

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI**

DOĞU KAZAKİSTAN DEMİR ÇAĞI KURGANLARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Muzaffer GÜRSOY**

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. S. Yücel ŞENYURT**

Ankara - 2012

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI**

DOĞU KAZAKİSTAN DEMİR ÇAĞI KURGANLARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Muzaffer GÜRSOY**

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. S. Yücel ŞENYURT**

Ankara – 2012

ONAY

Muzaffer Gürsoy tarafından hazırlanan “*Doğu Kazakistan Demir Çağı Kurganları*” başlıklı bu çalışma, 04.07.2012 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Arkeoloji Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS tezi olarak kabul edilmiştir.

.....

Prof. Dr. S. Yücel ŞENYURT
(Danışman)

.....

Prof. Dr. Gül TUNÇEL

.....

Doç. Dr. Okşan BAŞOĞLU

ÖNSÖZ

Doğu Kazakistan'ın Altay ve Tarbagatay yamaçları eski göçebe kültürlerinin altın beşiği sayılmaktadır. Coğrafi konumunun elverişliliği itibariyle çok eski zamanlardan beri Avrasya'daki sayısız göçebe halkların sürekli göçlerinin kilit noktası ve çeşitli etnik-kültürel ilişkilerin varlığını yansıtan bir alan olmuştur. Bu nedenle bölgenin tarihsel ve arkeolojik açıdan geniş çaplı araştırılması eski göçebe kültürlerinin doğuşunu açıklamakla kalmayıp, o dönemlere ait kültürlerin karşılıklı ilişkilerini de belirlemeye yardımcı olacaktır. Sibiry, Altay, Yedisu ve Orta Asya'yı birbirlerine bağlayan konumu ve kültürlerin gelişmesindeki önemli rolüne rağmen bu bölgeyle ilgili araştırmalar yetersiz kalmıştır. Doğu Kazakistan, tarihi açıdan Kazakistan'ın en dikkat çekici eyaletlerinden birisidir. Bu bölge insanoğlunun yaşaması için gerekli olan tüm imkânları her zaman sunmuştur. Geniş verimli topraklar, ormanlar, mera alanları, bakır, kalay ve altın gibi doğal kaynaklar, Erken Paleolitik Çağ'dan itibaren insanları daima kendisine çekmiştir. Doğu Kazakistan, tabiat zenginliğinin yanı sıra çeşitli tarihi zenginlikleriyle de ünlü olmakla beraber uzun yıllar arkeolojik araştırmalar açısından mahrum bırakılmıştır.

Doğu Kazakistan'ın Demir Çağı'na (MÖ 8-1. yüzyıllara) tarihlenen kurganlarını konu edinen bu tezin, hazırlanmasında büyük yardım ve alakasını esirgemeyen hocam sayın Prof. Dr. S. Yücel ŞENYURT'a şükranlarımı sunarken, ayrıca öğrenim hayatım boyunca maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen Ahmet Yesevi Üniversitesi Müttevelli Heyet Başkanlığı'na teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca tezin hazırlanması aşamasında yardımlarını esirgemeyen Dr. Atakan Akçay'a, Yunus Ekim'e ve Gazi Üniversitesi Arkeolojik Çevre Değerleri Araştırma Merkezi çalışanlarına teşekkür ederim.

Muzaffer GÜRSOY
Ankara, Mayıs 2012

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
İÇİNDEKİLER	ii
KISALTMALAR LİSTESİ	vi
HARİTALAR LİSTESİ	viii
FİGÜRLER LİSTESİ	ix

GİRİŞ

1. Konu	1
2. Kapsam ve Sınırlılıklar	2
3. Amaç.....	2
4. Araştırma Yöntemi	3

BİRİNCİ BÖLÜM

COĞRAFİ TANIMLAMA, TARİHSEL ÇERÇEVE, ARAŞTIRMA TARİHÇESİ

1.1.Doğu Kazakistan'ın Coğrafyası	5
1.1.1. Doğu Kazakistan'ın Konumu	5
1.1.2. Doğu Kazakistan'ın İskit-Saka Dönemindeki İklimi	5
1.1.3. Kazak Altay Dağları	7
1.1.4. Kalba Dağı.....	8
1.1.5. Kendi Altay Dağı.....	8
1.1.6. Savur-Tarbagatay Dağları	9
1.1.7. Doğu Kazakistan'ın Nehirleri ve Gölleri	11
1.2. Doğu Kazakistan'ın Tarihsel Çerçevesi	11
1.2.1. Paleolitik Çağ	12
1.2.2. Neolitik Çağ	14
1.2.3. Tunç Çağı.....	16
1.2.4. Demir Çağı	17

1.3. Doğu Kazakistan'ın Araştırma Tarihçesi	19
1.3.1. Çarlık Döneminde Yapılan Arkeolojik Araştırmalar.....	19
1.3.2. Sovyetler Döneminde Yapılan Arkeolojik Araştırmalar	22
1.3.3. Bağımsızlık Döneminde Yapılan Arkeolojik Araştırmalar.....	28

İKİNCİ BÖLÜM

MAYEMİR, ŞİLİKTİ, BEREL ve KULACURGIN KÜLTÜR ÇEVRESİ KURGANLARI

2.1. Mayemir Kültür Çevresi Kurganları	33
2.1.1. Konumu	33
2.1.1.1. Mayemir Kurganı (Mayemir Hazinesi).....	33
2.1.1.2. Mayemir 1 Numaralı Kurgan	34
2.1.1.3. Mayemir 2 Numaralı Kurgan	35
2.1.2. Genel Değerlendirme	35
2.2. Şilikti Kültür Çevresi Kurganları.....	36
2.2.1. Konumu	36
2.2.1.1. Şilikti-I Mezarlığı 5 Numaralı Kurgan.....	36
2.2.1.2 Şilikti-I Mezarlığı 7 Numaralı Kurgan.....	41
2.2.1.3. Şilikti-I Mezarlığı 11 Numaralı Kurgan	42
2.2.1.4. Şilikti-I Mezarlığı 12 Numaralı Kurgan.....	43
2.2.1.5. Şilikti-I Mezarlığı 13 Numaralı Kurgan	43
2.2.1.6. Şilikti-I Mezarlığı 31 Numaralı Kurgan.....	44
2.2.1.7. Şilikti-II Mezarlığı 1 Numaralı Kurgan.....	44
2.2.1.8. Şilikti-II Mezarlığı 2 Numaralı Kurgan.....	46
2.2.1.9. Şilikti-III Mezarlığı 1 Numaralı Kurgan (Baygetöbe) ...	46
2.2.2. Genel Değerlendirme	54
2.3. Berel Kültür Çevresi Kurganları.....	58
2.3.1. Konumu	58

2.3.1.1. Berel-I Mezarlığı Büyük Berel Kurganı.....	59
2.3.1.2. Berel-I Mezarlığı 11 Numaralı Kurgan.....	60
2.3.1.3. Berel-I Mezarlığı 18 Numaralı Kurgan.....	63
2.3.1.4. Berel-I Mezarlığı 10 Numaralı Kurgan.....	64
2.3.1.5. Berel-II Mezarlığı 31 Numaralı Kurgan	64
2.3.1.6. Berel-II Mezarlığı 34 Numaralı Kurgan.....	65
2.3.1.7. Berel-II Mezarlığı 36 Numaralı Kurgan.....	66
2.3.2. Genel Değerlendirme	68
2.4. Kulacurgin Kültür Çevresi Kurganları	71
2.4.1. Konumu	71
2.4.1.1. Batı Mezarlığı Kurganları	72
2.4.1.2. Kızıltu Mezarlığı Kurganları.....	72
2.4.1.3. Kurık-II Mezarlığı Kurganları	74
2.4.1.4. Zevakino Mezarlığı Kurganları	74
2.4.1.5. Cartas Mezarlığı Kurganları	76
2.4.1.5.1. Cartas Mezarlığı 11 Numaralı Kurgan	76
2.4.1.5.2. Cartas Mezarlığı 41 Numaralı Kurgan.	76
2.4.1.5.3. Cartas Mezarlığı 49 Numaralı Kurgan	77
2.4.1.5.4. Cartas Mezarlığı 50 Numaralı Kurgan	78
2.4.1.5.5. Cartas Mezarlığı 51 Numaralı Kurgan	78
2.4.1.6. Ubaredmet Mezarlığı Kurganları	79
2.4.1.6.1. Ubaredmet Mezarlığı 3 Numaralı Kurgan	79
2.4.1.6.2. Ubaredmet Mezarlığı 4 Numaralı Kurgan	80
2.4.1.7. Karaşat-III Mezarlığı Kurganları	80
2.4.1.7.1. Karaşat-III Mezarlığı 2 Numaralı Kurgan	81
2.4.1.7.2. Karaşat-III Mezarlığı 5 Numaralı Kurgan	81
2.4.1.8. Akşi-II Mezarlığı Kurganları.....	81
2.4.1.8.1. Akşi-II Mezarlığı 8 Numaralı Kurgan.....	82
2.4.2. Genel Değerlendirme	82

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DOĞU KAZAKİSTAN KURGANLARI'NIN GENEL ÖZELLİKLERİ

3.1. Kurganlar İçin Yer Seçimi.....	84
3.2. Kurgan Çevresi Yapıları	86
3.3. Kurganların Yapısı ve Özellikleri	88
3.4. Kurganların İç Mimari Özellikleri	89
3.5. Ölü Gömme Adetleri	90
3.6. Mezar Hediyeleri	93
 SONUÇ	97
KAYNAKÇA	102
HARİTALAR	122
FİGÜRLER	123
ÖZET	159
ABSTRACT	160

KISALTMALAR LİSTESİ

Bkz.	:Bakınız
cm	:Santimetre
Çev.	:Çeviren
D.	:Delo (Rusça: Dosya)
Eds.	:Editör
F.	:Fond (Rusça: Arşiv Birimi)
GES.	:Gidro Elektr Stansiya (Rusça: Hidroelektrik Santrali)
g	:God (Rusça: Yıl)
İnv №.	:İnventarni № (Envanter №)
km.	:Kilometre
kg.	:Kilogram
K.D.Ü	:Kazak Devlet Üniversitesi
KC	:Kazakistan Cumhuriyeti
KC MDM.	:Kazakistan Merkez Devlet Müzesi
KCAEA	:Kazakistan Cumhuriyeti Arkeoloji Enstitüsü Arşivi
LOİA AN SSSR	:Leningradskoe Otdelenie İnstituta Arkheologii Akademii Nauk Kazakhskoy SSSR
MÖ	:Milattan Önce
MS	:Milattan Sonra
mm	:Milimetre
m	:Metre
Nr.lı	:Numaralı
Op.	:Opis (Rusça: Ele alınan dosya numarası)
SB.	:Sosyal Bilimler
S.	:Sayı
s.	:Sayfa
t. y.	:Tarihi Yayınlanmamış
vd.	:Ve diğerleri

vb.	:Ve başkası
vs.	:Vesaire
Vip.	:Vipusk (Rusça: Sayı)

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1: Kazakistan Haritası (Erişim 15. 05. 2012).

Harita 2: Mayemir, Şilikti, Berel ve Kulacurgin Kültür Çevresi Yayılım Alanı.

FIGÜRLER LİSTESİ

Figür 1: Şilikti Kültür Çevresine Ait Kurganlardan Görünüm (A. Töleubaev'in Orijinal Resim Arşivinden).

Figür 2: Şilikti-I Mezarlığı 5 Numaralı Kurganın Mezar Odasının Planı (Çernikov 1965: 20, tablo V).

Figür 3: Şilikti-I Mezarlığı 5 Numaralı Kurganın Rekonstrüksiyonu (Çernikov 1965: 22, tablo VII).

Figür 4: Şilikti-I Mezarlığı 7 Numaralı Kurganın Mezar Odası ve Dromosu (Çernikov 1965: 186, tablo XXII).

Figür 5: Şilikti-III Mezarlığı 1 Numaralı Baygetöbe Kurganı (A. Töleubaev'in Orijinal Resim Arşivinden).

Figür 6: Şilikti-III Mezarlığı 1 Numaralı Baygetöbe Kurganının Kesiti (A. Töleubaev'in Orijinal Resim Arşivinden).

Figür 7: Şilikti-III Mezarlığı 1 Numaralı Baygetöbe Kurganındaki Taş Yığın (A. Töleubaev'in Orijinal Resim Arşivinden).

Figür 8: Şilikti-III Mezarlığı 1 Numaralı Baygetöbe Kurganının Mezar Odası (A. Töleubaev'in Orijinal Resim Arşivinden).

Figür 9: Şilikti-III Mezarlığı 1 Numaralı Baygetöbe Kurganındaki Dromos (A. Töleubaev'in Orijinal Resim Arşivinden).

Figür 10: Berel Kültür Çevresine Ait Kurganlardan Görünüm (Z. S. Samaşev'in Orijinal Resim Arşivinden).

Figür 11: Berel-I Mezarlığı 11 Numaralı Kurganın Kazıdan Önceki Görünümü (Z. S. Samaşev'in Orijinal Resim Arşivinden).

Figür 12: Berel-I Mezarlığı 11 Numaralı Kurgandan Çıkan İskelet (Baypaqov vd. 2006).

Figür 13: Berel-I Mezarlığı 11 Numaralı Kurgandaki Atlar (Almatı Merkez Müzesi'nin Orijinal Resim Arşivinden).

Figür 14: Berel-I Mezarlığı 11 Numaralı Kurgandaki Atın Kafatası (Almatı Merkez Müzesi'nin Orijinal Resim Arşivinden).

Figür 15: Berel-I Mezarlığı 18 Numaralı Kurganın Kazıdan Önceki Görünümü (Z. S. Samaşev'in Orijinal Resim Arşivinden).

Figür 16: Berel-I Mezarlığı 18 Numaralı Kurgandaki At Kemikleri (Z. S. Samaşev'in Orijinal Resim Arşivinden).

Figür 17: Berel-I Mezarlığı 10 Numaralı Kurganın Kazıdan Önceki Görünümü (Z. S. Samaşev'in Orijinal Resim Arşivinden).

Figür 18: Berel-I Mezarlığı 10 Numaralı Kurgandaki Ahşap Tabut (Z. S. Samaşev'in Orijinal Resim Arşivinden).

Figür 19: Berel-II Mezarlığı 31 Numaralı Kurgandan Görünüm (Z. S. Samaşev'in Orijinal Resim Arşivinden).

Figür 20: Berel-II Mezarlığı 31 Numaralı Kurganın Mezar Odası (Z. S. Samaşev'in Orijinal Resim Arşivinden).

Figür 21: Berel-II Mezarlığı 34 Numaralı Kurgandan Görünüm (Z. S. Samaşev'in Orijinal Resim Arşivinden).

Figür 22: Berel-II Mezarlığı 34 Numaralı Kurgandaki İnsan Kemikleri (Z. S. Samaşev'in Orijinal Resim Arşivinden).

Figür 23: Berel-II Mezarlığı 34 Numaralı Kurganda Yatan İskeletler (Z. S. Samaşev'in Orijinal Resim Arşivinden).

Figür 24: Berel-II Mezarlığı 36 Numaralı Kurgandan Görünüm (Z. S. Samaşev'in Orijinal Resim Arşivinden).

Figür 25: Berel-II Mezarlığı 36 Numaralı Kurganın Mezar Odası (Z. S. Samaşev'in Orijinal Resim Arşivinden).

Figür 26: Berel-II Mezarlığı 36 Numaralı Kurgandaki Atın Kafatası (Z. S. Samaşev'in Orijinal Resim Arşivinden).

Figür 27: Cartas Mezarlığı 11 Numaralı Kurganın Planı ve Kesiti (Samaşev 1987: 96, resim 48).

Figür 28: Cartas Mezarlığı 41 Numaralı Kurganın Planı ve Kesiti (Samaşev 1987: 98, resim 50).

Figür 29: Cartas Mezarlığı 41 Numaralı Kurganın Mezar Odaları (Samaşev 1987: 99, resim 51).

Figür 30: Cartas Mezarlığı 49 Numaralı Kurganın Kesiti (Samaşev 1987: 101, resim 52, 1 - 4).

Figür 31: Cartas Mezarlığı 50 Numaralı Kurganın Planı (Samaşev 1987: 101, resim 52, 5 - 6).

Figür 32: Cartas Mezarlığı 51 Numaralı Kurgandaki At İskeleti (Samaşev 1987: 102, resim 53).

Figür 33: Cartas Mezarlığı 51 Numaralı Kurganın Mezar Odası (Samaşev 1987: 102, resim 53).

Figür 34: Ubaredmet Mezarlığı 3 Numaralı Kurganda Yatan İskelet (Samaşev 1987: 105, resim 56).

Figür 35: Ubaredmet Mezarlığı 4 Numaralı Kurganın Planı ve Kesiti (Samaşev 1987: 106, resim 57).

Figür 36: Karaşat-III Mezarlığı 2 Numaralı Kurganın Planı ve Kesiti (Samaşev 1987: 107, resim 58).

Figür 37: Mayemir Hazinesi Buluntuları (Adriyanov 1916: 87, resim 8).

Figür 38: Şilikti-I Mezarlığı 5 Numaralı Kurgandan Çıkan Altın Aplikler (Çernikov 1965: 27, levha 9).

Figür 39: Şilikti-I Mezarlığı 5 Numaralı Kurgandan Çıkan Altın Kopçalar (Çernikov 1965: 33, levha XIII).

Figür 40: Şilikti-I Mezarlığı 5 Numaralı Kurgandan Çıkan Altın Balık (Çernikov 1965: 38, levha XIX).

Figür 41: Şilikti-I Mezarlığı 5 Numaralı Kurgandan Çıkan Altın Kaplan (Çernikov 1965: 31, levha XV).

Figür 42: Şilikti-I Mezarlığı 5 Numaralı Kurgandan Çıkan Altın Domuz (Çernikov 1965: 36, levha XVI).

Figür 43: Şilikti-II Mezarlığı 7 Numaralı Kurgandan Çıkan Altın Geyik (Qazaqstan Aймағындағы Ezhelgi Köşpeliler Madeniyeti 2008).

Figür 44: Şilikti-II Mezarlığı 7 Numaralı Kurgandan Çıkan Altın Kopça (Qazaqstan Aймағындағы Ezhelgi Köşpeliler Madeniyeti 2008).

Figür 45: Şilikti-II Mezarlığı 7 Numaralı Kurgandan Çıkan Altın Balık (Qazaqstan Aймағындағы Ezhelgi Köşpeliler Madeniyeti 2008).

Figür 46: Arzhan-II Kurganından Çıkan Altın Balık (Edwards 2003: 53).

Figür 47: Pazırık Mumyasının Ayağındaki Balık Tasviri (Ekim 2006: 64, resim 50).

Figür 48: Şilikti-III Mezarlığı 1 Numaralı Kurgandan Çıkan Altın Yıldız (A. Töleubaev'in Orijinal Resim Arşivinden).

Figür 49: Şilikti-III Mezarlığı 1 Numaralı Kurgandan Çıkan Dağ Keçisi (A. Töleubaev'in Orijinal Resim Arşivinden).

Figür 50: Şilikti-III Mezarlığı 1 Numaralı Kurgandan Çıkan Altın Geyik (A. Töleubaev'in Orijinal Resim Arşivinden).

Figür 51: Calaulı Köyünden Bulunan Altın Geyik (Almatı Merkez Müzesi'nin Orijinal Resim Arşivinden).

Figür 52: Şilikti-III Mezarlığı 1 Numaralı Kurgandan Çıkan Dağ Koçu (A. Töleubaev'in Orijinal Resim Arşivinden).

Figür 53: Şilikti-III Mezarlığı 1 Numaralı Kurgandan Çıkan Kartal Figürü (A. Töleubaev'in Orijinal Resim Arşivinden).

Figür 54: Şilikti-III Mezarlığı 1 Numaralı Kurgandan Çıkan Pars Figürü (A. Töleubaev'in Orijinal Resim Arşivinden).

Figür 55: Şilikti-III Mezarlığı 1 Numaralı Kurgandan Çıkan Altın Sarkaç (A. Töleubaev'in Orijinal Resim Arşivinden).

Figür 56: Şilikti-III Mezarlığı 1 Numaralı Kurgandan Çıkan Küçük Düğmeler (A. Töleubaev'in Orijinal Resim Arşivinden).

Figür 57: Baygetöbe Kurganından Çıkan Altın Adam (A. Töleubaev'in Orijinal Resim Arşivinden).

Figür 58: Esik Kurganından Çıkan Altın Adam (Qozıbaev 2010: 192).

Figür 59: Araltöbe Kurganından Çıkan Altın Adam (Samaşev 2004b: 171).

Figür 60: Berel-I Mezarlığı 11 Numaralı Kurgandan Çıkan Boynuz (Z. S. Samaşev'in Orijinal Resim Arşivinden).

Figür 61: Berel-I Mezarlığı 11 Numaralı Kurgandan Çıkan Ahşap Buluntu (Samaşev vd 2004a: 132, resim 180).

Figür 62: Berel-I Mezarlığı 11 Numaralı Kurgandan Çıkan Kanatlı Grifon (Z. S. Samaşev'in Orijinal Resim Arşivinden).

Figür 63: Berel-I Mezarlığı 11 Numaralı Kurgandan Çıkan Bronz Grifon (Z. S. Samaşev'in Orijinal Resim Arşivinden).

Figür 64: Berel-I Mezarlığı 11 Numaralı Kurgandan Çıkan Ahşap Kartal (Z. S. Samaşev'in Orijinal Resim Arşivinden).

Figür 65: Berel-I Mezarlığı 11 Numaralı Kurgandan Çıkan Kartal Başı (Z. S. Samaşev'in Orijinal Resim Arşivinden).

Figür 66: Berel-I Mezarlığı 11 Numaralı Kurgandan Çıkan Kaplan Başı (Z. S. Samaşev'in Orijinal Resim Arşivinden).

Figür 67: Berel-I Mezarlığı 11 Numaralı Kurgandan Çıkan Dağ Koyunu (Z. S. Samaşev'in Orijinal Resim Arşivinden).

Figür 68: Berel-I Mezarlığı 11 Numaralı Kurgandan Çıkan Geyik Figürü (Z. S. Samaşev'in Orijinal Resim Arşivinden).

Figür 69: Berel-I Mezarlığı 11 Numaralı Kurgandan Çıkan Ahşap Ren Geyiği (Baypaqov vd. 2006).

Figür 70: Berel-I Mezarlığı 11 Numaralı Kurgandan Çıkan Ahşap Ren Geyiği (Baypaqov vd. 2006).

Figür 71: Berel-I Mezarlığı 11 Numaralı Kurgandan Çıkan Ahşap Süsleme (Z. S. Samaşev'in Orijinal Resim Arşivinden).

Figür 72: Berel-I Mezarlığı 11 Numaralı Kurgandan Çıkan Ahşap Pars Başı (Z. S. Samaşev'in Orijinal Resim Arşivinden).

Figür 73: Berel-I Mezarlığı 11 Numaralı Kurgandan Çıkan Ahşap Sfenks (Z. S. Samaşev'in Orijinal Resim Arşivinden).

Figür 74: Berel-I Mezarlığı 11 Numaralı Kurgandan Çıkan Çatal Süsleme (Z. S. Samaşev'in Orijinal Resim Arşivinden).

Figür 75: Berel-I Mezarlığı 11 Numaralı Kurgandan Çıkan Ahşap Süsleme (Baypaqov vd. 2006).

Figür 76: Berel-I Mezarlığı 11 Numaralı Kurgandan Çıkan Ahşap Kaplan (Samaşev vd. 2004a: 154, resim 249).

Figür 77: Berel-I Mezarlığı 11 Numaralı Kurgandan Çıkan Ahşap Yanaklık (Samaşev vd. 2004a: 141, resim 208).

Figür 78: Berel-I Mezarlığı 11 Numaralı Kurgandan Çıkan Ahşap Yanaklık (Samaşev vd. 2004a: 140, resim 202).

Figür 79: Berel-I Mezarlığı 11 Numaralı Kurgandan Çıkan Ahşap Yanaklık (Baypaqov vd. 2006).

Figür 80: Berel-I Mezarlığı 10 Numaralı Kurgandan Çıkan Teğelti (Z. S. Samaşev'in Orijinal Resim Arşivinden).

Figür 81: Berel-I Mezarlığı 10 Numaralı Kurgandan Çıkan Ahşap Dağ Koçu (Z. S. Samaşev'in Orijinal Resim Arşivinden).

Figür 82: Berel-II Mezarlığı 36 Numaralı Kurgandan Çıkan Kemik Süsleme
(Z. S. Samaşev'in Orijinal Resim Arşivinden).

GİRİŞ

1. Konu

Çalışmanın konusunu, tezin adında da ifade edildiği üzere “Doğu Kazakistan Demir Çağı Kurganları”¹ oluşturmaktadır. “Doğu Kazakistan Demir Çağı Kurganları”² denilince, Altay ve Tarbagatay bölgeleri arasındaki kurganlar akla gelmektedir. Doğu Kazakistan'da yapılmış olan arkeolojik ve tarihsel çalışmalar neticesinde MÖ 8-1. yüzyıllar arasındaki dönem, kronolojik olarak Erken Demir Çağı kültürü şeklinde tanımlanmaktadır. Anadolu kronolojisi içerisinde Orta ve Geç Demir Çağı'na karşılık gelen bu döneme ait kurganların çoğu, Altay çevresinde özellikle İrtiş Nehri ve kollarının uzandığı havzalarda, Kalba Sıradağları'nın kuzey ve güney yamaçlarında, Şingistav (Cengizdağ) ile Tarbagatay Dağı'nın eteklerinde görülmektedir. Büyük boyutlu olanlar, yani hükümdar kurganları olarak tanımlanan örnekler ise daha çok Şilikti Havzası'nda toplanmıştır. Kaya formasyonları yönünden zengin olan dağlık bölgelerdeki kurganlar, çoğunlukla kayalardan kopmuş toplama taşlar ile yığılarak oluşturulmuştur. Bununla birlikte İrtiş Nehri'nin yukarı mecrasındaki kurganlarda toprak ve çakıl taşı da kullanılmıştır. Orta İrtiş'in düzlük bölgelerinde ise kurgan mezarlar toprak yığmalar şeklindedir.³

Eski Avrasya tarihinin aydınlatılması açısından Altay ve Tarbagatay bölgelerinin önemi oldukça büyüktür. Tarihsel ve kültürel zenginliklere sahip bu bölge, Paleolitik Çağ'dan beri insanlık tarihinin zorlu süreçlerine şahitlik etmiştir. Burada, özellikle Erken Demir Çağı'nda birçok kültürün ortaya çıktığını, kurganlardan çıkartılan arkeolojik malzemeler kesin olarak göstermektedir. Doğu Kazakistan'ın eski çağ tarihinin bugüne dek geniş çaplı

¹“Kurgan” sözü, kök itibarıyla Türkçedir ve “korumak” fiilinden kale veya müstahkem mevki anlamına gelmektedir. (Bkz: Ögel 1971: 5).

²Kurganlar, Türk kültürünün yayılma sahalarını göstermeleri açısından oldukça değerlidir. Üstelik kurganlar içerisinde bulunan ölüye ait eşyalar küçümsenmeyecek öneme haizdirler. Bu eserlerin incelenmesi ve değerlendirilmesi Türk kültür tarihinin aydınlatılmasında yardımcı olmaktadır (Bkz: Baykuzu 2006: 1, 18).

³Kara 2007: 59.

bir şekilde araştırılmamış olması sebebiyle, bölgedeki tarihsel ve kültürel gelişimleri yansıtmayı amaçladığımız bu çalışmanın önemi büyüktür. Bu kapsamda tezin ana çerçevesi Doğu Kazakistan sınırları içerisinde yürütülmüş arkeolojik çalışmaların neticelerini içeren, yayınlanmış kitapların, makalelerin ve kazı raporlarının sentezlenmiş bilgilerini içermektedir.

2. Kapsam ve Sınırlılıklar

Tez çalışmasının kapsamını, Doğu Kazakistan sınırları içerisinde Demir Çağı'nda yaşanmış olan İskit Kültürü'nün⁴ üç dönemi oluşturmaktadır. Bunlar bilimsel literatürde, Mayemir Dönemi (MÖ 8-6. yüzyıl), Berel Dönemi (MÖ 5-4. yüzyıl) ve Kulacurgin Dönemi (MÖ 3-1. yüzyıl) olarak adlandırılmıştır.⁵ Adı geçen kültür çevrelerine ait kurganlar kendilerine has özellikler taşımaktadır. Kazakistan arkeolojisinde bu dönemlerin kronolojileri tam olarak belirlenememekle birlikte, kültürel sürekliliğin devamlılık gösterip göstermediği de kesin olarak ispatlanamamıştır.⁶ Bu sebeple, çalışmamızda Tarbagatay Bölgesi içerisindeki Şilikti Havzası'nda yer alan kurganlar da kendilerine has özellikler taşıdığı için ayrı bir kültür çevresi altında incelenmiştir. Dolayısıyla çalışmamız Altay ve Tarbagatay arasında yer alan bu kültür çevrelerine ait kurganları kapsamaktadır.

3. Amaç

Öncelikle yukarıda belirtilmiş olan kültür çevrelerine ait kurganların mimari tipolojik gelişimleri, arkeolojik buluntuları ve ölü gömme âdetlerinin net bir şekilde anlaşılabilmesi için, toplu şekilde değerlendirilmesi amaç edinmiştir. Bütünleşik bir yaklaşımla Doğu Kazakistan'daki kurgan mezarlar ve mezar buluntuların, diğer kültür coğrafyaları ile karşılaştırılması, benzerlikler ve farklılıkların ortaya konması ana hedeflerimizdendir. Orta

⁴Yunanlıların İskit, İranlıların Saka olarak adlandırdıkları bir topluluktur. Bundan sonra İskit-Saka olarak kullanılacaktır.

⁵Kara 2007: 59.

⁶Omarov 2009a: 38.

Asya'da kökenleri MÖ 4. Bin yıla kadar uzanan kurgan mezar geleneğinin, etnik anlamda hangi topluluğa ait olduğu üzerinde halen tartışmalar olmakla birlikte, geleneğin özellikle Demir Çağı içerisindeki en önemli temsilcileri İskit-Saka toplulukları olmuştur. Daha sonraki dönemlerde Hun, Göktürk, Wu-sun gibi Türk topluluklarının mezar geleneği olarak devamlılık gösteren Kurgan mezar geleneği, Mançurya'dan Macaristan'a kadar Türk topluluklarının ilerleyebildiği tüm coğrafi sahalarda karşımıza çıkmaktadır. Bu kapsamda tez çalışması içerisinde yer verdiğimiz kurganlar ve kurgan buluntuları, ortak bir tarihsel mirasın belirlenebilmesi açısından da son derece önemlidir. Bunun yanı sıra Doğu Kazakistan'da, Demir Çağı'naki göçebe kavimlere ait kurganlarda son yıllarda yapılan araştırmalarda ortaya çıkan buluntuların bu çalışma kapsamında tanıtılması ve değerlendirilmesi yoluyla, Kazakistan ve tüm çağdaş Türk halkları, kurgan mezar geleneğinin, ortak bir kültürel mirasın yansıması olduğunu ortaya koymak amaçlanmıştır.

4. Araştırma Yöntemi

Tez çalışmamızın içeriğini arkeolojik kazı verilerini içeren Rusça ve Kazakça kazı raporları⁷, kitaplar ve makaleler oluşturmaktadır. Ana kaynaklar Kazakistan'daki A. Kh. Margulan Arkeoloji Enstitüsü arşivinden, Almatı'daki Milli Kütüphaneden ve Al-Farabi Kazak Devlet Üniversitesi'ndeki Arkeoloji Bölümü'nde çalışan araştırmacılardan temin edilmiştir. Söz konusu, yayınlanmış ve arşivlenmiş verilerin yanı sıra Almatı Merkez Müzesindeki arkeolojik malzemeler üzerinde ve Almatı'daki Esik kurganlarında yerinde gözlemler yapılmış, Doğu Kazakistan'da yeni kazılarda ortaya çıkarılan

⁷Çalışmamızda Rusça ve Kazakça kaynakların Kiril alfabesinden Latin alfabesine transkripsiyonunda “x” harfini “kh” harfiyle “κ” harfini “q” ile “h” harfini “ñ” ile “f” harfini “g” ile “ж” harfini “zh” ile “u” harfini “ts” harfiyle gösterdik. Ayrıca Kazak Türkçesi'ndeki, yer, şahıs ve kavram isimlerinde geçen “y” kiril harfini, genelde Batılıların Rusça'nın etkisinde kalarak yaptıkları gibi “u” harfiyle değil, Kazak Türkçesi'nin fonetiğine daha uygun olduğu için, yerine göre “uv” ve “v” harfleriyle verilmiştir. Mesela, vakit kelimesi batılılara göre “uakit”, dağ kelimesi “tau” ve okul “oku” olarak yazılmaktadır. Oysa bunlar bizim düşüncemize göre, “vakıt” “tav” ve “okuv” olarak yazılmalıdır. Zaten Kazaklarda “u” sesi için “У” şeklinde ayrı bir harf mevcuttur. İki kardeş halkın dil birliğine vurgu yapmak için bazı Kazakça isimlerin Türkçe'deki karşılıklarını parantez içinde vermeye çalıştık. Mesela “Şingıstav” (Cengizdağ) gibi. (Kara 2007: 15).

arkeolojik bulgular da tezin yazımında göz önünde bulundurulmuştur. Ayrıca araştırma süresince Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, Bilkent Üniversitesi Kütüphanesi, Gazi Üniversitesi Kütüphanesi, İstanbul'daki Alman Arkeoloji Enstitüsü Kütüphanesi ve Ankara'daki Milli Kütüphane'den de istifade edilmiştir.

Araştırmanın birinci bölümünde, Doğu Kazakistan coğrafyası ve tarihi gelişimi değerlendirilirken, Çarlık döneminden başlamak suretiyle Sovyetler Birliği döneminde ve bağımsızlığın kazanılmasından sonraki dönemde, bölgede yürütülen arkeolojik çalışmalar ele alınmıştır. Arkeolojik çalışmaların kısa tarihçeleri sunulmuş, araştırmamıza kaynaklık teşkil eden kazı çalışmaları detaylı şekilde tanıtılmıştır.

İkinci bölümde, Doğu Kazakistan'ın Mayemir, Şilikti, Berel, Kulacurgin kültür çevresi kurganları detaylı olarak ele alınmıştır. Bu bölümdeki alt başlıklar içerisinde, her kültür bölgesi konumu, mezarları, ve mezar buluntuları açısından değerlendirilmiştir. Tanımlanan kültür çevresi içerisine giren kurgan mezarlar, kendi mimari özellikleri, ölü gömme adetleri ve buluntularını da içerecek bir şekilde sunulmuştur. Bazı kültür çevrelerinde, kazı ve buluntuların verimliliği ile paralel bir şekilde daha geniş bir değerlendirme yapmak mümkün olabilmıştır. Ancak Mayemir ve Kulacurgin gibi kültür çevrelerinden elde edilen arkeolojik verilerin yetersiz olması sebebiyle, bu başlıklarda daha sınırlı değerlendirmelerde bulunmak zorunda kalınmıştır. Bununla birlikte Şilikti ve Berel Kültür Çevresine ait kurganlardan elde edilen arkeolojik materyalin yoğunluğu ile paralel bir şekilde, bu kurganlar üzerinden daha geniş değerlendirmeler ve karşılaştırmaların yapılması mümkün olmuştur.

Tezin son bölümünde ise, tüm kültür çevrelerindeki kurgan mezarlardan elde edilen bilgiler, belli başlıklar altında genel bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Bu kapsamda, kurgan yapımı için seçilen yerler, kurgan çevresi yapıları, kurganların iç mimari özellikleri, kurganlardaki ölü gömme âdetleri ve mezar hediyeleri ayrı başlıklar altında, karşılaştırmalı bir şekilde değerlendirilmiştir. Tezin sonuç kısmında ise, çalışmalar neticesinde ortaya çıkan fikirler özetlenerek sunulmaya çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

COĞRAFİ TANIMLAMA, TARİHSEL ÇERÇEVE, ARAŞTIRMA TARİHÇESİ

1.1. Doğu Kazakistan'ın Coğrafyası

1.1.1. Doğu Kazakistan'ın Konumu

Doğu Kazakistan eyaleti, 76-87⁰ doğu enlemleri ile 47-51⁰ kuzey boylamları arasında yer alan geniş bir coğrafi bölgedir. Bölgenin yüz ölçümü 283.000 km² olup, sınırları (**Harita-1**) kuzeyde Rusya Federasyonu'nun Altay sahası, doğu ve güneydoğuda Çin Halk Cumhuriyeti, güneybatıda ise Alaköl (Alacagöl) ve Sasıkköl Gölüne kadar uzanmaktadır. Doğu Kazakistan uzmanlar tarafından “Kendi Altay, Güney Altay, Zaysan Havzası, Savur-Tarbagatay, Şıngıstav-Ayagöz-Kökpekti” gibi alt bölgelere ayrılmaktadır.⁸

1.1.2. Doğu Kazakistan'ın İskit - Saka Dönemindeki İklimi

Eskiçağ tarihi araştırmalarında, coğrafi özelliklerin değerlendirilmesi son derece önemlidir. Zira tüm sosyolojik yapılar, çevreyle veya doğal ortamla sıkı ilişki içerisinde gelişmektedir. Doğal çevrenin insanın sadece kültürel gelişimini değil aynı zamanda biyolojik yapısını da yakından etkilediği bilinmektedir. Günümüz ikliminin oluşmasına kadar geçen süreç içerisinde özellikle MÖ 1000'li yılların başlarında iklim ve doğa şartlarında önemli değişimlerin yaşandığı, bir çok araştırmacı tarafından kabul edilmektedir.⁹ Örneğin, Holosen'in Subatlantik evresinde, İskit-Saka döneminde bile iklim şartları her yerde aynı olmamıştır. Konumuzu oluşturan büyük coğrafi bölgenin doğal çevre ve iklim özelliklerinin daha küçük belirli bölgelerde farklılıklar gösterebildiği anlaşılmaktadır. Uzmanlara göre, daha öncesindeki

⁸Ayağan 2007: 582.

⁹Baypaqov 2001: 56.

Subaral evrede Avrasya göreceli olarak serin bir iklime sahipti. Atlantik'ten uzak olması sebebiyle, Altay ile Batı Sibiryâ bölgesinde daha kuru bir iklim hâkimdi. Bu duruma İtköl (Köpekgöl, İtgöl) terasındaki kireç taşı çöküntüsü önemli bir kanıt oluşturmaktadır. Bu kireçtaşı çöküntünün radyokarbon analizleri 3660 ± 75 tarihlerini vermiştir.¹⁰ Fakat, MÖ 1. Bin yılın ilk yarısından itibaren bölgenin Atlantik'in ılıman etkisi altında kaldığı görülmektedir. Bu Güney Batı Sibiryâ ile Altaylar'da iklimin ısınmasıyla, kışlık ve yazlık yağış miktarının artmasıyla kesin olarak belirlemektedir.¹¹ Bu dönemlerde Dağlık Altay'a nemli ve sıcak kıkilonlar¹² batıdan açık geniş nehir düzlükleri üzerinden derinlemesine inmekteydi. Buktırma, Ülbü, Vursul, Köksuv, Uymon havzası, Çarış Nehir düzlüğü gibi su havzaları bu sistemden etkilenmişlerdir.¹³

Ayrıca, buradaki dağlık bölgelerin iklimi Subatlantik evrenin sıcak etkileri nedeniyle şimdikine oranla daha nemli olmuştur. Fakat bulutluluktan ve sıcak havanın buharlaşmasından dolayı normal yaz ısı şimdikinden daha yüksek olmamıştır. Bunun gibi iklimsel olaylar dağ yamaçları ile nehir teraslarında, insan yerleşimlerine daha uygun, tarımsal ve hayvansal ekonomi açısından daha zengin yayılım alanlarının oluşmasını sağlamıştır.¹⁴

Kış aylarındaki yağış miktarı ise, günümüzden daha fazlaydı. Fakat dağlık bölgeye has güneş radyasyonunun gücü kış ayında karın iyi buharlaşmasına neden olmaktadır. Örneğin, şimdiki Çuy Bozkırı'nda kalınlığı 100-130 cm olan kar tamamen buharlaşmaktaydı. Dağlık bölgelerdeki karın buharlaşması kar katmanının incelmesine neden olmaktaydı. Bu durum evcil hayvanların kar altındaki otlara ulaşip yemesini kolaylaştırmıştır. Bu sayede, bu bölgedeki dağ yamaçlarında zengin otlaklarda hayvanları dört mevsim beslemek mümkün olmaktadır. Kadim göçebe toplulukların ilgisini çeken de bu durumdur. Netice olarak, İskit-Saka devrinde veya jeolojik safha genelinde Holosenin son evresinde Doğu

¹⁰Petkeviç 1971: 213.

¹¹Amanolov 2004: 42.

¹²Atmosferde bir alçak basınç alanı çevresinde hızla dönen rüzgârların oluşturduğu şiddetli fırtına.

¹³Amanolov 2004: 42.

¹⁴Amanolov 2004: 42, 43.

Kazakistan'ın iklimi bir hayli serin ve yaşamsal faaliyetler için son derece elverişli olmuştur. Böylesi iklim şartları hayvancılığın gelişimine, İskit-Saka topluluklarının buraları yurt edinmesine, hatta orta yükseklikteki dağların geniş yayılım alanlarına tamamen yerleşmelerine imkan sağlamıştır.¹⁵

Doğu Kazakistan bölgesi tabii açıdan ele alındığında, ülkemizdeki en ilginç ve müstesna bölgelerin başında gelmektedir. Bölge, sadece tükenmez doğal zenginlikleriyle ve maden yataklarıyla değil, seçkin tarihi abideleriyle de tanınmıştır. Bu tarihi gelişim sürecinin yaşanmasında iklimin ve doğal ortamın olumlu etkileri bulunmaktadır.

1.1.3. Kazak Altay Dağları

Doğu Kazakistan'ın tarihi, siyasi ve kültürel gelişiminde Güney Sibirya'daki en yüksek dağlık bölge olan Altay Dağ silsilesinin önemi çok büyüktür. Kazakistan Altay'ı, Altay Dağları silsilesinin güney, güneybatı bölümünü kuşatmaktadır. Hâlihazır Ukok ovalık dağlık bölgesi ile Buktırma vadisinin güneyinde Narın (Narin), Sarımsaktı (Sarımsaklı), Güney Altay dağ yamaçları, Güney Altay (Kazak Altay) adıyla adlandırılmaktadır.¹⁶ Güney Altay Dağları, Kendi Altay Dağı'ndan, genişliği 15 km, uzunluğu ise 170 km'ye kadar uzanan Narın-Buktırma Ovası yardımıyla ayrılmaktadır. Ovayı, Şıngıstav, Sarımsaktı, Medvedka, Üst Narın gibi birkaç ufak havza kuşatmaktadır. Güney Altay, Markaköl, Üst Karakoba, Bobrovka, Orlovka gibi dağların arasındaki ovalar yardımıyla ayrılmaktadır. Güney Altay Dağları'nın yamaçları, kuzey yamacının sarp, güney yamacının ise uzun bir düzlük olmasıyla önem kazanmaktadır.¹⁷

¹⁵Amanolov 2004: 43.

¹⁶Ayağan 2007: 582.

¹⁷Ayağan 2007: 582.

1.1.4. Kalba Dağı

Bölgedeki Kalba Dağı, Güney Altay'ın batısında İrtiş Nehri yardımıyla ayrılarak, Narın'ın İrtiş'e katıldığı noktadan başlayıp batıda Şar Nehri vadisine kadar uzanmaktadır. Uzunluğu 400 km, eni 120 km'lik bir alanı kaplamaktadır. En yüksek zirvesi son derece dik bir eğimle yükselmektedir ve 1600 m'ye kadar ulaşmaktadır. Kalba yamacında alçak dağlar fazlalığıyla göze çarpmaktadır. Bilhassa batı bölümünün tüm kısmını oluşturan tümsekler çok fazladır. Yamacın doğu bayırları dik olarak devam etmektedir. Kalba Dağı kalay ile volfram maden yatakları açısından çok zengindir.¹⁸

1.1.5. Kendi Altay Dağı

Ulba, İvanovskii, Uba, Köksuv (Mavi Su), Tegeretskii ile Kazakistan topraklarını batı bölümüyle işgal eden Listviyaga, Kholzun ve Merkezi Altay vd. büyük dağ engebelerini de alan, İrtiş'in sağ kıyısındaki, güneydoğuda Narın nehrinin, kuzeybatıda Uba Nehri'nin İrtiş'e döküldüğü ağzının arasındaki dağ yamaç sisteminde yer alan bölgeler Kendi Altay dağlık bölgesi olarak adlandırılmaktadır. En yüksek zirvesi 2599 m'lik Lineyni Belok ile 2776 m'lik İvanovskii Belok'tur. Kendi Altay'ın alçak noktası kuzeybatı bölümünün yüksekliği 500-700 m'yi geçmemektedir. Yalnız yükseltiler veya dağ yamaçları arasında Zıryan, Borodinskaya ve Leninogor gibi 3 -10 km karelik engebeli yerler bulunmaktadır.¹⁹ Kazakistan bölgesindeki Altay dağları; sazlık, silisyum tahta taşı ile kumla bütünleşen üst paleozoik dolgudan oluşmaktadır. Kendi Altay dağı kalay, kurşun, çinko, bakır, volfram, gümüş, civa vb. birçok metallerin hazinesi sayılmaktadır. Narın ile Kürşüm dağ yamaçları sahasında altın ve ender rastlanan diğer metallerin zengin kaynakları bulunmaktadır.²⁰

¹⁸Ayağan 2003: 495.

¹⁹Ayağan 2007: 585.

²⁰Ayağan 2007: 585.

Kazak Altay ikliminin karasal olduğu uzmanlar tarafından defalarca vurgulanmıştır. Komşu Sibirya ilçeleriyle karşılaştırıldığında yazı serin, kış ılık, yağış miktarı ise fazladır. Buna İrtiş Nehir çevresinin de sağladığı doğal etkiyi unutmamak gerekir.

1.1.6. Savur -Tarbagatay Dağları

Savur-Tarbagatay dağlık bölgesi doğal konumu itibariyle Altay ile Tien-Şan dağı aralığında yer almaktadır. Fakat bölge, Orta Asya'ya oranla Sibirya, Moğolistan bölgesine daha çok benzemektedir. İki yamacı da Zaysan havzasının güneyinde batıdan doğuya doğru uzanmaktadır. Bu bölge Güney Altay'a kıyasla yağışın az düşmesiyle farklılık kazanmaktadır. Tarbagatay'da ovalık yapı üstün olup, Savur'da dağlık ormanlık ve yayılımlı ovalık yapı üstünlük gösterir. Batıdan doğuya doğru uzanan Tarbagatay yamacının uzunluğu 300 km, eni 30 - 50 km civarındadır. Kazakistan tarafında doğuda Khabarasuv geçidinden Ayagöz nehrine kadar 180 km'lik batı bölümü girmektedir. Buraya ovalık görünüm hakim olup, dağ yamacının kuzey bayırlarında Alp'lerdeki yayılımları anımsatan sahalar yer almaktadır. Yamacın güney bayırlarında çalılık bitki kaplı kırsal alan geniş ölçüde yayılmaktadır.²¹

Savur'da Karagay Ormanı bulunmaktadır. Bölgedeki karagay ağaçlarından Şilikti vadisinde yaşayan eski göçebelerin henüz erken çağlarda yararlanmış olduğunu, Baygetöbe vs. kurganlarından çıkarılan mimari malzemeler doğrulamaktadır. Genel olarak Savur, Mangırak Zaysan ile Şilikti Ovasının arasına konumlanmıştır. Dağın en yüksek zirvesi 3816 m'lik Muztauv (Buzdağ'ı) olarak bilinmektedir. Bir bölümü Çin Halk Cumhuriyeti sınırını işgal eden Savur dağının Kazakistan topraklarındaki uzunluğu 30 km'dir ve yamaçları alçalarak, Mangırak yamacına ulaşmaktadır. Savur Dağı yamacının güney bayırları kısa ve dik olup, kuzey

²¹Qarataev 1972: 62.

kısmı uzun ve düz olarak tamamlanmaktadır.²² Büyük orografikler içinde Saykhan dağ silsilesi, Kendirlik ovası ile Akkezen ovası özellik kazanmaktadır. Ovanın doğusunda Şat-Kızılkum dağı yer almaktadır ve ovanın merkezi alüvyonlu bir düzlüktür.²³

Savur Yamacının doğu bölümü paleozoik çökelti tahta taşı, kireç taşı, taş kömürü, kum taşlarından, batı bölümü silüriyen ve kambriyen²⁴ döneminin sert çıkıntılı, volkanik intrüzyonlu granitden oluşmuştur.²⁵ Yamaçtaki paleozoik kireç taşından karstik doğa olayları fark edilmektedir. Çoğu uzman bölge ikliminin karasal olduğunu dile getirmektedir. Fauna ve flora açısından Altay Bölgesi'ne benzemektedir. Eteğindeki pelin otu, çalı, dağ çayırı ve kavak ağacı, yabani elma, kızılıçık ağacı, ardıç, kuzey yamacında ince yapraklı ağaçlar bol miktarda yetişmektedir. Maral, dağ keçisi, dağ koyunu, kurt, ayı, tilki, porsuk, karsak,²⁶ dağ sıçanı gibi pek çok yabani hayvan yaşamaktadır.²⁷ Buradaki bitki ve hayvan türlerinin birkaç bin yıl boyunca korunarak bizlere ulaştığını yüzey araştırmaları kanıtlamaktadır.²⁸

Arkeolojik araştırmalar esnasında ele geçen çeşitli bilgiler; bu bölgenin Altay dağ sistemi içinde olduğunu, buna bağlı olarak geniş ovalık düzlüklere, verimli yayılım alanlarına, nehirlerle, doğal maden yataklarına sahip olduğunu ve tüm bunların onu insanoğlunun yaşaması için elverişli bir bölge haline getirdiğini açıklamaktadır. Uzmanlar bölgenin arkaik çağlardan itibaren iklimiyle, faunasıyla ve florasıyla günümüzdeki özelliklerine uyduğunu belirtmektedir. Bu bölgenin fiziki coğrafi uygunluğu eski dönemlerden beri insanların yaşaması için olağanüstü elverişli bir bölge olduğunu göstermektedir.

²²Qarataev 1972: 62.

²³Qarataev 1972: 62.

²⁴Paleozoik zamanın ilk alt bölümü olarak Kambriyen kayaç sistemlerinin oluştuğu ve içinde en eski fosilleri taşıyan jeolojik zaman dilimidir. Kambriyen Dönem, gezegenin tüm tarihi boyunca, yaşamın çeşitliliği ve yaygınlığı yönünden en parlak zaman aralığıdır. Kabuklu canlılara ait ilk fosiller bulunmuş, hayvanların hızlı evrimi ve çeşitlenmesi gerçekleşmiştir. Deyim yerindeyse “yaşamın altın çağıdır.”

²⁵Qarataev 1972: 56.

²⁶Köpekgyillerden, soluk kahverengi, karnı beyaz tüylü, kısa kulaklı, postundan kürk yapılan bir memeli türü. (Bkz; Koç vd. 2003: 296).

²⁷Qarataev 1972a: 292-295.

²⁸Qarataev 1972: 62.

1.1.7. Doğu Kazakistan'ın Gölleri ve Nehirleri

Günümüzde Doğu Kazakistan göllerinin çoğunun araştırdığımız bölgenin kuzey ve kuzey doğu bölümünde yer aldığı aşıkardır. Örneğin, Ablaykit-Gücü göller grubu (Korcinköl, Şalkarköl, Törtkaraköl, Kunaköl vd.), Çernovoe, Markaköl, Yazevoe, Rakhman, Buktırma, Kaznakovka, Tarıköl, Munlıksor vd. büyük göller nehir vadisiyle dağ arası düzlüklerde yer almaktadır. Bunların yakınında veya çevresinde tarihi abideler belirlenmiştir. Bölgede kadim çağa ait arkeolojik abidelerin çokluğu buranın evvelki ahalileri kendine çekmiş olduğunu bir kez daha kanıtlamış bulunmaktadır. Doğu Kazakistan eyaleti akarsu kaynakları bakımından da çok zengindir. Önemli nehirler İrtiş ve onun büyük kolları olan Kalcır, Kürşüm, Buktırma, Ülbi ve Uba'dır. Nehirler oldukça gürdür ve çok hızlı akmaktadır.²⁹ Bölge tabiatına, kültürel gelişime ve iş alanına nehir ve göller de kendi katkısını sağlamıştır. Bu nehirlerin çevresinde Erken Demir Çağı'na ait kurganlara bolca rastlanmaktadır.

Sonuç olarak, tez çalışmamızda incelenen kültürel tarihi bölge kendine özgü tabii kompleksten oluşmaktadır. İnsanlar kadim zamanlardan beri onların çoğundan kendi gayeleri doğrultusunda faydalanmışlardır. Bu Erken Demir Çağı'nda bölgede yaşayan kavimler ve ahaliler ile yakından ilgilidir. Bu vaziyeti burada yer alan arkeolojik abideler de ispatlamaktadır.

1.2. Doğu Kazakistan'ın Tarihsel Çerçevesi

Bugün, çok eski devirlerde yaşayan atalarımızın hayatı hakkında sahip olduğumuz bilgiler, onların yaşadıkları mağaralar ve kaya sığınaklarının incelenmesinden elde edilen bulgulara dayanmaktadır. Bu mağara ve sığınaklarda insan emeğinin işareti olan taş araç ve gereçler, onların yapımından kalan molozlar, yemek artıkları, hayvanların kemikleri korunmuştur. Günümüzde, ilkel hayat süren halklar ve toplumların

²⁹Ayağan 2007: 585.

yaşantısıyla ilgili olarak elde edilen etnografik bilgilerin de önemi büyüktür. Bu bilgiler, eski devir insanların maddi ve manevi kültürünün bazı yönlerini somut bir biçimde anlamaya yardımcı olmaktadır. Bununla beraber, en önemli bilgiyi, ilkel kavimlerin hepsinde bolca rastlanan malzemeler, özellikle de taş aletler vermektedir.

Bu nedenle “Doğu Kazakistan’ın Tarihsel Çerçevesi” adlı bölümde, Doğu Kazakistan’ın Paleolitik Çağ’dan, Demir Çağı’na kadarki aralığı kısaca özetlenecektir.

1.2.1. Paleolitik Çağ

C. K. Taymaganbetov’un 1989’da bulduğu Alt Paleolitik Çağı’na (Eski Taş Devri) ait Kozıbay isimli buluntu yeri, Doğu Kazakistan Eyaleti topraklarındaki en eski kültür kalıntılarını barındırmaktadır. Bu istasyon, Kolgutı Nehri boyunda, Kürşim İlçesi’nin Karatogay Obası’na yakın bir yerdedir. İlk insanların elinden çıkmış ve aralarında, kesici alet, iki taraflı işlenmiş alet ve siyah renkli silisyumdan yapılmış baltalar da bulunan taş aletler, Kozıbay üretim bölgesinin yüksek teraslarında bulunmuştur.³⁰

Doğu Kazakistan’da, Kanay, Svinçatka, Peşera ve Novo-Nikolskoye gibi Üst Paleolitik istasyonları bilinmektedir. Ancak bilim adamları, Peşera Köyü yakınlarındaki istasyonla daha çok ilgilenmişlerdir. Buktırma Nehri’nin sağ kıyısındaki körfez girintisinde bulunan Peşera istasyonunun giriş kısmı batıya bakan ve birbiriyle sundurma aracılığıyla birleşen iki mağaradır. Buradaki kazı ve keşif çalışmalarını S. S. Çernikov yürütmüştür. Mağaranın doğu kısmında 30 - 50 cm ve batı kısmında 60 - 170 cm derinlikte Paleolitik Çağı aletleri bulunmuştur. Bunların arasında, çember rötuşlu kazıyıcı, bıçak şeklinde levha ve alet, pramit şeklinde ve kırık izleri olan çekirdekler, kazıyıcı ve siyah silisyum ile yeşilimsi kuartstan yapılmış alet yongalar vardır. Ayrıca, gergedan, bizon ve mağara aslanı gibi av hayvanlarının kemiklerinin kalıntılarına da rastlanmıştır. Aletlerin özelliklerine bakıldığında, istasyonun Üst Paleolitik Çağı’na ait olduğu anlaşılmaktadır. Çekirdeklerden ince

³⁰Kara 2007: 26.

plakalar kesip alınmakta, kemik ve ağaç saplara takılmakta ve bunlar bıçak ve testere olarak kullanılmaktaydı. Sivri uçlu âlet yapımında, mesela, mızrak uçlarının yapımında, sıkıştırma tekniğinden yaygın olarak faydalanılmıştır.³¹

1980 - 1983 yıllarında C. K. Taymagambetov, Semey Vilayeti'nin Novo-Şulba İlçesi'nde, İrtiş boyundaki Şulbinka istasyonunda kazı çalışmaları yapmıştır. Beş bin taş alet arasında birçok kırık kazıyıcı, levha halinde kazıyıcı, sivri uçlar, deliciler, çekirdeklerin her çeşidi ve üretimden artan yongalar bir hayli yer tutmaktadır. Taş aletlere ilaveten burada çakıl taşlarıyla örülmüş ocaklara, kül tabakası ve ocak çevresinde oldukça geniş bir alanda küçük çaplı yuvarlak koyu lekeler halinde ahşap direk çukurlarına rastlanmıştır. Eski istasyon yerleşim için oldukça elverişliydi. Yüksek terası, şırl şırl akan nehri ve sık ormanı içinde olmasıyla dikkat çekmekteydi. Bütün bunlar o dönem insanlarını kendine çekmiştir. Yazın sıcağın ve yağmurdan korunmak için geçici hafif kulübeler çatmışlardır. Buna kanıt olarak ocaklar ve koyu renkli ahşap direk çukurlarını gösterebiliriz. Kültür ve günlük hayatın kalıntılarıyla birlikte bir de mezar bulunmuştur. Ölü, başı batıya dönük olarak yanlamasına bir şekilde yatırılmıştır. Mezar derin olmadığı için iskelet tamamen çürüyüp kaybolmak üzere ele geçmiştir. Şulbinka istasyonunda âlet yapımında malzeme olarak kalker, yeşim, çakmaktaşı ve dağ kristali kullanılmıştır. Eski Taş Devri'nin eski dönemleriyle karşılaştırıldığında, burada sadece o bölgenin değil, başka bölgelere ait çeşitli malzemelerinin de kullanıldığı görülmektedir. Bu tür malzeme grubu, Altay ve Sibirya'daki istasyonlarda da görülmektedir. Dolayısıyla bu istasyonlar 25 - 30 bin yıl öncesine kadar gider.³²

Doğu Kazakistan topraklarında, Paleolitik Çağı'nın araştırmaları tamamlanmış olan buluntuları pek fazla değildir. Yine de eldeki materyaller Eski Taş Devri insanların maddi kültür gelişiminin hiç ara vermeksizin devam ettiğini ve Kazakistan topraklarındaki yerleşim sürecinin de kesintiye uğramadığını ispatlamaktadır.³³

³¹Samaşev vd. 2007: 11.

³²Samaşev vd. 2007: 11.

³³Kara 2007: 30.

1.2.2. Neolitik Çağ

Neolitik Çağ'ın başlangıcı MÖ 5. bin yılına kadar geriye gitmektedir. Bu çağda taş işleme tekniği iyice gelişmiştir. Alet yapımında zaman geçtikçe uzmanlaşma eğilimi artmıştır. Sıkıştırma rötüş tekniğinin gelişmesiyle birlikte taş işlemenin, taşlama, burgulama ve testereleme gibi yeni teknolojik yöntemleri ortaya çıkmıştır. Taşların güçlkle işlenebilen bütün türlerinden faydalanılmış, taş baltalar, tahıl öğütücüleri, havan ve havanelleri yapılmıştır.³⁴

Hayvancılık ve tarımın ortaya çıkmasıyla toplayıcılık ve avcılığın yerini üretici faaliyetlerin alması, bu devrin çok önemli özellikleridir. Geçimin yeni türlerinin ortaya çıkması insanlığın gelişmesine büyük bir etki yaparak, insan emeğinin kapsamı ile hacmini genişletmiş ve bununla birlikte onun davranışlarını da nitelik bakımından değiştirmiştir. İnsanoğlunun bundan sonraki ekonomik faaliyetlerinin gelişiminin binlerce yıllık tarihi büyük ölçüde bu iki sektörün olgunlaşması tarihidir. İlkel toplulukların üretim güçlerini geliştirmede Neolitik Çağı sırasında elde ettiği seviye, diğer kültür ve günlük hayat yeniliklerinin keşfinde etkili olmuştur. Kazakistan'ın eski halkları bu dönemde madencilik ve dokumacılık konusunda ilk adımlarını atmış ve seramikten eşya yapmanın yollarını öğrenmiştir.³⁵

Sosyal vasıfları açısından bakıldığında, Neolitik Çağı, kabile toplumu dönemi, kolektif çalışma ve üretim araçlarına sosyal mülkiyetin hâkim olduğu bir devir olmuştur. Bununla birlikte, toplum organizasyonunun eskisinden daha gelişmiş şekilleri olan kabileler ve kabile birliklerinin kurulduğu verimli bir dönemdir. Kabileler birçok (az veya çok sayıdaki) boy topluluklarından oluşmuştu. Boy toplulukları, kan ve akrabalık bağına göre birleşmekteydiler ve tek tip geçim tarzlarına sahiptiler.³⁶

Günümüzde Kazakistan topraklarında, ilim dünyasınca bilinen 500'den fazla Neolitik ve Kalkolitik çağlarına ait buluntu merkezleri vardır. Fakat bunların büyük bir çoğunluğu sadece kısmen incelenmiştir. Neolitik

³⁴Kara 2007: 26.

³⁵Kara 2007: 26.

³⁶Kara 2007: 26.

Çağı istasyonları, bulunduğu bölgelere göre, dere kenarı, nehir kıyısı, göl kıyısı ve mağaralardaki mekânlar olmak üzere dörde ayrılır. Genellikle nehir ve göl kıyılarındaki buluntu istasyonlarında âletler sayıca oldukça çoktur. Bu bulgular söz konusu istasyonlarda insanların kalıcı olarak veya uzun bir süre hayat sürdürdükleri sonucunu ortaya koymaktadır. Bunların temel âletleri bıçak tipindeki levhalar ile bunlardan yapılmış eşyalardır.³⁷

Neolitik Çağı'na ait buluntulara, sakinlerinin göç sebebiyle terk ettiği Satşıkız Obası civarında tesadüf edilmiştir. Burası, Doğu Kazakistan'ın Semey Vlayeti'nin (Doğu Kazakistan'ın kuzeyinde) Belokamenko Köyü'nden 2 - 2,5 km mesafedeki Kızılsu Nehri'nin sağ kıyısında, otlakların bulunduğu tepeliğin ikinci terasında yer almaktadır. Kızılsu merkezi tepeliğin üstündedir. Yamacında bir dere şırıldayarak akmaktadır. Burada nehir vadinin tam ortasından derin yarıklar içerisinde akıp geçmektedir. Vadinin dibinde, yan kenarları işlenmiş, iç köşeli levha ve koyu silisyumdan kesiciler göze çarpmaktadır ki, merkezin bulunmasına da bunlar sebep olmuştur. Bulunan arkeolojik buluntuların dağıldığı alan yaklaşık 30 x 30 metredir. Ele geçen toplu âletlerin içinde, çekirdek âletler, ok uçları, kesiciler, bıçak şeklinde levhalar, mikrolitler ve üretim artıkları vardır. Bununla beraber büyük olmayan, şekilsiz prizmatik yonga çekirdekleri ve henüz işlenmemiş çekirdeklere de rastlanmıştır. Aletlerin çoğunluğu oval levha kesicilerdir. Bunların bazılarının yanları rötuşlanmıştır. Yüksek şekilli kesiciler ve iki tarafı işlenmiş küçük ok uçları da bulunmuştu. Ok imâl edilecek malzemeler de hazırlanmıştı. Bazı eşyalar, mesela, küçük boyutlarda iki tarafı veya bir tarafı işlenmiş, kenarları köreltilmiş levhalar da göze çarpmaktadır. Aletler genelde yeşim, kalkedonve opal (panzehir taşından) taşından yapılmıştır.³⁸ Neolitik Çağ'a ait mezarlarda yürütülen kazılarda geometrik nakışlı seramik kaplar bulunmuştur.³⁹

³⁷Kara 2007: 32.

³⁸Kara 2007: 34.

³⁹Artıqbaev vd. 2008: 139.

1.2.3. Tunç Çağı

İnsanların tarıma alışma süreci, yani yabani tahılları, meyve ve sebzeleri toplama aşamasından üretime geçişi binlerce yıl sürdü. Bilim adamları, ıslah edilmiş tahılların yetiştirilmeye başladığı dönemi, MÖ 8 - 7. binli yıllar olarak tahmin etmekte ve bunun ilk defa Anadolu'nun dağlık bölgelerinde ortaya çıktığını düşünmektedirler. MÖ 6 – 5. binli yıllarda tarım önce Türkmenistan'ın güneyinde Kopetdağ havzasına ulaşmış; daha sonra Orta Asya'ya yayılmıştır. Kazakistan'ın dağlık ve bozkır bölgelerine ise Tunç Çağı'nda, MÖ 3. Bin yılının sonunda gelmiştir. Tarımla birlikte hayvancılık da daha çok gelişmiştir. Bilim adamları, ziraatın mı, yoksa hayvancılığın mı Daha önce ortaya çıktığı konusunda uzun tartışmalara girmişlerdir. Ancak, insanlığın her ikisini de aynı zamanda öğrendiği günümüzde kesinleşmiştir. Toprağı verimli, suyu yeterli yerlerde tarım, verimi az, kuraklığı çok bölgelerde ise hayvancılık gelişmiştir. Sulu ve otlak bölgelerde hayvancılık tarımla birlikte yaygınlık kazanmıştır. MÖ 2. Binyılın ilk çeyreği sona erdiğinde, Avrasya bozkırlarında tunç kullanılmaya başlanmıştır. Eski insanlar bakıra kalayı katarak daha sağlam metal eşyalar yapmaya başladılar. Sap girişi oyuk tunç balta ve mızrak yapmayı öğrendiler. Kazakistan topraklarında yaşayan kabileler, Tunç Çağı'nda, Andronova kültürüne ait maddi kültür kalıntıları (mimari yapılar, mezarlıklar, maden ocakları ve kaya resimleri) bıraktılar ⁴⁰ A. G. Maksimova Doğu Kazakistan'daki Tunç Çağı kabilelerinin kültürünü erken, orta ve geç dönem kalıntılarıyla üçe bölmüştür.⁴¹

Kavimlerin bu dönemdeki asıl çalışma alanı hayvancılık ile tarımcılık idi. Bu dönemde maden üretimi en üst seviyeye ulaşmıştır. Doğu Kazakistan bakır, kalay, altın cevherlerini işleyen en büyük merkezlerden biri olmuştur. Ev işleri, özellikle seramik kap yapma işi gelişmiştir.⁴²

Doğu Kazakistan'da İrtiş, Buktırma, Kürşüm'in verimli otlak havzaları ve Altay'ın dağlık bölgeleri ile Tarbagatay ve Savur bozkırlarında Tunç

⁴⁰Kara 2007: 34.

⁴¹Samaşev vd. 2007: 22.

⁴²Qozıbaev 2010: 136. Geniş bilgi için Bkz; Çernikov 1960: 196.

Çağı'na ait onlarca yerleşim birimi ve mezarlar bulunmuştur. Bu bölgenin zengin, bakır, kalay ve altın yatakları bu gelişmede oldukça önemli rol oynamıştır.⁴³

Kanay mezarlığı ve onun hemen yanı başındaki yapı kalıntılarının çoğu Tunç Çağı'na aittir. İrtiş'in sağ yakasında, 50 m2 avlusu ve bitişik imalathaneleri olan dikdörtgen şekilli yarım oyma evler ortaya çıkarılmıştır. Evin duvarları kamıştan yapılmış ve balçıkla sıvanmıştır.⁴⁴ Genellikle Tunç Çağı'na ait yerleşim birimleri ve mezarlıklardan seramiklerin iki tipi; çömlekler ile seramik testiler çıkmıştır. Bu kapların yüzeyi tarak deseniyle ve geometrik desenlerle nakışlanmıştır.⁴⁵

1.2.4. Demir Çağı

Doğu Kazakistan'ın devasa bozkırları Demir Çağında, tahminen MÖ 8. yüzyılda işlenmeye başlanmıştır. Uçsuz bucaksız, muazzam enginlikteki bozkır dünyaya çok farklı yaşam tarzı ve özgün dünya düzeni kazandırmıştır. İnsan, önceleri engin bozkırların azameti karşısında çekinmeden duramamaktaydı. Zaman ilerledikçe bozkırın özellikleri de değişime uğramış; yeşil rengin tüm tonlarıyla parlayan bozkırın ihtişamı çeşitli otlar yerini sert, inatçı devedikenini çalılık çorak yerlere, daha sonra sessiz kumsal çöle bırakmıştır. Fakat Milattan Önceki yıllarda insanlar artık bu devasa enginliği at üzerinde geçmeye cesaret etmekteydi. En iyi otlak alan arayışıyla insanlar, kışlık yerlerden daha fazla uzaklaşmaktaydılar.⁴⁶ Araştırmacılar, Kazakistan'ın çorak bölge şartlarında hayvancılığın oluşması ve gelişmesi ilerlemeli bir olgu olduğu kanaatindedir. Yeni, önceden boş alanlar yurt edinilmeye başlanmış, insanlar daha fazla et ve süt ürünleri, yün ve deriden

⁴³Kara 2007: 40.

⁴⁴Kara 2007: 40.

⁴⁵Qozibaev 2010: 136.

⁴⁶ Doğu Kazakistan'da yaşayan İskit-Sakalar MÖ 9. yüzyıllarda batıya ve kuzeye doğru göçe başlamıştır, göç hareketlerinin nedenleri son yıllarda yapılan arkeometri ve jeoloji çalışmaları ile iklim değişikliğine bağlanmıştır. Göçebe kavimlerin Anadolu'ya giriş tarihleri için özellikle yazılı belgeler incelendiğinde MÖ 8. yüzyılın ortalarında Anadolu'da etkinlik göstermeye başladıklarını söylemek yanlış olmaz. (Bkz. Demir 2008: 2, 8). Bu göç sonucunda İskit-Sakaların Anadolu'da bıraktıkları bazı arkeolojik buluntuları Doğu Kazakistan'da ele geçen buluntularla karşılaştırmaya çalışacağız.

çeşitli hammaddeler elde etmeyi öğrenmiştir. Göçebe hayvancılık insanın ekonomik faaliyet alanını genişletmiş ve emeğinin değerini arttırmıştır. Bu dönemde ülke sınırlarının ahalisini sayısız kavimler-Türk halkının doğrudan ataları teşkil etmekteydi. Bu kavimlerle ilgili iptidai bilgilerde eski Yunan, Fars ve Çin yazılı kaynaklarında rastlanmaktadır.⁴⁷ Antik Yunanlılar bu kavimleri İskit, Farıslar Saka⁴⁸ olarak, Çinliler ise Saycun, Şimo veya Sija olarak adlandırmışlardır.⁴⁹

Erken Demir Çağı kurganlarının çoğu Doğu Kazakistan'ın en büyük su kaynağı olan İrtiş Nehri düzlüklerinde yer almaktadır. Nehrin sol kıyısındaki kurgan mezarlar Kalba Dağı yamacının kuzey ve güney eteklerinde yoğunlaşmakta ve güney batıya doğru Şıngıstav ve Tarbagatay'ın batı tarafına kadar yayılmaktadır. Ayrıca, doğudaki dağlık bölgelerde bulunan kurganlar Narın ve Buktırma nehirlerinin kenarlarında ve Buktırma Nehri'nin kolları üzerinde Dağlık Altay Bölgesi'ne doğru yayılmaktadır.⁵⁰

"Kral Kurganları" olarak adlandırılan büyük kurganlar Zaysan Ovası'nın Şilikti Vadisi'nde (Tarbagatay bölgesi) ve Güney Altay dağlarında Buktırma nehrinin kenarlarına yığılmıştır. Doğu Kazakistan'ın taşı bol dağlık bölgelerindeki kurganların çoğu yığma taşlarla yapılmış, Yukarı İrtiş ovalarındaki kurganlarda ise küçük taş ve toprak yığma söz konusudur. Bu kurganların yapımında az da olsa uzaktan getirilen taşların kullanıldığı tespit edilmiştir. İrtiş'in Kulındı düzlüğüne yakın bölgelerde ise kurganların sadece toprak yığınıyla yapıldığı bilinmektedir.⁵¹ Doğu Kazakistan'da İskit-Saka kültürünün üç dönemi yaşanmıştır: Bunlar Mayemir Dönemi (MÖ 8 - 6. yüzyıllar), Berel Dönemi (MÖ 5 - 4. yüzyıllar) ve Kulacurgin Dönemi (MÖ 3 - 1. yüzyıllar).⁵²

⁴⁷Baypaqov 2001: 56, 57.

⁴⁸Şimdiki Kazak halkını oluşturan Argın ve Kıpçak boylarının içinde Bessaka, Borsaka, Karsaka, Cersaka gibi boy adları kullanılmaktadır. (Bkz; Zeyneş 2002: 14).

⁴⁹Baypaqov 2001: 56, 57.

⁵⁰Qozıbaev 2010: 181.

⁵¹Qozıbaev 2010: 181.

⁵²Kara 2007: 59.

Doğu Kazakistan Demir Çağı Kurganları başlıklı bu tez çalışmasında söz konusu dönemlerin tarihi ve arkeolojik buluntuları detaylı olarak ikinci bölümde sunulmuştur.

1.3. Doğu Kazakistan'ın Araştırma Tarihçesi

Etno-kültürel ilişkilerin kaynaştığı merkez ve göçlerin altın beşiği kabul edilen Doğu Kazakistan bölgesinde Demir Çağı'nda yaşayan kavimlere ait kurganlara yönelik birçok araştırma yapılmıştır. Türk kültürünün kökenini belirlemede etnografik kalıntıların yardımıyla geçmişimize ait bilgilerin ortaya konmasının, aslında yığın şeklinde bizlere ulaşan kurganlar vasıtasıyla gerçekleşeceği inkâr edilemez. Bu yüzden Doğu Kazakistan'da Demir Çağı topluluklarına ait kurganların araştırma tarihçesi titizlikle ele alınmalıdır.

1.3.1. Çarlık Döneminde⁵³ Yapılan Arkeolojik Araştırmalar

Doğu Kazakistan'ın arkeolojik değerleri hakkında ilk bilgiler; Sibirya'daki dini, dili, örf ve âdetleri farklı milletlerin asırlar boyu ulu bozkırda kendi halinde duran tarihi eserlerinin altın bulma hevesiyle tamamen talan edilmesi ile ortaya çıkmaya başlamıştır. Halkın elindeki değerli parçalar N. Vitzen, M. P. Gagarin, A. N. Demidov ile Çerkasski tarafından Rus Çarı I. Petro'nun sarayına gönderilmiş ve böylece Ermitaj'daki Sibirya koleksiyonu toplanmaya başlamıştır. 18. yüzyılın ilk çeyreğinde I. Petro'nun kesin emri üzerine Sibirya'daki yağmalama hareketleri azalsa da, defineciler bu kez komşu Kazakistan'ın kuzeydoğusuna, Tarbagatay ve kuzey Tien-Şan bölgesine yönelmiştir. Definecilerin kazdığı ve çok az bölümü Ermitaj Müzesi'nde saklı tutulan buluntuların ele geçirildiği mezarların tanımını, 1733 yılında Bilimler Akademisi'nin Sibirya'ya gönderdiği ilk araştırma heyetini yöneten G. F. Miller kazıyla ilgili notunda yapmıştır. Özetle sadece; 1734

⁵³Çarlık Rejimi: Rusya'da 1917 Bolşevik ihtilaline kadar iktidarda olan, Çar adı verilen siyasi liderler tarafından yönetilen monarşik yönetime verilen isim. (Qazaq SSR Tarihı 1982: 484).

yılında Öskemen şehri civarında vakti belirsiz, hiçbir şey bulamadım dediği bir kurganı kazdığını belirtmiştir.⁵⁴

Adı geçen bölge abideleriyle ilgili sonraki bilgiler; Oral, İdil boyu, Kazakistan ve Sibiry halklarının etnografisini, coğrafyasını ve tarihini araştırmak için 1768 - 1774 yıllarında organize edilen ikinci akademik araştırma kafesi üyeleri P. S. Pallas, İ. P. Falk, İ. G. Georgi, P. İ. Rıçkov, Kh. Bardenas'ın notlarında, Yüzbaşı İ. G. Andreev (1796) ile N. İ. Potanin'in (1830) yazılarında geçmektedir.⁵⁵

Rusya'da 1859 yılında İmparatorluğun arkeoloji komisyonunu kurması ve önlerine Kazakistan bölgesini arkeolojik açıdan yeni ilmi düzeyde araştırma hedefini koymasıyla ülke abidelerini tanıma konusunda büyük ilerleme yaşanmıştır. Bu amaçla gelen V. V. Radlof, 1865 yılında Buktırma Nehri'nin yukarı akımındaki Berel mezarlığında en büyük kurganla beraber 7 kurganı kazmıştır. Buna benzer Demir Çağı kurganlarını Kulındı, Baraoba ovasında ve Barnaul mevkiinde kazın V. V. Radlof, geçiştirmeli ahşap "evin" içine konan lahitteki adamı defnetme yönteminin iki şekilde yapıldığını belirtmiştir: "Adam öldükten sonra uzunlamasına yatırılıp mezarı yarım olarak örtülmüş; birkaç ay geçtikten sonra, güz veya ilkbahar aylarında asıl kurbanı kesilerek can yoldaşı at konmuştu". Sonraki yıl V. V. Radlof, Semey Şehri civarında, başı kuzeydoğu-güneybatı, doğu-batıya çevirerek defnedilen, içinden yeşim taşından yapılan boncuklar, Çince yazılı bakır ayna ile kulplu demir kazan elde edilen dört kurganı daha kazıp, Kökpekti ile Buktırma köyü civarındaki mezarlarda yüzey araştırması yapmıştır.⁵⁶

V. V. Radlof'un adı geçen bölgeyi kolağan etmesi, kurganların yaşını tespit edebilmek ve tarihi analizde bulunabilmek için gayret göstermesiyle Kazakistan'ın doğu bölümü arkeolojik yönden araştırılmaya başlansa da, çalışmalar sonraki yarım asır boyunca bazı heveslilerin "kazdım buldum" sözünden öteye gidememiştir. Bunlara, 1884 yılında İrtiş Nehri'nin sol kıyısındaki otuz kurgandan oluşan Batı Mezarlığı'ndaki, altın küpe, seramik

⁵⁴Önğarulu 2005: 111, 112.

⁵⁵Önğarulu 2005: 111, 112:

⁵⁶Önğarulu 2005: 112.

kap ve bakır plaka bulunan hafriyatlar; 1894 yılında V. P. Nikitin'in kazdığı, içinde altın domuz heykeli ile üzerine onlarca pars heykeli konan bakır şamdan bulunan kurgan ile taş toprak yığınları çapı 50 m, yüksekliği 1.5 m olan kurgan; 1903 yılında Semey Şehri mevkiindeki F. Pedaşenko, A. N. Beloslyudov ve P. A. Bradskii'nin kazıları ve 1909 - 1910 yıllarında G. İ. Boki'nin Şaganoba mezarında yürüttüğü çalışmalar katılabilir. Bunlara ilaveten N. A. Abramov (1870), V. Nikitin (1902) gibi ülke bilgisiyle meşgul olan bazı bilginler ve 1900 yılında N. Konşin'in girişimiyle Semey Eyaleti'ndeki İstatistik Komitesi yöredeki kaymakamlıkları görevlendirip, bölge arkeolojisiyle ilgili bilgileri toplamıştır.⁵⁷

Rusya'dan göç eden Avrupalı muhacirlerin ata mirasını yok edip yurtdışına kaçırmaya başladığı tarihten 20. yüzyılın 30. yılına kadarki aralıkta sürdürülen arkeolojik faaliyetlerin tümü yarım yamalak tasvir edilen, sistemsiz, rastgele yapılan kazılar olmuştur. Bu yüzden bu dönemde ardında abideler dışında hiçbir şey bırakmayan toplulukların yaşantısını, geleneğini, inancını incelemektense, bozkırlardaki o tarihi eserleri korumak daha büyük meseleydi. Bu dönemdeki gerçek araştırmacılar arasına V. V. Radloftan sonra, yazdığı raporlara, gördüğü ile kazdığını eksiksiz aktarmasıyla özellik kazanan bir diğer araştırmacı olan A. V. Adriyanov dâhil edilebilir. A. V. Adriyanov'un araştırmaları 1911 yılının yaz ve güz aylarında Semey'den Markaköl'e kadarki alanı gezip, yörenin dağlık kesimindeki 5 noktada (Mayemir Ovası, Soloneçni Nehri'nin sol kıyısı, Karakaba Nehri yanı) MÖ 7-6. yüzyıllara tarihlenen mezarları keşfetmesiyle değer kazanmaktadır. A. V. Adriyanov, Soloneçni Belok civarındaki 1 Nr.lı kurgan kazısı sırasında kurgandaki taşları dışarıya çıkarabilmek için mezar çukurunun doğusundan 1 - 2.33 m eninde giriş yapıldığını, mezar çukuru kazıldıktan sonra kuzey duvarı yanından yumurta biçimli, tabanına yayvan taşların serildiği bir oyuk açılıp, buraya belirlenemeyen kemiklerin konduğunu ve mezarın üzerinin

⁵⁷Oñgarulu 2005: 112, 113.

ağaç, kayın kabuğu ve siyah toprak karışımı iri taş levhalarla düzenli bir şekilde kapatıldığını dile getirmektedir.⁵⁸

1.3.2. Sovyetler Döneminde Yapılan Arkeolojik Araştırmalar

20. asrın soğuk iç savaşı bittikten sonra, Sovyet sistemi geçmiş tarihin tek tanıdığı olan abideleri korumaya, arayıp bulmaya, tescillemeye zaman ayırmıştır. Özellikle insanoğlunun geçmiş tarihini araştıran Sovyet arkeologları sadece kurgan kazmakla yetinmeyip, bununla birlikte eski mahalleri ve antika eserleri de incelemeye büyük önem vermiştir.

1927 yılında S. İ. Rudenko, Uba Nehri kıyısındaki MÖ 5 - 4. yüzyıllara tarihlenen taş yığınları kurgandan kuzeyden güneye doğru yönelen, tabanında levha taşlar döşeli ahşap tabuta, demir hançer, üç kanatlı tunç ok ucu, altın gerdanlık, iki tunç süslemeli kuşak vd. eşyalarıyla birlikte gömülen insan iskeletini gün yüzüne çıkarmıştır.⁵⁹

Yöredeki Erken Demir Çağı abidesi olan Mayemir kurganlarını ilk olarak A. V. Adriyanov tetkik etmiştir. Onu Altay'daki binlerce mezar arasından esaslı bir şekilde ayrı tarihi döneme dahil edip tarihlendiren ve ilk bilimsel analizde bulunan M. P. Gryaznov olmuştur.⁶⁰

Yörede sistematik bir şekilde, uzun süreli ilmi incelemelerde bulunan S. S. Çernikov, 1935 yılından 1971 yılına kadar Doğu Kazakistan'ın çeşitli tarihi dönem abidelerini, eski maden ocaklarını vd. kalıntıları inceleyip, elde edilen materyallere ilk kez düzgün bir şekilde tarihi kültürel açıdan değer veren kişidir. 1935 - 1937 ve 1947 yıllarında İrtiş'in yukarı akışının tamamında yüzey araştırması yapmıştır. Bu esnada kurganların taş ile toprak yığınları tipleri fazlaca ilgisini çekmiştir. Tunç Çağı'ndaki büyük madencilik merkezinin, göçebe ve yarı göçebe kavimlerin oluşumuyla gelişimindeki rolünü tespit etmek amacıyla Kalba yamacındaki Canacurt (Yeniyurt) Mezarlığı'nda kazılan 3 kurganı ve Kulacurgin Mezarlığı'nda incelenen 50 kurgan ile Batı Mezarlığı'nda kazılan 15 kurgandan çıkan materyalleri

⁵⁸Oñgarulu 2005: 113.

⁵⁹Oñgarulu 2005: 113.

⁶⁰Oñgarulu 2005: 113.

karşılaştırarak aynı kültüre (u-ge kavmine) dâhil etmiştir. Kurgan yığınlarının şekli ile yapısı, seramik kapların biçimi ile yapılış tekniği, iskeletlerin sırt üstü yatırılması gibi özellikler Kulacurgin ile Batı mezarlıklarına özgü benzerlik olup kısmî farklılıklar da taşımaktadır. Örneğin, Batı kurganlarında ölünün başını batıya çevirip yanlarına koyunun kuyruk sokumunu bırakma geleneği bulunurken, Kulacurgin kurganlarında kapağın üzerine at bırakılmaktadır.⁶¹

Kurganların mekânsal ve zamansal özelliklerini çok fazla dikkate alan S. S. Çernikov, 1949 yılında Tarbagatay, Şıngıstav dağlarında yüzey araştırması yapıp, bu tarihten itibaren beş kurgan grubundan oluşan ünlü Şilikti düzlüğünde kazılar yapmıştır. O, kurganların hayvanlar için elverişli otlak sahalarda yer aldığını gözlemlemiş ve yuvarlak bir şekilde kazılan sığ çukura açılan dromosun üzerini kütükler ile örten, bu işlemden sonra küçük taş-kil toprak karışımı tümsek yığan Şiliktililerin ölü gömme âdetinin Altay kavimleriyle değil, sadece güney batı kavimleriyle benzerlik gösterdiğini ifade etmiştir. Bunlardan başka Sarıköl (Sarıgöl) mevkiindeki cesedi sırt üstü yatırılmış, başı batıya çevirili, yerden açılan çukura defnedilmiş altı kurgan ile on dört yığma taş mezar üzerinde incelemeler yapmıştır. Dört kazı sezonu çalışmalarını sonuca bağlayıp, Kulacurgin kültür çevresiyle, Sarıköl, Şilikti kültür çevresinin maddi kültüründe özellikle ölü gömme âdetinde etnografik farklılıkların mevcut olduğunun altını çizmiştir.⁶²

SSCB İlimler Akademisi Tarih ve Maddi Kültür Enstitüsü'nün Leningrat bölümü arkeolojik araştırma kafilesine başkanlık eden S. S. Çernikov, 1950-1956, 1960, 1961, 1964, 1971 yıllarında Erken Demir Çağı'nın Ust-Buktırma, Ust-Böken, Kızıltu I, Malokrasnoyarka, Pçela, Tüskayın, Slavyanka, Yupiter, Ust-Narın, Şilikti ve Saldatova mezarlarında toplam 70 kadar kurgan üzerinde arkeolojik araştırmalarda bulunmuştur. Kazak bozkırındaki Erken Demir Çağı kurganlarının en çok toplandığı bölgelerden biri olan Şilikti havzasında farklı aralıklarla on üçten fazla kurganı tetkik edip 5, 7 Nr.lı kurgan buluntuları dahilinde “Zagadka Zolotogo Kurgana: gde i kogda zarodilas iskusstvo” adlı eserini yayınlamıştır. Kendisinin uzun

⁶¹Oñğarulu 2005: 113.

⁶²Oñğarulu 2005: 114.

süren araştırma sonuçlarını da 1972 yılında “Rannie Koçevniki Voçtoçnogo Kazakhstana” adlı el yazısı eserinde toplamıştır. S. S. Çernikov, yöredeki kurganları MÖ 6 - 4. ve MÖ 3 - 2. yüzyıllar olmak üzere iki tarihî döneme bölüp, kuzey ve güney grubu olarak tasnif etmiştir. Kuzey grubuna Çernova, Slavyanka, Yupiter, Berel, Böken, Kızıltu, Malokrasnoyarsk mezarlarındaki taş yığınli kurganları; güney grubuna ise toprak yığınli, dehlizli, mezarın üzeri tomruklarla örtülü Zaysan Gölü, Tarbagatay Dağı civarındaki mezarları dâhil etmiştir.⁶³

Sonradan ulu âlim olarak adlandırılan, Barnaul bölge meslek lisesi öğretmeni V. V. Radlof tarafından kazılan “Büyük Berel” kurganına olan ilgi 1930’lu yıllarda Pazırık-I. kurgan buluntularını inceleyen M. P. Gryaznov’un çalışmalarından sonra daha da artmıştır. Sonrasında Sibiry ve Altay’daki büyük açılımlar Berel mezarının tekrar araştırılması gerektiğini ortaya koymuştur. Bu amaçla 1959 yılında S. S. Sorokin yönetimindeki Ermitaj Devlet Müzesi’nin Güney Altay araştırma heyeti kurganların mimari yapısını eksiksiz inceleyip, bu toplulukların etno-kültürel yapılarını açıklamaya çalışmıştır. Heyet altı senelik araştırma süresince Buktırma’nın yukarı akışı boyundaki mezarlık alanlarında yüzey araştırması yapıp, Katon, Kürtü, Berel mezarlarında kazılar yapmıştır. Katon’da araştırılan on altı kurganın aynı tarihi döneme ve aynı kültüre mensup olduğunu tespit edip, ölülerin çoğunun sırt üstü konulup, başlarının doğuya çevrilip, ahşap tabuta (kesme tabut)⁶⁴ defnedildiğini vurgulamıştır. Heyet, burada MÖ 8 - 7. yüzyıllara tarihlenen Mayemir, Çernova mezarlarıyla çağdaş olan Kürtü kurganlarını da keşfetmiştir. Atın ağızlığı ile suluğuna bakarak tam tarihi belirlenen bu kurganlar taş halkalı, sığ mezar çukuruna ölünün sol yanına yatırılmasıyla önem kazanmaktadır. Hâlbuki S. S. Sorokin’in düşüncesine göre, Kürtülüler,

⁶³Oñgarulu 2005: 114.

⁶⁴Bu durumda toprakta tomruktan yapılmış bir mezar, yani bir ölü “evi” hazırlanıyordu. Arkeologlar, böyle mezarları “kesme” mezar olarak adlandırmaktadır. “Kesme” mezarlar tabutların atasıdır. Bkz; (Adji 2002: 136). Ayrıca Kazakça kaynaklarda da “Qima Tağan” yani “Kesme Tabut” olarak geçmektedir. (Oñgarulu 2008: 116).

Mayemirilerden ya daha erken devirde yaşamış olmalı, ya da Buktırma'nın orta akışındaki ahalilerin kültürü farklı olmalıydı.⁶⁵

S. S. Çernikov, umumiyetle İrtiş nehri kıyısındaki kurganları araştırmaya özen göstermiştir. Doğu Kazakistan'ın Semey bölgesi araştırma kapsamından uzak kalmıştır. Araştırmacıların bu dönemde kazılan kurganlardaki çeşitli ölü gömme yöntemiyle, yönlendirme farklılığını net bir şekilde açıklayamamalarının nedeni, araştırmaların istikrarsız bir şekilde yapılmasından kaynaklanmıştır.⁶⁶

“Ata mirasın hangi türü olursa olsun Eskiçağ tarihinin karanlığına ışık tutmaktadır.” diyen Öskemen Pedagoji Enstitüsünün öğretim üyesi ünlü bilim adamı, F. Kh. Arslanova; Kendi Altay mezarlarını, özellikle Zevakino Kompleksini eksiksiz araştırıp, MÖ 8 - 7. yüzyıllara ait kurganların mimari yapısının birkaç şeklini, mezarların hazırlanışını ve defnetme yöntemiyle usulünü belirlemeye çalışmıştır. Uzun yıllar yapılan (1965 - 1974) kazı çalışmalarının sonucunda, Çisti Yar, Kamışinka gibi tesadüfen ele geçen buluntuları değerlendirip “Zevakinoluların bireysel ölü gömme âdetiyle yörede yaşayan eski kavimlerin (andronov, feodorov) ölü gömme geleneği arasındaki benzerliğinin; madeni eşyaların yeni Karasuk-Tagar şeklinin ortaya çıkmasıyla, seramik kaplardaki değişimin yöredeki halkların yabancı halklarla kaynaşması sonucunda oluştuğunu ve bütün bunların komşu kavimlerle çok sıkı etno-kültürel ilişki içinde olduğunu göstermektedir.” sonucuna ulaşmıştır. Bununla beraber F. Kh. Arslanova'nın araştırma heyeti İrtiş boyundaki “bıyıklı kurganları” (Zevakino, Kızıltas, Toçka) inceleyip, kurganların üç türünü sınıflandırmış ve kurganların iç mimari özelliğiyle ele geçen buluntulara (yay, kılıç, portatif kemer, küpe, kazan vd.) bakıp, onları MS 3 - 4. yüzyıllara tarihlendirmiştir.⁶⁷

İrtiş Nehri, Doğu Kazakistan bölgesinin kan damarı gibidir. İlk araştırmalar, özellikle S. S. Çernikov'un incelemeleri Öskemen ile Buktırma Nehri kıyısında baraj yapımı nedeniyle arkeolojik eserleri kurtarma

⁶⁵Önğarulu 2005: 115.

⁶⁶Önğarulu 2005: 115.

⁶⁷Önğarulu 2005: 115.

çalışmalarına ilişkin başlatılmıştır. Benzeri amaçla yapılan çalışmalar Şülbü hidroelektrik santralının inşa edilmesine bağlı olarak yukarı İrtiş kıyısında 1977, 1980 - 1983 yıllarında KSSR İlimler Akademisi Şokhan Valikhanov Tarih, Arkeoloji ve Etnoloji Enstitüsünün Şülbü arkeolojik araştırma heyeti tarafından sürdürülmüştür. Kazı sonuçları, ülkedeki yazılı eserlerin sayısını çoğaltma yükümlülüğü üzerine “Arkheologičeskie Pamyatniki v Zone Zatopleniya Şulbinskoy Ges” adıyla yayımlanmıştır.⁶⁸

Doğu Kazakistan’da Tunç Çağı ile Erken Demir Çağı arasındaki kültürel bağ önemli ve esas konuların başında gelmektedir. Bu nedenle, MÖ 8 - 7. yüzyıllara tarihlenen Zevakino kompleksinden sonra, İzmaylovka (MÖ 9 - 7. yüzyıllar) kurganları ile Celdiözek kurganları araştırılmıştır. Elde edilen bilgiler ışığında kurganlar, mimarisi (halkalı veya halkasız dörtgen taş kutu, ahşap tabut), gömme âdeti (ölüyü sağ yanına, başını batıya yönlendirip doğu yönüne çevirerek defnetme) ve sunu hediyelerine göre sınıflandırılmıştır. Bu tasnife göre kurganların Merkezi Kazakistan’daki Begazı Dandibay, Aral boyundaki Tügisken mezarlarına benzerlikleri ve yakında yer alan Zevakino kompleksinden farklı olan yönleri vurgulanmıştır. Bununla beraber incelenen Kulacurğın tipi kurganlar yüzey mimarisi (krepisli veya krepissiz ve taş halkalı taş toprak karışımı), mezarın iç yapısı (ovalimsi mezar çukurunun taş sandukaya doğru zil şeklini alıp genişlemesiyle oluşan ahşap kutu mezar), ölüyü mezara koyma ve yönlendirme bakımından iki grupta incelenmiştir: Birinci gruptakilerin yüzü kuzeye, başı doğuya çevrilirken, ikinci gruptakilerin başı sadece batıya çevrilmiştir.⁶⁹

1982 yılında Doğu Kazakistan eyaleti Ülketanuv Müzesi’nin arkeolojik araştırma kafilesine başkanlık eden F. Kh. Arslanova, Büyük Narın ve Ulan ilçelerindeki Tüyeözek, Vasilevka, Kızılkayın kurgan grubunu kaydedip, kazı çalışmalarıyla meşgul olmuştur. Bu, Narın yamacı mevkiindeki MÖ 3 - 1. yüzyıllara tarihlenen, kendisiyle birlikte boncuğu, altın küpesi ve iki seramik kap konan ahşap tabutun içinde başı batıya çevrilerek, sırt üstü yatan 8 - 10

⁶⁸Oñğarulu 2005: 115.

⁶⁹Oñğarulu 2005: 116.

yaşlarındaki kız çocuğunun mezarı (Tüyeözek-I 4 Nr.lı kurgan) Kazak Altay'ındaki kurganlara bir hayli benzemektedir.⁷⁰

1985 yılı itibarıyla A. M. Orazbaev yönetimi altında Kazakistan Devlet Üniversitesi Arkeoloji ve Etnoloji Bölümünün arkeolojik araştırma heyeti bölgedeki tarihi eserleri arama, bulma, tescilleme ve kazı çalışmalarını aktif bir şekilde yürütmeye başlamıştır. Heyet, 1985 yılında Şıngıstav'ın güney yamacındaki Suikbulak (Soğuk Pınar), Taktay bulak (Tahta Pınar), Karasu (Karasu), Şagan, Baymurat, Koytas ve Bazaralı gibi MÖ 2000 - 1000 yıllarına ait mezarları keşfetmiştir. 1986 yılında Katon-Karagay ilçesinin Katon-Cambıl Köyü arasında yüzey araştırması yapıp on iki mezarın topografik planı hazırlanmış ve Çernova-I, II, III, Katonkaragay-I mezarından erken dönem göçebelerine ait yedi kurgan kazılmıştır. Buradaki iki mezarda (Çernova-I 2 Nr.lı ve Çernova-III 6 Nr.lı kurganlar) Pazırık kurganlarındaki gibi ahşap lahite defnetme geleneği tespit edilmiştir. Katondaki incelemelerden sonra Markagöl ile Kürşüm ilçelerinde yüzey araştırması yapıp, Sarıköl-I, II; Baygetöbe-I, II kompleksinde altı kurgan kazılmıştır.⁷¹

Doğu Kazakistan'ın tarihine, özellikle Tarbagatay'ın kuzey kesimindeki mezarların 1989 - 1998 yılları arasında K.D.Ü'nin A. Töleubaev idaresindeki arkeolojik araştırma heyeti incelenmeleriyle önemli katkılarda bulunmuştur. Heyet farklı tarihlerde aşağıdaki mezarlarda şu çalışmaları yapmıştır: Tebiske, Kargıba, Bazar, Bogas Nehri kıyısındaki Bogas-I, Bazarşatı, Besoba, Karaoba, Cılandı, Sök vd. mezar grubunu, "bıyıklı kurganları" keşfedip kayıt altına almıştır. Kurgan yığını eteğinde yuvarlak ve dörtgen halkası olan Aşılı-I, Aktübek-I mezarlığında çoğu talan edilen altı kurgan ile bir kurganımsı mezarı (taşla çevrili basit mezar) kazmıştır. Kulbabas mezarında incelenen 1, 2, 6, 7 Nr.lı kurganların şeklini Orta Asya'nın odalı mezarlarıyla kıyaslayarak "Doğudan batıya doğru yönelen mezar çukurunun kuzey duvarında oda hazırlayıp, bu odaya ölüyü hediyeleriyle birlikte, başını batıya çevirip sırt üstü defnetme geleneği Yedisu'daki wu-sun geleneğine

⁷⁰Oñğarulu 2005: 116.

⁷¹Oñğarulu 2005: 116.

benzemektedir, dolayısıyla bu kültüre ait olmalıdır.” çıkarımıyla kurganları MÖ 1. yüzyıl sonu MS 1. yüzyıl başına tarihlendirmiştir.⁷²

1988 yılında oluşturulan Doğu Kazakistan arkeolojik araştırma heyeti (Z. S. Samaşev, A. S. Vasyutin, A. S. Ermolaeva vd. isimler) Erken Tunç Çağı’ndan Erken Ortaçağ’a kadarki mezarları incelemiştir. Heyet, çapları 8 ile 22 m, yüksekliği 0.4 -1.6 m’lik Kurık-I ve Kurık-II kurganlarının içine ve dışına set inşa edip, batıdan doğuya doğru çok az sapmalı bir şekilde yapılmış ovalimsi mezar çukuruna ölüyü sırtüstü yatırıp başını batıya çevirerek gömme özelliğini tespit etmiş olsa da, her bir kurganın ayrı bir bakış açısıyla değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Örneğin: Kurık-I 1 Nr.lı kurganda ölünün yukarı tarafında başları güneye çevrilmiş dört kartal iskeletiyle seramik kap bulunurken, Kuruk-II 1 Nr.lı kurganda ölü ahşap tabutlu taş sandukaya yatırılmıştır. Kurık-II 6 Nr.lı kurganda ise taş sanduka ile mezar çukurunun merkezinde altına koyun kemikleri konmuş, kafası kopartılmış at iskeletinin bulunmuş olması bir takım dini ritüellerin yapıldığını göstermektedir.⁷³

1.3.3. Bağımsızlık Döneminde Yapılan Arkeolojik Araştırmalar

Bağımsızlığımıza kavuştuktan sonraki yıllarda Doğu Kazakistan arkeolojisine yönelik çalışmalar aralıksız devam etmiştir. 1991, 1993 yıllarında Semey icra komitesiyle aralarındaki anlaşmaya bağlı olarak Kemerova Devlet Üniversitesi’nin arkeolojik araştırma kafilesi Semey Vilâyeti’nin Cana Şülbü, Borodulikhinskii ve Beskaragay ilçelerinde inceleme yapmıştır. Altay’ın kuzeybatı ucundaki toprak-taş yığınları Kondratevka mezar grubu; yığın altında geleneksel merasimin yerine getirildiği, yığın kenarında taş heykelin yattığı, dörtgen mezar çukurunun olduğu, cesetlerin kuzey-kuzeybatıya çevrildiği, ölü hediyeleriyle birlikte gömülen hayvanların tamamına yakınının her basamakta sağ yanı üzerine gömüldüğü, iki atın başının doğuya, koyunun başının kuzeye çevrildiği ve at kafatasının altına

⁷²Onğarulu 2005: 116.

⁷³Onğarulu 2005: 117.

teçhizat bırakıldığı kurganlarıyla önem kazanmaktadır. Bu kurganların Pazırık-Berel kurganlarıyla aynı etno-kültürel gruba girmesi kuvvetle muhtemeldir.⁷⁴

Doğu Kazakistan'ın tarihi Ülketanuv Müzesi başkanı G. A. Kuş, 1991 yılında Markaköl İlçesi'ndeki arkeolojik abideleri tescilleme amacıyla yüzey araştırması yapmıştır. Bu esnada çok büyük bilimsel değere sahip Uspenka, Babrovka, Orlovka gibi Altay'daki İskit-Saka krallarının mezar komplekslerini keşfetmiştir.⁷⁵

1992, 1994 yılları arasında A. A. Tkaçev'in yönettiği Doğu Kazakistan Devlet Üniversitesi'nin arkeolojik araştırma heyeti F. Kh. Arslanova'nın incelediği Tunç Çağı'nın Zevakino ve Erken Demir Çağı'nın Kızıltas mezarıyla Öskemen şehri civarındaki Menovnoe-V mezarlığında kazı çalışmalarını yürütmüştür. Çapı 7 - 12 m, yüksekliği 0.25 – 0.6 m'lik bu kurganlarda ovalimsi mezar çukurunun eteği taşlarla çevrelenmiştir. Taş kapak altına ölü atla beraber veya yalnız başına konmuştur. Taş yığın altında dört bir yanı basamaklı kazılan çukurdaki taş sandukaya savaş araç gereçleriyle ve gündelik eşyalarıyla üç kişinin konduğu aile mezarı ve tek kişinin gömüldüğü Kızıltas mezarı araştırılmıştır.⁷⁶

1997 yılında Fransız arkeologlarla beraber Mayemir ovasında Erken Demir Çağı eski Türk devrine ait abideler ile taştaki eski tamgaları inceleyen Z. S. Samaşev yönetimi altındaki arkeoloji enstitüsünün araştırma heyeti 1998 yılından beri donmuş Berel kurganlarında moleküler biyoloji, gen bilimi, mimarlık, vd. değişik bilim dallarından yararlanarak eskiyle şimdiki popülasyonun birbiriyle münasebeti konusunu çözme amacıyla çalışmalar yürütmektedir. Bu tarihten itibaren yedi kazı sezonu içinde eski göçebelere ait 4, 11, 18, 31, 32, 34, 36, 71, 23 Nr.lı kurganları kazmıştır.⁷⁷

1998 - 2000 yılları arasında Kürşüm İlçesi'nde Kazak-Rus Markaköl arkeolojik araştırma heyeti çalışma yapmıştır. Araştırma sonuçlarını tamamen yayınlamasalar da bu bölgenin her tarihi devirdeki dönemecini,

⁷⁴Oñgarulu 2005: 117.

⁷⁵Oñgarulu 2005: 117.

⁷⁶Oñgarulu 2005: 118.

⁷⁷Oñgarulu 2005: 118.

yaşanan kültürel tarihi süreçleri tekrar canlandırmanın gelecekte yapmaları gereken vazifeleri olduğunu kabul etmektedirler.⁷⁸

1999 - 2000 yılları arasında arkeoloji enstitüsüyle beraber Berel mezarındaki kurganları inceleyen A. T. Töleubaev idaresindeki K.D.Ü'nün arkeolojik araştırma heyeti 2003 yılında ünlü Şilikti kurganlarının birini kazıp, ülke tarihinde büyük bir açılıma imza atmıştır. Şilikti-III Mezarlığındaki kurganlar silsilesinin güneyinde MÖ 690 - 644 yüzyıllara tarihlenen, bir kralın defnedildiği 1 Nr.lı Baygetöbe kurganı; karmaşık mimari özelliğiyle (kütükleri geçirirerek inşa edilen mezar odası, taş yapıyla kil toprak ile çim katmanından oluşan üst yığın) ve hayvan üslubuyla yapılan süslemeler topluluğunun bulunmasıyla hususiyet kazanmaktadır. İki sezon içinde Şilikti düzlüğünde iki büyük, Şilikti-II Mezarlığı 1 Nr.lı ve Şilikti-III Mezarlığı 1 Nr.lı-kurganla beraber “wu-sunların” birkaç küçük çaplı kurganı kazılmıştır.⁷⁹

Sonuç olarak, gelmiş geçmiş gezginlerin ve bilim adamlarının yazılarındaki yetersiz bilgiler dışında Doğu Kazakistan'ın eski tarihi eserleri ve anıtlarının ilmen araştırılmaya başlamasının üzerinden 150 yıl geçse de gün yüzüne çıkarılmamış halen bir çok buluntu vardır. Yapılan araştırmalara bakıldığında S. S. Çernikov'un araştırmalarından sonra ne yazık ki geniş çaplı çalışmalar henüz yapılmış değildir.

⁷⁸Oñğarulu 2005: 118.

⁷⁹Oñğarulu 2005: 118.

İKİNCİ BÖLÜM

MAYEMİR, ŞİLİKTİ, BEREL ve KULACURGIN KÜLTÜR ÇEVRESİ KURGANLARI

Erken Demir Çağı'na ait arkeolojik materyallere bakıldığında insan nüfusunun arttığı, hayvan sayısının çoğaldığı ve üretimin başlıca unsurunun hayvancılık ekonomisi olduğu anlaşılmaktadır. Bu dönem öncesinde binmek için at, tarla sürmek için öküz ehlileştirilmeye başlanmış, göçebe hayvancılık hayatına geçmenin tüm ön koşulları hazırlanmıştır.

Doğu Kazakistan'da Tunç Çağı'ndan Erken Göçebe Dönemi'ne geçiş evresine ait mezarlar bulunmadığı için S. S. Çernikov, bir geçiş evresinin olmadığını öne sürmüştür.⁸⁰ Oysa 1970'li yıllarda Zevakino ve İzmailovka bölgelerinde MÖ 8 - 7. yüzyıllara ait kurganların bulunmasıyla bu bölgede geçiş evresinin yaşanmış olduğu kesinlik kazanmıştır. Doğu Kazakistan için Geç Tunç Çağı kültür izini barındıran kurganlar ile Erken Demir Çağı'na ait erken göçebe özelliklerinin bir arada bulunduğu saptanmış ve bu nedenle MÖ 8 - 7. yüzyıllar "Erken Göçebeler Dönemi" olarak kabul edilmiştir.⁸¹ Doğu Kazakistan'daki Erken Demir Çağı'na geçiş dönemi özelliklerine bakıldığında, İzmailovka ve Kogalı-1 mezarlarını farklı kültürlerden etkilenmiş Geç Tunç Çağı'nın yerli sakinlerine ait olduğu görülmektedir.⁸²

MÖ 8. yüzyılda Doğu Kazakistan'ı mesken tutan kavimlerin yaşam biçiminde büyük değişimler yaşanmıştır. Bu değişim, yerleşik yaşamdan göçebe yaşam biçimine geçiş olarak kendisini göstermiştir. Hayvancılık bu bölgede önceki 3 bin yıl boyunca en önemli yaşam ekonomisini oluşturmuştur. Bu süreç tüm Avrasya'da aynı anda yaşanmıştır. Eğer insanoğlu bu evreye kadar atı tunç gemlerle ehlileştirip, öküzleri de yük taşımak için arabalara koşmayı öğrenmeseydi belki de göçebe hayatı

⁸⁰Çernikov 1965: 122.

⁸¹Ermolaeva 2008: 84.

⁸²Ermolaeva 1983: 64.

başlayamayacaktı. Atlı çobanlar, hayvan sürülerini her mevsim otlak sahalara sürmüştür. Otlak paylaşımı nedeniyle atlı süvariler zaman zaman yerleşik ya da göçebe komşu kavimlere saldırmaktaydılar. Bu baskı altında kalan kavimler adım adım kitleler halinde göç etmeye başlamıştır. Bu yeni hayat biçiminde şimdi de yeni aletlere ve silahlara ihtiyaç duyulmuştur. Askeri düzen, uzak seferler, kavimlerin tek vücut halinde yeni yerleşim sahalarına akın etmesi, mülk eşitsizliği ve halk liderlerinin ortaya çıkması gibi yeni bir yaşam biçimi oluşmuştur. Kışlak alanlarındaki zengin buluntulu kurganlar, dağlarda taşlara çizilen hayvan ve insan resimleri bu dönemin şahitleridir. Seyir halindeki göç alayları, silahlı atlılar tarafından korunmaktaydılar. Kış aylarında bu göçerler hem kendileri hem de hayvanlar için daha elverişli yerlerde konaklamak zorundaydı. Elverişli sahalardan çok olmadığından, saha kapmak için her zaman büyük mücadeleler verilmiştir. Böylesi çarpışmalar silah ihtiyacının artmasına neden olunca, tunç silah kullanımı demirden yapılmış silahlara karşılık veremez duruma gelmiştir. Böylece, MÖ 8. yüzyılda göçebeler zorunlu olarak demir silah ve aletleri kullanmaya başlamışlardır. Bunun sonucu olarak Doğu Kazakistan'da tunç metalürjisi tamamen duraklama eğilimine girmiştir. MÖ 7. yüzyılda İrtiş Boyu göçebe kavimleri tarafından demir işlenmeye başlanmış, Batı Altay Dağları'nda bakır ve kalay işlenmesi ise ortadan kalkmıştır.⁸³

Zamanla ilkel toplum tabakalaşmasının gruplara veya sınıflara bölündüğünü, liderler arasında zenginliğe zenginlik katma yarışının yaşandığını büyük kurganlar sayesinde öğrenmek mümkündür. Moğolistan ile Karpat coğrafyası arasında, bu dönemde İskit-Saka üçgenine ait tunç gemler, hançerler, ok uçları, büyük tunç kazanlar “hayvan üslubu” veya “İskit sanatı” diye adlandırılan tasvir sanatı özellikleri ile ortaya çıkmıştır.⁸⁴

⁸³Artıqbaev vd. 2008: 174.

⁸⁴Çernikov 1965: 139.

2.1. Mayemir Kültür Çevresi Kurganları

2.1.1. Konumu

Mayemir kurganları Doğu Kazakistan Eyaleti, Katon-Karagay İlçesi'ne bağlı Mayemir Köyü'nün 20 km güney batısında, Narın Nehri'nin yukarı akışında yer almaktadır. Kurganların Mayemir Ovası'nda bulunması nedeniyle **(Harita-2)** bu kültür "Mayemir Kültür Çevresi" olarak isimlendirilmiştir. Mayemir mezarları, Batı, Kuzey Batı Altay'da ve Altay Dağı etekleri ile düzlüklerinde görülmektedir.⁸⁵

2.1.1.1. Mayemir Kurganı (Mayemir Hazinesi)

Mayemir kültürüne yönelik ilk bilimsel araştırma A. V. Adriyanov'un, Doğu Kazakistan'da Narın ve Buktırma Nehirleri boyunda yaptığı çalışmalarla başlamaktadır. A. V. Adriyanov 1911 yılında Doğu Kazakistan eyaleti sınırındaki Mayemir Ovası'nda, içinde at koşum takımlarının yer aldığı bir gömü bulmuştur. Gömü, büyüklüğü 14.75 x 10.65 metre olan yedi taşlı oval planlı örme duvarın batısında, takriben 800 kg ağırlığında üç büyük kuvarsit taşının en büyüğünün altında yer almaktaydılar. Taşın altında malzemeler toplu halde yatmaktaydı. Bunlar altın plakalar, tunç kanca ve üzerinde bulunan, tunç gem ile bakır kâsedden ibarettir. Bunların dışında kül, köz veya kemik gibi buluntular ele geçmemiştir.⁸⁶

Altın plakalı gömü açıldığında tüm altın plakaların, ebadı 17 x 10.5 cm ve ağırlığı 25.2 gram olan kâse şeklindeki, eğri ve en büyük plakanın içinde bulunduğu anlaşılmıştır. Üst bölümüne kıvrılmış halde yatan yırtıcı kedi tasvirli, çapı 6 - 7 cm'ye yakın büyükçe dört nesne konmuştur. Aşağıda çapı 5 - 5.3 cm olan yırtıcıların betimlendiği iki küçük nesne yer almaktaydı. Söz konusu 7 plakanın ahşap kopçaları bulunmaktaydı. Kenarının kıvrılmış olması, dikilmesi için delik açılması ve boya yapan bir nevi alete ait siyah leke

⁸⁵Tişkin vd. 2003: 430.

⁸⁶Adriyanov 1916: 87.

izinin fark edilmesi bu konuda kanıt oluşturmaktadır.⁸⁷ Aynı yerde yine beş plaka daha bulunmuştur. 13 Nr.lı altın levhanın uzunluğu 7.8 cm, eni 1.3 cm dir. Uçlarında birer deliği olan, bu altın plakanın ucu daralarak yuvarlak bir şekil almıştır. 12 Nr.lı levha diğer levhadan sadece ebadı bakımından (6.5 x 1.8 cm) farklı durmaktadır. Diğer 14, 15, 16 Nr.lı yassı altın objeler süsleme veya yüzey kaplama malzemesi olarak kullanılmış olmalıdır. Dökme altından yapılan 11 Nr.lı obje uzun gagalı kuş başı şeklinde idi. Yuvarlak baş 3 cm çapında olup gagayla birlikte toplam 8 cm uzunluğa sahiptir. Başın dış kenarına 7 mm'lik delikli eğri çengel lehimlenmiştir. Tunç gemlerin geniş delikleri üzengi şeklinde ve deliğin biri dikdörtgen idi. Diğer buluntular tunçtan virgül şekilli bir çengel ve tunçtan yapılmış, 7 mm kalınlığında bir yüzük idi. Yüzüğün halka çapı 1 cm genişliğindeydi (**Figür-37**). A. V. Adriyanov, ele geçen buluntuların soyulan komşu kurganlardan definecilerin aldığı çeşitli eşyalar olduğu kanaatindeydi.⁸⁸ S. İ. Rudenko, A. V. Adriyanov ile hemfikir olup, yırtıcı tasvirli buluntuları “zengin kurgan atlarının eşyası” olarak değerlendirmiştir.⁸⁹ L. S. Marsadalov ise “hazine” buluntusunun bir at donanımına ait olduğunu belirtmiştir. Onları Arzhan-I materyalleriyle kıyaslayan araştırmacı, ucunda deliği olan dar plakaları kuyruk donanımına, tunç halkayı kafa kayışlarını birleştirmek için kullanılan bileziğe dâhil etmiştir. Fakat yırtıcı kedilerin tasvir ediliş özelliği ve “kopça” buluntusuna bakarak “hazineyi” Arzhan-I'den daha geç döneme, MÖ 8. yüzyılın ikinci yarısı ile MÖ 7. yüzyılın başına tarihlendirmiştir.⁹⁰

2.1.1.2. Mayemir 1 Numaralı Kurgan

Dizideki 1 Nr.lı kurganın köşeleri yuvarlatılmış olup, çapı 2.13 x 3.10 metre, derinliği 1.06 metre olup doğu-batı yönlü mezar odasına genç ve yetişkin iki adam gömülmüştür. Soyulmuş olan mezardan tunç ayna ile yanmış bir koyunun kalça ve ayak kemiğinden başka bir şey ele geçmemiştir.

⁸⁷Barkova 1983: 20.

⁸⁸Adriyanov 1916: 61.

⁸⁹Rudenko 1949: 30.

⁹⁰Marsadolov 1985: 16.

A. V. Adriyanov'un düşüncesine göre, Erken Demir Çağı'nın erken dönem mezarları içine seramik kaplar bırakılmamaktaydı.⁹¹

2.1.1.3. Mayemir 2 Numaralı Kurgan

2 Nr.lı kurgan çukurunun doğu tarafının içi taş ve toprakla doldurulmuş ve üzeri yatay olarak konulan tomruklerle örtülmüştür. Buna kurgandan çıkan çürümüş ahşap kalıntılar kanıt oluşturmaktadır. 2 Nr.lı kurganın doğu kesiminde uzunluğu 4.38 metre eni 1.24 metre olan, içi taş ve toprakla doldurulmuş, üzeri yatay tomruklerle örtülmüş dromos, 2.52 metre derinliğindeki mezarın merkezine kadar devam etmiştir.⁹² Genel olarak Mayemir kültüründe ölüler yanları üzerine, başları kuzey batıya çevrilerek çok derin olmayan bir çukura gömülmekteydiler. Genelde yüksek olmayan, kaba yapılmış seramik kaplar ölülerin yanına bırakılmaktaydı.⁹³

2.1.2. Genel Değerlendirme

Mayemir kültür çevresi kurganları küçük diziler halinde yapılmıştır. Mezar odaları çukur şeklinde ve bazen de çok derin kazılmıştır. Ölü'nün konulduğu girinti (niş) ayrıca taşla örtülmüştür. Bazı taş sandukalı kurganların dışı halka şeklinde taşla çevrilidir. Ölü at, atın herhangi bir parçası ve bazen de koyunla birlikte kuzey veya kuzeydoğu bölümüne gemle birlikte gömülmüştür. Ölü sırt üstü uzunlamasına, başı kuzey veya kuzey batıya çevrilerek gömülmüştür.⁹⁴

Mezar çukuru dikdörtgen olarak kazılıp, duvarları ahşap kalaslar ile kapatılmıştır. Kurgan kazılarında, kenarı çıkık ve ortasında kancası olan tunç aynalar, tunç gem, süs eşyalarından toka, kemer, hayvan tasvirli kopçalar

⁹¹Adriyanov 1916: 13.

⁹²Adriyanov 1916: 18.

⁹³Marsadolov 1999: 104.

⁹⁴Tişkin 2007: 120.

bulunmuştur. Mayemir döneminin sonuna doğru sahibiyle birlikte atın da gömülmesi geleneği ortaya çıkmıştır.⁹⁵

2.2. Şilikti Kültür Çevresi Kurganları

2.2.1. Konumu

Şilikti kültür çevresi kurganları (**Figür-1**), Zaysan Gölü'nün 100 km güneyinde, Mangırak ve Tarbagatay yamaçları arasındaki Şilikti Köyü yakınında yer almaktadır (**Harita-2**). Bu bölge eski zamanlardan beri hayvancılığa çok elverişli olmuştur. Kışın sıcak olan bu bölgede kar kalınlığı çok ince olup, dağlardan akan nehirleri ve otlak alanları boldur. Şilikti bölgesinin kuzeyini, bütünüyle çevirip güney doğuya doğru uzanan Mangırak Dağı kuşatmaktadır. Platonun kuzey doğu köşesinde ise zirvesi yüksek Savurtav Dağı yer almaktadır.

Yüksekliği 2716 m olan Şakpaktas (Çakmaktaşı) bölge genelindeki en yüksek zirvedir. Cürek (Yürek) Dağı bölgenin güney doğu bölümünü oluşturmaktadır. Şilikti Ovası'nın genişliği, batıdan doğuya doğru 80 km, kuzeyden güneye doğru 30 km civarındadır. Platonun deniz seviyesinden yüksekliği ise 1100 metredir. Burası, güney bölümü daralan, dört bir yanı dağlarla kaplı, rüzgârın kesintisiz estiği uçsuz bucaksız, dümdüz bir ovadır.⁹⁶

2.2.1.1. Şilikti-I Mezarlığı 5 Numaralı Kurgan

Şilikti-I mezarlığı içerisinde, yüksekliği 6 m, çapı 66 m olan, yuvarlak planlı 5 Nr.lı kurganın (**Figür-2**) mimarisi oldukça karmaşıktır.⁹⁷ Eski yer seviyesinden pek derin olmayan bir mezar odası kazılarak, çam (karagay) ağacından dörtgen kalaslar kesilerek mezar odası yapılmıştır. Güney batı

⁹⁵Qozıbaev 2010: 182.

⁹⁶Samaşev vd. 2004b: 126.

⁹⁷Çernikov 1965: 12.

bölümünde altın süslemeli başlık ve iki insan iskeleti bulunmuştur. Ölülerin ahşap mezar odasına, sonradan tomruklarla yatay olarak örtülüp, dışarıdan taş yığılan dromos yoluyla getirildiği anlaşılmıştır.⁹⁸ Tüm yapı taş ile bastırılarak, daha sonra çim, toprak ve kil katmanıyla örtülüp en üstteki dış kısım çakıl taşıyla kaplanmıştır. Önceleri mavi rengiyle uzaktan insanı cezbeden çakıl taşı zaman geçtikçe doğanın etkisiyle, insan ve hayvanların çıkıp inmesiyle kurgan eteğine akmıştır **(Figür-3)**.

Kuzey duvarı yakınında ahşap taban üzerine at kılından yapılan sadağın üzerinde şekil itibarıyla aynı uzunlukta 4.5 - 5 cm'lik, eni 1.2 - 1.4 cm olan 8 tunç ok ucu ve birçok buluntu ele geçirilmiştir.⁹⁹ Bu kurganda ele geçen aynı tip, sivri, yaprak ve eşkenar dörtgen şeklindeki ok uçları, Arzhan'da bulunan ok ucuna tıpatıp benzemese de onları andırmaktadır.¹⁰⁰ Ayrıca buna benzer tunç ok uçlarının Anadolu'da Çavuştepe, Toprakkale, Ayanis, Malatya Değirmentepe'de de ele geçmiş olması, İskit-Sakaların bu bölgelerde de etkili olduğunu bir kez daha kanıtlamış bulunmaktadır.¹⁰¹

Mezarda ele geçen sadağı süsleyen geyik şeklindeki 4 aplik **(Figür-38)**, altınla kaplanmıştır. Aplikler üzerindeki geyik motifleri, sağ yanının üzerine, ayaklarını altına kıvrımış şekilde yatar pozisyonundadır. Geyiklerin boynuzları ise sırtına doğru dalgalı bir şekilde kıvrılarak tasvir edilmiştir. Göz ve kulak bölgelerine firuze taşı yerleştirilmiştir. Toplam 14 adet olan geyik motiflerinin kurban hayvanını veya kurban mefkûresini bildirmesi muhtemeldir.¹⁰² A. İ. Martinov, bu geyik motiflerini tasnif ederken yapım tekniği ve tasvirine göre bu apliklerin ithal ürün olmadığını, aksine yerli olduğunu belirtmektedir.¹⁰³

1949 yılı kazılarda 5 Nr.lı kurganda, MÖ 6 – 5. yüzyıllara tarihlenen, uzunluğu 4.2 - 3.3 cm, eni 2.7 - 2.6 cm; ağırlığı 0.61 - 1.12 gram olan, 24 ayar altından döküm tekniğiyle yapılmış 9 adet oturur şeklinde kartal figürlü kopça **(Figür-39)** bulunmuştur. Kanadını sıvayan kartalın, ovalimsi, kabarık

⁹⁸Çernikov 1965: 18.

⁹⁹Çernikov 1965: 21, levha X.

¹⁰⁰Grjaznov 1984: 31, resim 11.

¹⁰¹Dönmez 2002: 36-37, resim 11, 13, 14.

¹⁰²Çernikov 1965: 27, levha IX.

¹⁰³Martinov vd. 1986: 111, 142.

gövdesi, göğsü, kanadı ve kuyruğunun silueti, derin çizgilerle tasvir edilmiştir. Kartalın pençesi yüzük biçimli olup içeriye doğru eğiktir. Ayağıyla sıvayan kanadının arasına kuyruğu üçgen olarak yerleştirilmiştir. Kartalın başı sağa doğru dönük olup, gövdenin içine doğru kaynaşmaktadır. Eğri gagası, kabartma yapılarak bariz bir şekilde ön plana çıkartılmıştır. Ağız içi damla biçimlidir. Göz yuvası yuvarlak olup, içi boştur. Kartallardan 5'inin başı sağa, dördünün başı sola dönüktür.¹⁰⁴ Gordion R yapısı içinde 1963 yılında yapılan kazılarda ele geçen, kemikten yapılmış tavşan avlayan kartal betimlemesi¹⁰⁵ bahsettiğimiz kartallara benzemese de İskit-Saka akınlarına maruz kalmış olan Anadolu uygarlıkları hakkında bilgi vermektedir. Türk kültür çevresinde de kartalın önemli bir yer tuttuğu bilinmektedir. Özellikle bozkır hayatını sürdüren Türkler göklerin hâkimi olarak kartalı görmüşlerdir. Yuvasını yalçın kayalar üzerine yapan, çok yükseklerde uçan kartalın avcı kuşlar türünde bulunması ona bir kutsallık da vermiştir. Hatta değişik şekillerde tasvirlerine rastlanan kartalın Türk kültür çevresinde hâkimiyet timsali, yani devlet arması olarak da betimlendiği görülmektedir.¹⁰⁶

Türk kültür çevresinde kartalla ilgili en eski örnek Altaylar'da MÖ 3. binin sonlarına tarihlendirilen Kurot kurganından çıkartılmış kartal pençesidir. Yine Altaylar'da MÖ 6. yüzyılın sonu ile MÖ 5. yüzyılın başından kalma ahşap üzerine oyulmuş kartal, Başadır kurganından çıkartılmıştır.¹⁰⁷

Mezardan ele geçen buluntular arasındaki altın plakalı balık tasviri (**Figür-40**), varak plakalara firuze taşından göz; solungaç, kuyruk kısmına yuvarlak tohum bezemesi lehimlenerek yapıştırılmıştır.¹⁰⁸ 29 adet kıvrılarak yatan kaplan şeklindeki altın plakalar (**Figür-41**) ise büyük öneme sahiptir.¹⁰⁹

Buluntular arasındaki 5 adet yaban domuzu (**Figür-42**) saf altından yapılmıştır. Bu hayvanlar başını aşağıya doğru eğip ileriye doğru adım atar vaziyette tasvir edilmiştir.¹¹⁰ Altın varaktan kesilerek yapılan bu yaban

¹⁰⁴Çernikov 1965: 33, levha XIII.

¹⁰⁵Demir 2008: 90.

¹⁰⁶Durmuş 2009: 107, 108.

¹⁰⁷Durmuş 2009: 107, 108.

¹⁰⁸Çernikov 1965: 38, levha XIX.

¹⁰⁹Çernikov 1965: 31, levha XV.

¹¹⁰Çernikov 1965: 36, levha XVI.

domuzu tasviri Arzhan hançerinde tasvir edilen yaban domuzuna da benzemektedir.¹¹¹

5 Nr.lı Kurgan buluntuları arasında üçgen şematik baş şekliyle kanadını ve kuyruğunu geniş bir biçimde açan kuş figürünü de bulunmaktadır.¹¹² Bu kuş figürünü Baygetöbe kurganından çıkan kompozisyona da benzemektedir. Kurgandan 3 adet eşkenar üçgen şeklinde altından takı, 303 adet mercan boncuk, 41 adet altın varaktan kesilen ince süslemeler ve altın varağın 2 parçası, toplam 100.5 gram ağırlığında, 524 adet çeşitli altın buluntu ele geçmiştir. Tüm altın buluntular üstün kuyumculuk marifetiyle yapılmıştır. S. S. Çernikov, 5 Nr.lı Şilikti kurganında ele geçen buluntuların MÖ 7 - 6. yüzyıllara ait olduğu kanaatindedir.¹¹³ Bu kurganda ele geçen küpelerde akik taşı sadece aksesuar olarak değil aynı zamanda küpe çengeli olarak kullanılmış ve işlevsellik kazandırılmıştır. Buna benzer Arzhan küpelerinin birisi, beş daire şeklinde motiften oluşmaktadır. Zardaki beş rakamı gibi oluşturulan bu motifteki yuvarlakların içine akik taşı yerleştirilmiştir.¹¹⁴ Yine Arzhan kurganının 1 Nr.lı hücrelerinden firuzeden yapıma iki büyük, iki de küçük boncuk tanesi, üçgen, dörtgen ve değişik sade figürlerden oluşan yirmi adet küçük firuze taşı bulunmuştur. Bu taşlar görünüşe göre altın küpelerin üzerine yerleştirilmiştir.¹¹⁵ 2 Nr.lı hücrenden ise firuzeden yapılan birçok boncuk bulunmuştur.¹¹⁶

Eşyaları küçük akik taşıyla bezemek çok zordur, ayrıca Tuva'da ve Doğu Kazakistan'da akik taşının bulunmadığı bilinmektedir. Taşlar büyük olasılıkla Tacikistan'daki Hodcent dolaylarından bu bölgelere getirilmiştir.¹¹⁷ E. B. Pruger'e göre, bu süsleme tekniği Ön Asya ülkelerinde ortaya çıkmıştır. Arzhan ile Şilikti kurganlarında açığa çıkarılan akik taşıyla süslenmiş eşyalar Yakındoğu ve Orta Asya'dan getirtilmiştir.¹¹⁸ G. M. Kovnurko'nun

¹¹¹Gryaznov 1980: 22, resim 11.

¹¹²Çernikov 1965: 36, levha XVI.

¹¹³Çernikov 1965: 28, 30.

¹¹⁴Gryaznov 1980: 22, resim 11.

¹¹⁵Gryaznov 1980: 17, resim 10.

¹¹⁶Gryaznov 1980: 21, resim 10.

¹¹⁷Çernikov 1965: 9.

¹¹⁸ Pruger 1971: 23.

incelemelerine göre süslemeler sadece akik taşıyla değil, akik taşının renksel benzeri mavimsi kristal macunla da yapılmıştır.¹¹⁹ Aynı bezeme tekniğine Kelermes ve Tokmak'ta bulunan altın eşyalar üzerinde de rastlanmaktadır.¹²⁰

Akikle bezendirilen altın süslemeler dışında Arzhan ve Şilikti'de bulunan küçük geometrik şekilli altın varak ile kenarları veya tamamı dekoratif olarak süslenmiş altın yapraklar iki kurganın benzerliğini bir kez daha gözler önüne sermektedir. Şilikti'deki varaklar üçgen, baklava dilimli ve yarı dairesel formlu olup, Arzhan'da bunlar dik köşeli şekildedir.¹²¹

Bunun dışında Şilikti 5 Nr.lı kurganda, akikle bezendirilen kemer ile yine bu şekilde bezendirilmiş balık tasvirine rastlanmıştır. Altay'daki Pazırık-II kurganında ele geçen altın küpe de akik ve mavimsi macunla süslenmiştir. S. İ. Rudenko, bu süslemelerin ünlü bir kadına ait olduğunu söylemektedir. Genel olarak akikle bezenmiş küpe, gerdanlık, çengel ve altın varaklar Akamenid Döneme MÖ 6 - 5. yüzyıllara tarihlenir. Pazırık'ta ele geçen tüm altın ve gümüş küpeler silindirik formdadır. Benzeri eşyalar Pasargat'ta MÖ 6. yüzyılın ortasında ve Persopolis'te MÖ 6 - 5. yüzyılların başında görülmektedir. Şilikti'de bulunan altın küpenin ise İran'dan getirilmiş olma ihtimali söylene de, 2003 yılında Baygetöbe'de çıkan eşyalar küpenin yerli olduğunu kanıtlamıştır.¹²²

L. S. Marsadolov, Arzhan ile Şilikti'de ele geçen Ön Asya kültürüne ait olduğu düşünülen eşyaların Arzhanlıların Ön Asya'yı istila etme girişimleriyle ilişkilendirmektedir. Ayrıca bunların Arzhan'a Ulug Kurgan (büyük kurgan) ve Kuban bölgesinden getirilmiş olduğuyla ilgili fikirler de mevcuttur. Bu eşyalar Tuva'ya ticaret yoluyla getirildiği düşünülmektedir. Bulunan altın eşyalar üzerindeki bezemeler Şilikti ve Arzhan mezarının kronolojisini belirlemede yardımcı olmaktadır. Arzhan mezarı MÖ 8 - 6. yüzyıllara tarihlenmekte ve Şilikti-I mezarlığıyla ilgili iki farklı fikir öne sürülmektedir.¹²³

¹¹⁹Çlenova, 1997: 87.

¹²⁰Galanina 1997: 17.

¹²¹Omarov 2010: 63.

¹²²Omarov 2010: 63.

¹²³Omarov 2010: 63.

Maral ve geyik tasvirleri gibi birçok hayvan tasviri Karadeniz ve Kuzey Kafkasya bölgesinde bulunan İskit - Sakalar'ın eserleriyle büyük benzerlikler göstermektedir. Domuz tasviri Arzhan ile Tagar'dakinden farklı olup, Ukrayna'daki Gulyai Gorod kurganında ele geçen tasvire benzemektedir. Şilikti'de bulunan akik süslemeli eşyaların benzerlerine Ön Asya, Yunanistan ve Etruria'da (İtalya) MÖ 7 - 6. yüzyıllarda rastlanmaktadır. Şilikti kurganındaki eserlerin bu bölgelerde ele geçen eserlerle benzerliğini göz önünde bulunduran S. S. Çernikov, kurganı MÖ 7 - 6. yüzyıllara tarihlendirmiştir.¹²⁴

A. V. Zbrueva, Şilikti kurganında ele geçen ok uçlarının Sarmat şekline benzerliğinden dolayı MÖ 5 - 4. yüzyıllara tarihlendirmiştir. Ancak bu tarihlendirmeye kesin ve hususi bir inceleme analizi yapılmadığı için kesinlikle katılamayız.¹²⁵

2.2.1.2. Şilikti-I Kurganları 7 Numaralı Kurgan

7 Numaralı kurganın çapı 42 m, yüksekliği 3 m, üzeri toprak ile örtülmüş olup, yuvarlak planlıdır. Kurganın üzerini sert çim kaplamıştır. Kurgan üzerinde doğu batı yönünde 7 m'lik koridor açılmış ve 30 cm derinlikte, 10 cm kalınlığında oldukça çürümüş halde dikey yerleştirilen bir kütük bulunmuştur. Üst dolgu ufak çakıl ve toprak karışımından oluşmaktadır.

2.4 - 3 m derinlikte kalınlığı 15 - 40 cm'lik kütükler doğudan batıya sıralanmış halde bulunmuştur. Kütükler çamur ve çakıl karışımı ile örtülmüştür. Çember formu, çapı 3.5 m'lik mezar çukuru kurganın batı kısmında yer almaktadır.¹²⁶

Mezar çukurundan doğuya doğru uzunluğu 5 m, genişliği 1 - 1.10 m, derinliği 0.9 m olan dromos tespit edilmiştir. Dromosun üzerine 15 - 20 cm aralıklarla yatay hatla kütükler döşenmiş ve kütüklerin üzeri taşlarla bastırılmıştır (**Figür-4**).¹²⁷

¹²⁴Omarov 2010: 63.

¹²⁵Omarov 2010: 63.

¹²⁶Çernikov 1965: 186.

¹²⁷Çernikov 1965: 186.

Mezar buluntuları içerisindeki, uçmakta olan dağ keçisi şeklindeki süsleme (**Figür-43**) sağa bakar şekilde tasvir edilmiştir. Uzunluğu 4.6 cm, boynuzuyla birlikte yüksekliği 4.1 cm, boynuzunun uzunluğu 2.8 cm, ağırlığı 1.46 gram olup 18 ayardır. Vücudu ve sağrı kabarık olup, boynuzu küt şeklinde bitirilmiş ve başı ile göğsüne doğru kıvrılmıştır.¹²⁸ MÖ 6 - 5. yüzyıllara ait altın varaktan kopça (**Figür-44**) parçasının uzunluğu ise 2.7 cm, eni 1.4 cm, ağırlığı 0.22 gram olup, 18 ayardır. Altın plaka üzerine 4 sıra halinde baskı tekniğiyle yapılmış nokta bezemeleri bulunmaktadır. Kenarları 0.5 mm içeriye doğru bükülmüştür.¹²⁹ Üstünde dört adet yüzgeç olan altın varaktan kesilerek yapılmış balık motifi (**Figür-45**), MÖ 6 - 5. yüzyıllara tarihlendirilmektedir. Uzunluğu 10.9 cm, eni 2,4 cm, ağırlığı 1.01 gram, ayarı 18'dir.¹³⁰ Bu balık tasvirinin Tuva'da MÖ 8. yüzyılın sonu ile MÖ 7. yüzyılın başına ait Arzhan-II kurganında çıkan altın eşyalara (**Figür-46**)¹³¹ ve Pazırık-II kurganında ele geçen mumyanın sağ ayağında diz kapağından ayak bileğine kadarki işlenmiş balık figürüne (**Figür-47**)¹³² benzemesi önemlidir.

2.2.1.3. Şilikti-I Mezarlığı 11 Numaralı Kurgan

Toprak yığılı, çapı 38 m, yüksekliği 1.9 m olan, yağmalanmış 11 Nr.lı kurganda yer seviyesinden 25 cm derinlikte, uzunluğu 8 m, eni 3 m olan oval taş örme altında mezar çukurunu örten ahşap kalıntısı bulunmuştur. Mezar odası uzunca olup doğu tarafındaki dromosa kavuşmaktadır. İnsan iskeleti mezar odasında ve dromosta dağılmış halde ele geçmiştir. Büyük köpek kemiği, iki tunç ok ucu, yaprak biçimli altın plaka, kalın halka demir ve iki kemik eşya bulunmuştur.¹³³

1959 yılındaki araştırmalarda fevkalâde ilgi çeken durum, Şilikti mezarlığındaki 11 Nr. lı kurganda köpek iskeletinin çıkmasıdır. İnsanla birlikte köpek kemiğinin konulduğu ölü gömme adetine, 1948 yılında Doğu

¹²⁸Qazaqstan Aймағындағы Ezhelgi Köşpeliler Madeniyeti: 2008.

¹²⁹Qazaqstan Aймағындағы Ezhelgi Köşpeliler Madeniyeti: 2008.

¹³⁰Qazaqstan Aймағындағы Ezhelgi Köşpeliler Madeniyeti: 2008.

¹³¹Edwards 2003: 53.

¹³²Ekim 2006: 64, resim 50.

¹³³Çernikov 1959: 2.

Kazakistan'da, Samar İlçesi, Batı Köyü mevkiinde S. S. Çernikov tarafından Batı mezarında yapılan kazıda ilk kez rastlanmıştır. Erken Demir Çağı'na ait, köpek ile birlikte gömme merasiminin varlığını Batı mezarı 28 Nr.lı kurganda, taş kutunun batı tarafına konulmuş iri cins bir köpeğe ait kemikler açıkça göstermektedir. Mezar çukurunun 1.2 m derinliğinde, batı tarafında sağ yanına ayağını uzatarak yatan köpeğin iskeleti altında insanın anatomik düzenini koruyan ayak, kalça kemiği ve köprücük kemiği bulunmuştur.¹³⁴

2004 yılında Al-Farabi Kazak Milli Devlet Üniversitesinin Şilikti Arkeolojik Araştırma Heyeti tarafından yürütülen kazı çalışmaları sırasında Şilikti-II mezar grubundaki 1 Nr.lı kurganda da köpek kafatasına rastlanmıştır. Şilikti düzlüğü, etrafı dağlarla sarılı bozkır olup avlanmaya çok elverişli bir bölgedir. Bu nedenle burada yaşamış liderlerle birlikte en sevdikleri avcı köpekleri, öbür dünyada kendilerine hizmet etmeleri amacıyla gömülmüştür.¹³⁵

2.2.1.4. Şilikti-I Mezarlığı 12 Numaralı Kurgan

Çapı 40 m, yüksekliği 1.9 m olan 12 Nr.lı kurganın merkez bölümü taş yığını olmak üzere toprakla örtülü olduğu tespit edilmiştir. Taş yığının altında yer seviyesinde çürük ahşap kalıntısına, onun altında iskeletin omurga ve kaburga kemiğine tesadüf edilmiştir. Mezar çukuru dörtgen olarak kazılmış kurgan tamamen talan edilmiştir.¹³⁶

2.2.1.5. Şilikti-I Mezarlığı 13 Numaralı Kurgan

Çapı 37 m, yüksekliği 1.8 m'lik çakıl taş ile toprak karışımı yığılması olan 13 Nr.lı kurganın yer seviyesindeki mezar çukurunun uzunluğu 18 m (dromosla birlikte?), eni 2.5 - 3 m, derinliği ise 1.5 metredir. Çukurun doğu bölümünün kille sıvalı duvarı üzerine kırmızı ve beyaz boyayla çapraz kareli

¹³⁴Çernikov 1951a: 64.

¹³⁵Töleubaev vd. 2005b: 28.

¹³⁶Çernikov 1956: 43.

resimler çizilmiştir.¹³⁷ Mezarda sadece yaşlı bir adama ait çene kemiği parçası ele geçirilmiştir.¹³⁸

2.2.1.6. Şilikti-I Mezarlığı 31 Numaralı Kurgan

Toprak yığılı, çapı 27 m, yüksekliği 1.7 m olan 31 Nr.lı kurganın merkez bölümünde 0.3 m derinlikte, yüksekliği 30 cm, eni 17 cm olan ve dikey yerleştirilmiş sürahi benzeri kap konmuştur. Mezar çukuru yuvarlak planlı olup, derinliği 85 cm'dir. Dip kısmında, batı duvarı yakınına uzunlamasına uzatılmış iskeletin etrafında tamamen çürüyen 8 demir buluntu tespit edilmiştir. Toka hariç diğer buluntuların ne tür bir kullanıma hizmet etmiş olduğunu belirlemek mümkün değildir. Kazılar sırasında çukurun güney duvarından kahverengi korozyon izleri, tunç plakalı ahşap bir nesne, tunç plaka ve iki koyun kürek kemiği ile 1.05 m derinlikte beş adet granit taşı bulunmuştur.¹³⁹

2.2.1.7. Şilikti-II Mezarlığı 1 Numaralı Kurgan (Büyük Kurgan)

Şilikti düzlüğündeki Şilikti-II Mezarlığı kuzeyden güneye doğru dizilmiş 22 kurgandan oluşmaktadır. A. Töleubaev'in başkanlık ettiği arkeolojik araştırma ekibi 2004 yılında başlattığı Şilikti-II Mezarlığındaki 1 Nr.lı büyük kurgan kazısını 2006 yılına kadar sürdürmüştür.¹⁴⁰ 1 Nr.lı kurgan, kurganlar zincirinin en güneyindeki ve en büyük olanıdır. Kurgan, toprak yüzeyinden 35 cm yüksekliktedir. Mezar odası kurganın merkezinde olup dörtgen planlıdır. 4.1 m uzunluk ve 3.7 m genişliğindeki mezar odası esasen güney doğuya yönlendirilmiştir. Odanın doğu bölümünde, yarısı granitten işlenmiş uzunluğu

¹³⁷2011 yılı içinde Prof. Dr. Qarjaubay Sartkojaulu, Merkezi Moğolistan'ın Bayan-Nur bölgesinde MS 7-8. yüzyıllara ait Türk Kağan mezarındaki duvarlarda bitkisel boyalarla tam boyda yapılmış insan ve hayvan resimlerini keşfetmişti. Bu resimler söz konusu 13 numaralı kurgandaki resimlerle kültürel bağının olduğunu akıllara getirmektedir.

¹³⁸Çernikov 1956: 43.

¹³⁹Çernikov, ele geçen buluntulara dayanarak Şilikti mezarlığındaki 11, 12, 13, 31 Nr.lı kurganları MÖ 5 - 4. yüzyıllara tarihlendirmiştir (Çernikov 1956: 55).

¹⁴⁰Töleubaev vd. 2007a: 90.

1.52 m, genişliği 20.5 - 25 cm, kalınlığı 13 - 22 cm'lik taş steller bulunmuştur. Mezarın kuzey duvarında, biri kuzey doğu, ikincisi kuzey batı köşesinde olan 2 dromosa rastlanmıştır. Kuzey doğudaki dromos ince olup uzunluğu 3.3 m, genişliği 1.4 metredir. Kuzey batı dromosun uzunluğu 2.5 m, genişliği 1.53 metredir. 1.35 m derinliğe sahip mezarın kuzey doğu köşesinde, 90 cm derinlikte çok iyi işlenmiş bir geyik boynuzu artığı dışında hiçbir buluntuya tesadüf edilmemiştir.¹⁴¹

Mezarın güney doğusuna doğru, uzunluğu 14 m, genişliği 2.4 m, derinliği 0.9 m olan ve doğudan güneye 13 derece sapan bir dromos inşa edilmiştir. Mezarı yapanların dromostan çıkan toprağı iki yana yığıp yer altı yolunu yükseltmeyi düşündükleri anlaşılmaktadır. Genel olarak bu yükseltiyle birlikte dromosun derinliği 1.3 metreyi bulmaktadır. Dromosun üzeri, çapı 10 - 20 cm'lik tomruklarla iki katlı olarak örtülmüştür. Üç tomruk yatay olarak bu tomrukların ucuna yerleştirilmiştir. Üzerini örten iki sıra tomruğun güney batı köşesinden 1.5 m'lik yerde kemikten bir tarak bulunmuştur.¹⁴² Sadece ortadaki üç dişi korunmuş olan tarak Çernovaya¹⁴³ ve Tar Asu¹⁴⁴ kurganlarında ele geçen kemik taraklara çok benzemektedir. Tarakla birlikte gövdesi ezik bir testi ve bir geyik boynuzu da bulunmuştur. Kurganın orta yerindeki mezar odasının üzerini o dönemki toprak seviyesiyle eşit olacak biçimde örten ağaç tomruklarının sadece izleri günümüze ulaşabilmiştir. Tomruklar uzunlamasına konmuştur. Bununla birlikte kurganın eteğini çevreleyen koruma çemberi taş yerine ahşaptan yapılmış, doğu kısmı hariç diğer tarafları iki sıra ahşapla sarılmıştır. Kurganın mimari yapısı üç katmandan oluşmaktadır. Birinci katman 1.2 m kalınlığa ulaşan taş karşımı toprak katmandır. İkinci katman 1.6 m yüksekliğe ulaşan çakıl kum karşımı topraktır. Üçüncü katman ise yerel çimlerden oluşmakta olup bu katman kesitten izlenebilmektedir. Mimari yapısı, mezar çukuru, güney doğu yönünü

¹⁴¹Töleubaev vd. 2007a: 90.

¹⁴²Töleubaev vd. 2007a: 90.

¹⁴³Orazbaev vd. 1998: 52.

¹⁴⁴Samaşev vd. 1998a: 176.

gösteren dromosu, mimari malzemesi ve mezar eşyasına bakıldığında kurganın MÖ 7 - 6. yüzyıllara tarihlendirilebilmesi mümkün gözükmemektedir.¹⁴⁵

2.2.1.8. Şilikti-II Mezarlığı 2 Numaralı Kurgan (Küçük Kurgan)

Şilikti-II kurganları silsilesinde büyük kurganla birlikte küçük kurganda da kazı çalışması yürütülmüştür. Bu 2 Nr.lı küçük kurganın yüksekliği 78 cm, çapı 24 m'dir. Ana malzeme toprak, toprak karışımı kum ve çakıl taşından oluşmaktadır. Bunun gibi malzemeden oluşan esas yığın altında ufak taşlarla yığılmış yuvarlak çember yer almaktadır. Yuvarlak taş çemberin çapı takriben 15.2 m, eni 1 m, yüksekliği 15 - 20 cm'dir. Taş çemberin merkezindeki mezar çukuru batıdan doğuya yöneltilmiş olup, ölçüleri 3 x 2 m, derinliği ise 1.6 m'dir. Tamamen talan edilmiş mezarın sadece üzerini örten tomruk ağacının kalıntıları korunmuştur.¹⁴⁶

2.2.1.9. Şilikti-III Mezarlığı 1 Numaralı Kurgan (Baygetöbe Kurganı)

A. Töleubaev başkanlığındaki, Al-Farabi Kazak Milli Devlet Üniversitesi arkeolojik araştırma heyeti, 2003 yılı kazı sezonunda Şilikti-III mezarlığındaki MÖ 8 - 7. yüzyıllara ait 1 Nr.lı Baygetöbe kurganını **(Figür-5)** kazmıştır.¹⁴⁷

Kurganlar grubunda ilgi çekici yenilikler sunan Şilikti-III mezarlığındaki 1 Nr.lı Baygetöbe kurganı Calşı Köyü'nün güney kısmında yer almaktadır.¹⁴⁸ Kurganın yüksekliği 7.9 metredir. Kurganın eteğindeki yığının dışa dağılmaması amacıyla dikilen temel taşlardan oluşturulmuş çemberin çapı ise 55 - 56 m'yi bulmaktadır. Bu çember şeklindeki taş temel **(Figür-6)** bir anlamda ölümler ile diriler dünyasını birbirinden ayırmaktadır. Kurganın dışına halka şeklinde kazılan hendekten çıkan toprak mezarın üzerine yığılmıştır. Hendeğin doğu bölümündeki 3 - 4 m'lik alan kazılmayıp kurgana giriş kapısı

¹⁴⁵Töleubaev vd. 2007a: 90.

¹⁴⁶Töleubaev vd. 2007a: 90.

¹⁴⁷İsin 2004: 88.

¹⁴⁸Töleubaev 2005a: 11.

olarak bırakılmıştır. Bu durum Baygetöbe Kurganı'nda kesin olarak görülmesi de, Şilikti-I mezarlığındaki 36 Nr.lı kurganda ve Şaganoba Mezarlığı'ndaki G. N. Boki tarafından kazılan kurganın dış mimarisinde açıkça görülmektedir.¹⁴⁹

Kurgan (**Figür-7**) üç mimari katmandan oluşmaktadır. En üstteki katman, ufak taş, toprak, çim ve kum karışımı çakıl taşlarından oluşmaktadır. İkinci katmanı ise alttaki taş yığını oluşturmaktadır. Bu taş yığınının altında, kalın, kırmızı çam ağacından geçirilerek inşa edilmiş mezar odası yer almaktadır. Erken Demir Çağı halkları ölen kişiye kışlakta kendilerinin oturdukları eve benzeterek bir öbür dünya evi veya mezar yapmıştır (**Figür-8**). Bu yer altı evlerinde de normal hayatlarındaki evlerde kullanılan malzemeden faydalanılmıştır. Bu kurganda bir erkek iskeleti bulunmuştur.¹⁵⁰ Kurganın kazı yapılmayan kısmındaki kesitte 5 ayrı toprak katmanı tespit edilmiştir. Buna göre kurganın yapımı birkaç sezonda gerçekleşmiş olmalıdır. Kurganın etek kısmı çepeçevre iri taşlarla çevrelenmiştir. Dıştaki toprak katmanı açılırken onun altındaki taş yığma kurgana ulaşılmıştır. Söz konusu taşlar, dağ taşı ve nehir taşlarından oluşmaktadır. Yüksekliği 4.9 m, çapı 18 m olan taş kurganın doğu kısmındaki tavanına, yüksekliği 1 m'ye ulaşan bir sıruk yerleştirilmiştir. Sırıgın dibinde bir dağ koyunu başıyla boynuzu, onun yanında, içi yanmış kemik dolu yayvan bir seramik kap bulunmuştur. Civarında ve taş kurganın üzerinde dağılmış, evcil küçükbaş hayvanlara ve yabani hayvanlara ait kemikler ele geçirilmiştir. Bu kemiklerin içinde at kemiği de bulunmuştur. Taş kurganı yığılıp ölen kişinin yemeği verildikten sonra kurban edilen hayvanların kemikleri kurganın üzerine yayılmıştır.¹⁵¹

Ahşap mezar odasının yüksekliği 3.5 m olup, duvarları iki sıra çam (karagay) tomruğundan geçiştirme tekniği ile inşa edilmiştir. Tomrukların birbiriyle kesiştiği noktada tam kesit yapıdaki gibi sıkıca uyumlu hâle getirilmiştir. Bu nedenle aralardaki açıklıklar taş ve çimle doldurulmuştur. Ahşap yapının özellikle köşeleri oynamaması için çimle ve büyük taşlarla

¹⁴⁹Omarov 2009: 83.

¹⁵⁰Töleubaev 2007: 108.

¹⁵¹Töleubaev 2005a: 12.

dayanaklı olarak kapatılmıştır. Mezar odası doğu-batı yönünde eski toprak zemini seviyesinde yapılmıştır. Tuva'daki kurganlar da bu şekilde eski yer seviyesine inşa edilmiştir. Öncelikle mezar odası ahşapla yapılmış, sonradan etrafını kuşatan taş örülmüş ve en sonunda kurganın üzerine taş yığını yığılmıştır.¹⁵² Eski yer seviyesine inşa edilen mezarlar; batı ve güney Sibirya, Kazakistan'da ve Orta Asya'da Tunç Çağı'nın sonunda MÖ 8 - 7. yüzyıllara ait geçiş dönemi ve MÖ 7 - 6. yüzyıllara ait Erken İskit-Saka dönemi özellikleri olarak kabul edilmektedir.¹⁵³

Yapının doğu yüzü piramide benzetilerek inşa edilmiştir. İskit-Saka'ların doğuya, güneşe dönük yakarış âdetine göre yapının doğu yüzüne böyle haşmetli bir görünüm verilmiştir. Mezar odasının doğu bölümünde biri büyük, biri küçük iki yer altı dromos (**Figür-9**) açılmıştır. Mezar odasına götüren büyük yer altı dromosunun uzunluğu 15.65 m, eni 2.5 m, derinliği ise 0.9 - 1 m'yi bulmaktadır. Mezar odasının üzeri yatay konmuş tomruklarla örtülmüştür. Büyük dromosun ortasındaki 5.5 m'lik kısmı tamamen iri taşlarla desteklenmiştir. Dromosa giriş kapısının olmaması ve yer altı dromosunun büyük taşlarla doldurulmuş olması bu yapının net bir şekilde sadece geleneksel öneminin olduğunu göstermektedir.¹⁵⁴

Büyük yer altı dromosunun mezar odasının doğu duvarındaki girişe bağlandığı noktada kurganın güney doğusuna yönelmiş küçük bir dromos inşa edilmiştir. Bu küçük dromos mezar odasının önüne yaklaştığında büyük dromos ile birleşmektedir. Birleşim yeri ufak taşlarla geçici olarak örülmüştür. Küçük dromosun eni 0.8 m, derinliği 1.4 metredir. Bu dromos mezara girmek için kullanılmıştır. Küçük dromosun içinde, aşık kemiği, büyük baş bir hayvana ait incik kemiği ve yumurta kabuğu artığı bulunmuştur. Dromostan mezar odasına geçiş kapısının eni 1.2 m, yüksekliği 1 metredir. Ölü kültü için asıl işlevsel olan küçük dromos olmuştur. Bu gizli dromosla ölümlerin öbür dünyada rahat etmeleri için hayattakiler, yani aynı boydan yakınları ölmüş kişiye hürmet için geleneksel aş vererek yakarıшта bulunmuşlardır. Ruhların

¹⁵²Töleubaev 2005a: 7.

¹⁵³Levaşova 1958: 172.

¹⁵⁴İsin 2004: 90.

bu dünyadaki akrabalarıyla yaratıcı arasında tanrılara adanan adak atlar aracılık görevi üstlenmiş olmalıdır. Hayatın ölüm sonrasında da devam edeceğine inanılmıştır. Bununla birlikte ruhların yaşayanlarla birbirine bağlı olduklarına, yaşayanların ruhları korudukları gibi ruhların da yaşayanlar için şefkati olduklarına inanılmıştır. Şilikti-III mezarlığı 1 Nr.lı kurganda güneydoğu yönünde yapılmış olan yer altı yolu bu düşüncayı kanıtlar niteliktedir.¹⁵⁵

Kurganı yapanların çağdaşı olan soyguncuların girişimi hemen kazıların başında fark edilmiştir. Tam tepesinden 5 m'lik kuyu kazıp, ahşap mezar odasına ulaşan defineciler tavanı örten tomrukları delerek mezarın içine inmişlerdir. Soyguncular tarafından dağıtılmasına rağmen iskelete ait kemikler eksiksiz olarak ele geçmiştir. Yapılan incelemede kemiklerin bir erkek iskeletine ait olduğu anlaşılmıştır. Mezar odasının kuzey duvarı yanında uzunluğu 2.8 m olan ikiye bölünmüş, yüzeyi çok iyi işlenmiş dört köşeli gri bir menhir taşı açığa çıkarılmıştır. Kurganın tamamlanmasından sonra en tepeye yerleştirilmiş olan bu menhir taşı sonradan, talan esnasında kırılarak mezarın içine düşmüş olmalıdır. Bu mezarlıktaki kurganlarda, kurganın tepesine iri bir gri granit taşından menhir taşının konulması geleneği mevcuttur. 2 Nr.lı kurganda da aynı şekilde bir taş bulunmuştur. Mezar odasının kuzeydoğu köşesinde ne olduğu anlaşılamayan bir ahşap eşyaya ait tahta parçaları bulunmuştur. Birkaç tahtanın üzerine yağlı boyayla geyik (ceylan) resmi yapılmıştır.¹⁵⁶

Kral, mezar odasına yukarıda bahsedilen resimli ahşap tahtalardan yapılmış bir tabut içerisine altın kaplı elbisesi, savaş malzemesi ve şahsi eşyalarıyla gömülmüştür. Döşek olarak kilim ve kralın ölümü sonrasında kesilen ebedi yoldaşı atın derisinin serilmiş olması muhtemeldir. Bunu mezar odasının tabanında bolca tesadüf edilen kahverengi organik kalıntılar kanıtlamaktadır. Atın sadece üç toynağın bırakılması manidar gözükmektedir. Nitekim, Kazakların geride kalan evlatlarına hitaben “*soñımda qalğan*

¹⁵⁵Töleubaev 2005a: 8.

¹⁵⁶Töleubaev 2005a: 8.

tuyağım (ardımda kalan toynağım) ifadesiyle karşılaştırılırsa bu mezardaki üç toynak ölünün geride bıraktığı üç çocuğu ile ilişkilendirilebilir.¹⁵⁷

Dikkat edilmesi gereken durum seramik kaplar ile Altaylardaki Mayemir kültür çevresi kurganlarında görülen at iskeleti veya at teçhizatının Şilikti mezarlığında araştırılan kurganların hiçbirinde ele geçmemiş olmasıdır. Öte yandan seramik kaplar erken İskit-Saka dönemi Tuva'daki erken Uyük dönemi kurganlarında, Mayemir, Besşatır'da da görülmemektedir. Öyleyse bu kurganlar göreceli olarak aynı kültüre ait olmalıdırlar.¹⁵⁸

A. Töleubaev, Şilikti-III mezarlığındaki MÖ 8 - 7 yy. tarihlendirilen 1 Nr.lı (Baygetöbe) kurganı kazıp, erken dönem İskit-Saka kuyumculuk sanatının 4303 adet örneğini gün yüzüne çıkartmıştır. Bunların 153 tanesi yaban kedisi (*Felis silvestris*) görünüşünde, 36 tanesi kartal ve simurg kuşu,¹⁵⁹ 20 tanesi dağ koyunu, 39 tanesi kurt (ayı) türünde, 1 düğme-kopça beş yıldız, 1 düğme-kopça dağ koçu şeklindedir. Bununla birlikte 23 adet zil, 63 adet gırtlak (körük) şeklinde altın, 17 adet altın dilimi, 7 adet altın tel, 141 adet yarım daire şeklinde süsleme, 2835 adet minyatür kalkan, kâse şeklinde süsleme, 223 adet gırtlak şeklinde küçük boncuk, 743 halka boncuk ve 1 adet ufak kenet bulunmuştur. Kompozisyon derlemede ana yöntem olarak arma şeklinde birleştirme ve simetrik mantık kullanılmıştır.¹⁶⁰

Şilikti altın süslemeleri İskit-Sakaların maharetidir. Yapım tekniği bakımından “hayvan üslubu” sanatının önde gelen örneklerine dahil olmaktadır. Şilikti kurganlarının altın buluntuları; çeşitli tekniklerle elde dökülüp, eğelenip, lehimlenip, özenle parlatılıp firuze taşıyla süslenmiştir.¹⁶¹

Yuvarlak düğme (**Figür-48**) üzerine lazurit taşından yıldız motifi yerleştirilmiştir. Yıldız motifinin kanat araları ve ortası kemikle doldurulmuştur. Yıldızın kenarları ve düğmenin etrafına altın kakılmıştır. Düğmenin arka

¹⁵⁷Töleubaev 2005a: 9.

¹⁵⁸Töleubaev 2005a: 9.

¹⁵⁹Bozkurt destanında, sefere çıkan bahadırın miğferinin altında kanadını açmış duran simurg heykelinin ışık yansımalarıyla görüldüğü anlatılır. Demek ki, İskit-Sakalar ve Hunların inançlarına göre, kutsal simruk kuşu insanı sağlığında da, öldükten sonra da kötülüklerden koruyan ve onlara güç verendir. Bahadır kanlı cephelerde öldükten sonra ise, onun ruhunu sonsuzluk diyarına Göktanrısına, yani Güneş'e ulaştıracaktır. (Bkz; Kelimbetov 2010: 37).

¹⁶⁰Töleubaev 2005: 507.

¹⁶¹Töleubaev 2005: 507.

kısımında düğme deliği mevcuttur. A. Töleubaev'in incelemesine göre İskit-Saka kurganlarının sadece birkaçında yıldız motifi görülmektedir. Bunların biri Olviya'da bulunan küpenin ortasındaki, ikincisi Simferopol yakınındaki, üçüncüsü ise Taştık dönemine ait Uybat mezarında bulunan yıldız motifidir. Ne var ki bu yıldızlar ister yapım malzemesinin değerliliği, ister süslemenin estetiği yönünden olsun Şilikti'de ele geçen yıldız motifinin yerini tutmamaktadır.¹⁶²

Buluntular arasındaki, boynuzlarında yedişer kabartı bulunan bir birilerine dönük simetrik iki dağ keçisinin başı (**Figür-49**) ile bunların birleştiği orta noktada kanatları açık uçar vaziyette kartal motifi dikkat çekicidir. Tüm bu motiflerin birleşimindeki genel kompozisyon ise bir parsı çağrıştırmaktadır. Bu düğmeler dökme altından yapılmıştır. Birbirine dönük yerleştirilen dağ keçisinin iki başı ile ortasına işlenmiş kartal tasviri, yassı ve kabarıktır. Uzunluğu 2.48 cm, eni 1.56 cm, yüksekliği 0.2 cm'dir. Keçinin boynuzu geriye kıvrılmış, boynuna kadar uzamaktadır. Boynuzunun üst kısmı kabartılmış, aşağı kısmına dolgun şekil verilmiştir. Göz yuvası yuvarlak planlı olup, kulak, burun ve ağız damla şeklinde 8 mavimsi yassı akik taşıyla süslenmiştir. Kanadı açık kartal betimi keçilere 90 derece açıyla orta kısmına yerleştirilmiştir. Kartalın başı kavisli, gagaları, gözleri derin oyuklarla betimlenerek kanatları ise iki çizgiyle çizilmiştir. Kartalın kanadı ve kuyruğu keçinin çene altına deşmektedir. Keçinin boynu kartalın kanadını da şekillendirmektedir. Arka yüzüne yassı dilimli üç adet ovalimsi çengel lehimlenmiştir. Bu, kompozisyon bakımından çok önemli bir süslemedir. Bu süsleme üç şekil ve üç anlam içermektedir. Süslemeye uzaktan bakıldığında kedi benzeri yırtıcı hayvanın (pars) yüzü canlanmaktadır. Süslemeye yakından dikkatlice bakıldığında onun birbirine burnunu değdiren, yüzüyle boynuzu açıkça görülen iki dağ keçisi görüntüsünden oluştuğunu görmek mümkündür. Dökme altınla yapılan bu süs eşyasına yandan bakarsanız süzülerek uçan büyük bir kartalı çağrıştırmaktadır.¹⁶³

¹⁶²Töleubaev 2004: 161.

¹⁶³Omarov 2008: 62.

Arma şeklinde düzenlenen simetrik iki geyik başı biçimli düğme (**Figür-50**), altından döküm tekniğiyle yapılmıştır. Budaklı boynuzları dik yönlendirilmiş olup, üstteki budakları birbiriyle çakışmaktadır. Göz yuvaları, kulakları, burunları ve ağızları çeşitli taşlarla bezemek için oyularak yapılmıştır. İki geyiğin boynu ile boynuzunun arasında yaprak tarzında oyuk mevcuttur. Süslemenin aslını iki geyiğin boynu, başı ve boynuzları oluşturmaktadır. İki geyik, boyunları vasıtasıyla birbiriyle uyum içindedir. Ancak başları ters yönler bakmaktadır. Yine kendi aralarında uyumluluk gösterip birleşen boynuzları bir kompozisyon oluşturmaktadır. Geyiklerin görünümü meyveli bir ağacın dallarını andırmaktadır. Geyiklerin ağız, burnu, kulağı mavi akik taşıyla bezenmiştir. Armanın arka yüzünde yassı dilimli üç oval çengel lehimlenmiştir. Uzunluğu 2.61 cm, eni 2.43 cm, yüksekliği 0.25 cm'dir.¹⁶⁴ Yedisu'da ele geçen Calaulı hazinesindeki altından döküm tekniğiyle yapılmış iki geyiğin (**Figür-51**) boynuz savaşına girdiği betimleme¹⁶⁵ bu motife benzemektedir.

Altından döküm tekniğiyle yapılan, dağ koçu şeklindeki düğmeden (**Figür-52**) sadece bir tane mevcuttur. Boynunu öne uzatıp, toynağının ucuyla duran dağ koçu biçimindedir. Sağa dönük, kabarık bir şekilde betimlenmiştir. Cüssesinin ön ve arka kabarık noktası oymalı, kuyruğu kısadır. Kulak, göz, burun ve toynağının içi damla biçimli, ağız ovalimsi 8 mavi ve mavimsi-yeşil renkli taşla bezenmiştir. Arka yüzüne iki yassı çengel lehimlenmiştir. Koçun gözü, kulağı, burnu, ağız ve toynağına mavimsi akik taşı yerleştirilmiştir. Uzunluğu 4.1 cm, eni 3.97 cm, yüksekliği 0.55 cm'dir.¹⁶⁶

Uzunluğu 2.89, eni 1.59 cm, yüksekliği 0.21 cm altından döküm tekniğiyle yapılmış düğme şeklindeki kartal figürü (**Figür-53**), kanadını açıp-sıvayan, başını içine çekmiş kartalı andırmaktadır. Gagasının üzeri kabarık, göz yuvası ve pençeleri oyuk, ağız yaprak formundadır. Mavi ve yeşil renkli

¹⁶⁴Samayev vd. 1998: 98.

¹⁶⁵Calaulı hazinesi, 1988 yılında Almatı Eyaleti, Rayimbek ilçesine bağlı Calaulı köyünde okuldan dönen çocukların tesadüfen bulduğu paha biçilmez altın eserlerdir. Calaulı köyü sakinleri Tastan Dükadilov ve Töken Sarkev'in verdiği bilgilere göre altın sandık ve 25 gr ağırlığında, 750 mg cevher ve değerli taşlarla süslü taç paha biçilmez eserlerden sadece birkaçıydı. Toplamda 1,600 kg altın süslemlerin nerde olduğu hala bilinmemektedir. (Bkz; Şarafat 2008: 14).

¹⁶⁶Omarov 2008: 61.

taşlarla bezenmiştir. Kanadını sıvayan kartal tasviri vücudu, göğsü, kanadı ve kuyruğunun silueti farklı bir biçimde betimlenmiştir. Kartalın pençesi yüzük şeklinde içe doğru eğilmiştir. Ayağıyla sıvayan kanadının arasında kuyruğu üçgen olarak yerleştirilmiştir. Başı sağa çevrilip, gövdesi siluetinin içine doğru kaynaşmaktadır. Kabartmalı eğri gagası barizce betimlenmiştir. Yırtıcı kuşun vücudunun aşağı kısmı, ayağı, kuyruğu, pençeleri de stilize edilerek sunulmuştur. Dikkatli bakan biri kuşun ayağını ısırarak yılanın başını, vücudunu görmektedir. Yılanın kıvrılan vücudu bir taraftan kuşun karaciğer bölümünü de oluşturmaktadır. Diğer tarafına yassı dilimli iki çengel lehimlenmiştir.¹⁶⁷

Sibiryaya parısı figürlü, altından döküm tekniğiyle yapılmış düğmelerin (**Figür-54**) uzunlukları 1.32 – 1.46 cm, eni 1 cm, yüksekliği 0.31 - 0.26 cm arasındadır. Sol tarafa dönük olarak betimlenen parı, kabartılmış başını aşağıya salıp, ağzı derin çizgilerle tasvir edilmiştir. Çeşitli taşları yerleştirmek için yuvarlak olan göz yuvası, damla şeklindeki kulağı çukur olarak yapılmıştır. Ayak tabanı tırnakları ile birlikte aşağıya doğru bükülmüş, kuyruğu kısadır, diğer yüzüne iki yassı dilimli çengel lehimlenmiştir.¹⁶⁸

Şilikti-III mezarlığında bulunan bir diğer özgün eserler ise, altın varağın silindirik körüklü (**Figür-55**) bir hale getirilmesiyle elde edilen bocuklardır. Uzunluğu 2.03 cm, eni 0.88 cm, yüksekliği 0.93 cm'dir. Böylesi altın eşyalar elbisenin yaka ve göğüs kısmını süslemek için yapılmış olmalıdır.¹⁶⁹

Elbiseye dikmek için kullanılan söz konusu ufak süslemelere benzer buluntuları izah edecek olursak, altından eğelenip lehimlenen; uzunluğu 0.5 cm, eni 0.3 cm zil şeklinde olan küçük sarkaç süsleme kesiti iki koni biçiminde olup birbirine lehimlenmiştir. Yukarı kısmına elbiseye dikmek için çengel de lehimlenmiştir.¹⁷⁰ Ayrıca buna benzer altından eğelenip lehimlenen, uzunluğu 1.6 cm, eni 1.6 cm mantar biçimli küçük sarkaç

¹⁶⁷Omarov 2008: 63.

¹⁶⁸Omarov 2008: 64.

¹⁶⁹Omarov 2010: 72.

¹⁷⁰Omarov 2010: 73.

düğmelere (**Figür-56**),¹⁷¹ kâse biçimli, içi çukur, uzunluğu 1 mm, eni 0.7 mm sarkaç süslemelere de çengel lehimlenmiştir.¹⁷²

Bu tür eşyaları lehimlemek sanatın ne kadar geliştiğini göstermektedir. Bunun gibi çok zarif ve küçük eşyaların yapımında kesinlikle büyüteç tarzı bir aletin varlığından söz etmek gerekir. Çünkü boyutları darı tanesi kadar küçük olan bazı eserlerin düğme delikleri bir yana kendisini dahi büyütecsiz, çıplak gözle görmek çok zordur. Bu durum İskit-Saka'ların sanattaki çok üstün kültürel teknik başarısının farklı bir boyutunu gözler önüne sermektedir. Şilikti kurganlarında ele geçen altın eserlerin İskit-Saka dünyasının diğer birçok altın eserlerinden farkı, döküm tekniğinde yapılması ve yüksek ayarlı oluşudur. Altın eserlerin metalurjik incelemesi sonucunda bunların çok üstün kalitede, yani 940 - 960 ayarlı altın olduğu ortaya çıkmıştır. Kazakistan'daki ünlü demir dışı metal tetkikçisi T. Cautikov'un ilk incelemelerine göre Şilikti eserleri yerli altından yapılmıştır.¹⁷³

2.2.2. Genel Değerlendirme

Şilikti altın eserleri, İskit-Saka dünyasının farklı bölgesinde Tillya Tepe (Afganistan), Seyhun Hazinesi, Karadeniz kıyısında bulunan buluntulara nazaran çok daha eskidir. Bu altın eşyalar ölen adamla beraber gömülmesi için ithaf edilen kült eşyası değil, aksine kralın hayattayken görkemli toplantılar ve şenlikler sırasında giydiği elbisesinin üzerindeki süslemelerdir.¹⁷⁴

A. Töleubaev, Şilikti-III Mezarlığı 1 Nr.lı Baygetöbe Kurganından çıkan tüm altın eserlerin kırmızı kaftana dikili olduğunu düşünmektedir.¹⁷⁵ Bu dönemde elbiselerin kırmızı renkli olması (Şilikti Baygetöbe (**Figür-57**), Esik (**Figür-58**) ve Araltöbe (**Figür-59**) Altın adamı) bir taraftan hükümdarlığın,

¹⁷¹Omarov 2010: 73.

¹⁷²Omarov 2010: 73.

¹⁷³Omarov 2010: 73.

¹⁷⁴Omarov 2008: 64, 65.

¹⁷⁵Töleubaev 2009: 3.

diğer bir taraftan da ölümün simgesi olması ihtimalindendir, yani kırmızı “öbür dünya” rengidir.¹⁷⁶

Bu fikri, etnografik olarak Kazaklarda¹⁷⁷ ve Türklerde biri vefat ettiğinde evinin önüne yaşını dikkate alarak beyaz, siyah, kırmızı kumaşları bağlamaları desteklemektedir. Kazak Türklerinde ölen kişi, eğer alelade halktan ve genç biri ise kızıl renkli, yaşlı ise ak, orta yaşta ise bir tarafı kara bir tarafı kızıl renkli alem bağlanır.¹⁷⁸

Anadolu’nun bazı bölgelerinde mezarlara bayrak asıldığı, bez parçalarının bağlandığı tespit edilmiştir. Ankara’nın Haymana ilçesinde ölü genç ise mezarına bayrak asılır. Tahtacılar arasında genç birisi öldüğünde mezarın baş ve ayakucuna iki tahta dikilir, bunun arasına bir ip gerilir, ipe de kırmızı ve yeşil renkli bezler, yazmalar bağlanır. Ölen yaşlı bir kişi ise bu bezler genellikle beyaz renkli olur.¹⁷⁹ Mezara bayrak asılması, bez parçalarının veya çeşitli renklerde yazmaların bağlanması ya da özel eşyaların bırakılması, ölenin yaşı konusunda bilgi vermekle birlikte genç yaşta ya da vakitsiz ölenlerin mezarına daha bir özen gösterildiğini belirtmesi açısından da önem taşımaktadır.¹⁸⁰ Türklerin renklerle ilgili davranışları, eski çağlardan günümüze kadar günlük hayatlarına doğrudan yansımıştır.¹⁸¹ Altay ve Sayan Dağları bölgesindeki kazılarda 7. veya 8. yüzyıla ait soylu bir erkeğe ait mezarda üç kat elbiseye rastlanmış ve en dışta koyu kırmızı ipek, onun altında yeşilimsi ipek ve en altta altın sarısı ipek giysinin olduğu görülmüştür. Eski çağlardan günümüze Türklerin kıyafetlerinde kırmızı, yeşil ve sarı renklerin hâkim olduğu görülür. Bunlardan özellikle kırmızıyı Türklerin rengi olarak nitelendirebiliriz. Göktürklerde al kaftan ve cübbe hakanlık simgesiydi.¹⁸² Karahanlı, Selçuklu hükümdarlarının bayrakları, tuğları, saltanat şemsiyeleri (çetr), otağları ve giydikleri çizmeler hep kırmızıydı. Eski Türk çadır ve halılarının nakışları da hep kırmızı ve sarı renklerden

¹⁷⁶ Töleubaev 1991: 213.

¹⁷⁷ Tasmağambetov 2005: 255.

¹⁷⁸ Ünal 2008: 109.

¹⁷⁹ Çıblak 2002: 608.

¹⁸⁰ Çıblak 2002: 610.

¹⁸¹ Küçük 2010: 185.

¹⁸² Küçük 2010: 198.

oluşturmuştur. Bu sebeptendir ki Türk tarihinde kırmızı, hem saltanatın hem de halkın çok sevdiği renklerden biri olmuştur.¹⁸³ Hakas Türklerinde padişahlar genellikle kırmızı yüzük takar ve kırmızı tahta oturmayı tercih ederlerdi.¹⁸⁴

A. Töleubaev, kazılan üç büyük Şilikti kurganını (Şilikti-I Mezarlığındaki 5, 7 Nr.lı Kurgan ve Şilikti-III Mezarlığındaki 1 Nr.lı Baygetöbe Kurganı), tarihi, kültürel, ve tipolojik olarak, ele geçen buluntular ışığında MÖ 8 - 7. yüzyıllara tarihlendirmiştir.¹⁸⁵ V. Skripkin ile N. Kovalyukh, Şilikti-III mezarlığındaki Baygetöbe kurganının mezar odasındaki kalasların dendrokronolojik incelemesi sonucunda ahşap yapının inşa ediliş tarihinin yaklaşık olarak MÖ 810 - 760'lı yıllarına koymaktadır.¹⁸⁶

Yukarıda izah edildiği gibi dört mevsim hayvancılığa elverişli otlak bölge olmasının yanı sıra Doğu Kazakistan'da dağ araları, dağ etekleri ve nehir vadilerinde görkemli göç ve konaklama olanakları bulunmaktaydı. Eski göçebelerin göç yöntemleri günümüzdekilerden farklı olmuştur. Tüm aşiret bireyleri hayvanları ile bütün halinde bir yerden ikinci bir obaya göç etmiş, içme suyunu ve zamanı dikkate almışlardır. Göç esnasında kadınlar ve çocuklar çadırlı arabalarda seyahat etmiştir. Besşatır, Aksuat, Şilikti ve Arzhan gibi kral mezarlarının düz ovalık alanda olması portatif araba üzerindeki evlerle göçün gerçekleştiğini göstermektedir. İskit-Saka'ların yaşam tarzı ve oturdukları evlerle ilgili pek fazla bilgi yoktur. Konargöçer yaşayışlarına uygun olarak bir evin açılıp katlanabilen tipi olan çadırın bu dönemde ortaya çıktığı söylenebilir. Efsaneye dönüşen Argipeya'lardan bahseden Herodot bu konuda şöyle bilgi vermektedir: ***“Onların her biri ahşabın altında yaşamaktadır. Kışın ahşap istendiği zaman beyaz keçeyle örtülmekte, yazın ise örtüsüz bırakılmaktadır”***.¹⁸⁷

Herodot ve Hipokrat'ın belirttiği gibi, hayvan besleyen kavimlerin portatif eviyle birlikte, göçebe hayatında yeterince yaygın dört ve altı tekerlekli arabalara yerleştirilen çadırları da vardı. Yarı göçebeler ile yerleşik

¹⁸³Küçük 2010: 199.

¹⁸⁴Küçük 2010: 201.

¹⁸⁵Töleubaev 2005a: 10.

¹⁸⁶Töleubaev 2005a: 10.

¹⁸⁷Artıqbaev vd. 2008: 176.

çobanlar onlardan yıllık sezonlarda faydalanırdı. Kazakistan'ın güney, doğu ve kuzey ilçelerindeki sürekli oturma evlerinden, güneydekiler kerpiçten, kuzey ve doğudakiler ise tomruklardan inşa edilmişlerdi.¹⁸⁸

Göçebeler, ölüleri için kışlakta kendilerinin oturduğu evlere benzer şekilde öbür dünya sığınağı anlamında mezarlar yapmışlardır. Yer altı evleri, yani mezarlar günlük yaşamdaki evlere benzer biçimde aynı malzemeyle yapılmıştır. N. V. Polosmak; Altay'da Akalaka-I mezarlığındaki 1 Nr.lı kurganın üzerini örten sedir ağacının ev mimarisinde kullanıldığını, ağaçtaki kertiklerin birkaç köşeli olan günümüz evlerinde köşe mimarisine benzediğini dile getirip, eski göçebelerin mezar odalarıyla evlerinin ebadının aynı olabileceği tahminini öne sürmektedir. Ayrıca Telengitler ölünün mezarına, öbür dünyada da kendine ev inşa ettiği düşüncesiyle çadırın kubbesini oluşturan çubuklardan birini bırakmışlardır.¹⁸⁹

Şilikti kurganlarında yürütülen kazılar sırasında bulunan köpek iskeleti bu bölgenin köpekle avlanmaya da elverişli olduğunu göstermektedir. Büyük kral kurganlarının belirli bir mesafede yer alması, aynı boya ait liderlerin kendi sınırları içinde ebediyen yaşadığı anlayışını göstermektedir. Hangi dilde konuştukları tam olarak bilinemediğinden bu konu yeni materyaller ışığında linguist, arkeolog vb. uzmanlar tarafından çözülebilecektir. Doğu Kazakistan halklarının başlıca mesleklerinden birinin metal işleyiciliği olduğu burada bulunan tunç ve altın eşyalar açıkça kanıtlamaktadır. Bu metal eşya alet, silah ve süs eşyası olarak bulunmuştur. Süs eşyası yapımında metal işleme tekniği en üst seviyeye ulaşmıştır. Süs eşyası zevahirinin güzelliği ile düzenli işlenmesi, görkemli tasvir edilişiyle özellik kazanmaktadır.¹⁹⁰

2003 - 2011 yıllarında yapılan çalışmalar neticesinde ele geçen yeni bilgi ve buluntular Doğu Kazakistan'ın eski kültürleriyle ilgili bilgilerimizi bir hayli genişletmiştir.

Şilikti kültür çevresi kurganlarının özelliği kurganların toprak veya toprak-taş karışımıyla büyük bir tepe meydana getirmesidir. Kurganların üzeri

¹⁸⁸Artıqbaev vd. 2008: 177.

¹⁸⁹Artıqbaev vd. 2008: 177.

¹⁹⁰Töleubaev 2005a: 12.

bölgeye özgü çimle kaplanmıştır. Bazı kurganların çevresi taşlarla daire biçiminde çevrelenmiştir. Şilikti kurganları genellikle yuvarlak planlıdır. Kurganların küçük olanları 13 - 15 m veya daha küçük, orta büyüklükte olanlar 36 - 46 m, daha büyük olanlar ise 50 ila 100 m arasında bir çapa sahiptir. Şilikti kurganlarının mezar odası sığ çukura veya ana zemin üzerine kalaslarla geçiştirme tekniğiyle kulübe şeklinde inşa edilmiştir. Ölünün bulunduğu odaya doğu tarafına açılan dromos vasıtasıyla ulaşılmıştır. Kalaslarla inşa edilen mezar odasına herhangi bir tabut yerleştirilmemiştir. Şilikti kurganlarında ölüyle birlikte at gömülmemekle birlikte bugüne dek araştırılan Şilikti kurganlarında seramik kaplara hiç rastlanmamıştır. At yerine Şilikti-I Mezarlığındaki 11 Nr.lı kurganda köpek iskeleti ve Şilikti-II Mezarlığındaki 1 Nr.lı kurganda ise köpek kafatası bulunmuştur. Şilikti kurganlarına gömülen ölülerin yanına tunç ok uçları, bileği taşları, “hayvan üslubu” sanatının önde gelen örneğine dâhil olan akikle bezeli saf altın plakalar bırakılmıştır.¹⁹¹

2.3. Berel Kültür Çevresi Kurganları

2.3.1. Konumu

Berel Kültür Çevresi'ne ait kurganlar (**Figür-10**), Doğu Kazakistan eyaleti Katon-Karagay ilçesine bağlı Berel Köyü'nün 7 km güney doğusunda yer almaktadır (**Harita-2**).¹⁹² Mezarlık kuzeyde Berel ve Buktırma nehirlerinin birleştiği noktayla, güneyde Kansu Nehriyle, batısı ve doğusunda dağlarla bitişen Buktırma Nehri'nin sağ kıyısında yer almaktadır.¹⁹³

Berel-II Mezarlığı ise Doğu Kazakistan eyaleti Bolşenarım İlçesi Berel yerleşim yerinin 8 km kuzeybatısında, Cambıl Köyü'ne giden yolun sağında, Buktırma Nehri'nin sağ kıyısındaki üçüncü terasta, Berel-I Mezarlığının 1 km

¹⁹¹Samaşev vd. 2004b: 140.

¹⁹²Samaşev vd. 2004b: 86.

¹⁹³Erişim 31.12.2011.

batısında yer almaktadır. Kurganlar genellikle kuzeyden güneye doğru dizilerek yerleşmiştir.¹⁹⁴

2.3.1.1. Berel-I Mezarlığı Büyük Berel Kurganı

Bu mezarla ilgili çalışmalara 1865 yılında V. V. Radlof tarafından başlanmıştır.¹⁹⁵ Daha sonra S. S. Sorokin, kazılara devam etmiştir.¹⁹⁶ Çapı 30 m, yüksekliği 5 m, derinliği 5 - 7 m olan Büyük Berel Kurganı'nın mezar çukurunda üzerine dört adet tunç kuş heykelinin aplatte edildiği ahşap bir tabut tespit edilmiştir. Çukurun kuzeyinde 16 ata ait iskeletler bulunmuştur. Orta ve küçük çaplı kurganlara soylular ve savaşçılar gömülmüştür. Mezar çukuruna dört sıra halinde başı doğuya çevrilmiş olarak yatırılmış 16 at ve kesme tabutun içine yatırılmış 1 at olmak üzere toplam 17 atın soylu kişiyi uzun yola uğurladığı anlaşılmaktadır. İlk iki sıradaki 8 atın demir gemi, ağaçla oyularak yapılmış altın kaplamalı süslemelerle bezenmiştir.¹⁹⁷ B. Ögel'in "İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi" adlı eserinde; Berel kurganlarının 1865'te V. V. Radlof tarafından bulunduğu, sonradan A. A. Zaharov, V. V. Radlof'un elde ettiği bu buluntuları yeniden inceleyerek yayınladığını belirterek, kurganın çok iyi korunduğunu, mezarın üzerine düzgün bir şekilde kesilmiş taşlar yığıldığını, bu taş yığını arasında bir at iskeleti ile koşumları ele geçtiğini, 4 m kadar derinlikte ve her tarafı ağaç kütükleri ile kaplanmış bir mekânda 16 at iskeleti bulunduğunu, atlar üzerindeki altın süslerin bu mezar sahibinin zenginlik ve kudretini açıkça gösterdiğini anlatmaktadır.¹⁹⁸

¹⁹⁴ Samaşev vd, 2002: 134.

¹⁹⁵ Radlof 1989: 450.

¹⁹⁶ Sorokin 1969: 208.

¹⁹⁷ Radlof 1989: 450.

¹⁹⁸ Ögel 2003: 71-72.

2.3.1.2. Berel-I Mezarlığı 11 Numaralı Kurgan

Mezarlıktaki en uzun dizinin kuzeyinde tek başına duran, çapı 33.5 x 22.8 m, yüksekliği 1.8 m olan 11 Nr.lı kurganın içinde buz tabakası (**Figür-11**) bulunmaktadır.¹⁹⁹ Mezar çukurunun içine çam ağacının oyulmasıyla yapılmış, kapağına altın kaplamalı 4 tunç koruyucu melek kuşu monte edilmiş bir kesme tabut yerleştirilmiştir. Kesme tabut içerisinde, 30 - 40 yaşlarındaki bir erkeğe ve yaşça daha büyük kadına ait mumyalanmış iki iskelet (**Figür-12**) açığa çıkarılmıştır. Bu mumyaların ikisi de MÖ 4. yüzyılın sonu ve MÖ 3. yüzyılın başlarında bu yörede ikamet eden halkın soylu sınıfına ait olmalıdır. Genetik uzmanı antropologlara göre ölülerin gövdeleri reçineyle kaplanmıştır. Ancak birkaç defa gerçekleşen yağmalama sonucunda tabuta su sızması nedeniyle ölülerin üzerindeki elbiseye ait yumuşak kumaş kısmen korunabilmiştir. Buna karşın, erkeğin saç, bıyık sakallarına ait tüyleri ve değerli taşlar ve altınla nakışlanmış deri elbise parçaları daha iyi korunmuştur.²⁰⁰

Adli tıp uzmanları, soylu idarecinin kafatasına yapılan ameliyat sırasında öldüğünü tespit etmiştir. Ölüyü öbür dünyaya, keçi boynuzu takılı altınla kaplı maskeler giydirilmiş 13 aldon²⁰¹ yürük atı uğurlamıştır. Atlar alt kata 7, üst kata 6 olmak üzere (**Figür-13**) iki tabaka içerisine gömülmüştür. Atlar başları kuzey - kuzeybatı yönünde, ayakları karına çekmiş şekilde yatırılmıştır. Atların üzeri füme çayı serpiştirilmiş kayın ağacı kabuğu ile örtülmüştür. Birkaç atın alnında çekiç darbesiyle oluşmuş bir delik (**Figür-14**) bulunmaktadır. Süslenmiş ve eyerlenmiş olan atların ikisinde ahşaptan yapılan keçi boynuzu maskeleri bulunmaktadır. Bunlardan birisinin yelesinin deri ile kaplanmış olduğu tespit edilmiştir. Dağ keçisinin boynuzu at boyunduruğu biçiminde olup, iç kısmı düz, dış kısmı kabartmalı ve dibine doğru kalınlaşmaktadır. Boynuzun bölümlerine altın levhalar yapıştırılmıştır (**Figür-60**). Uç kısmı ile alt kısmı iki yerden özellikle delinmiştir. Gem yuvarlak

¹⁹⁹Samaşev vd. 2004b: 84.

²⁰⁰Samaşev vd. 2004b: 85.

²⁰¹Atlarda beden, bacaklar, yele ve kuyruğu örten kılların kırmızı renkte veya kırmızı rengin biraz açık veya koyu tonlarında olmasına Aldon denilir.

biçimli demirden yapılmıştır. Suluk, dizgin vs. donanımlar “İskit-Saka hayvan üslubu” geleneğinde ahşaptan, kabartma ve oyma tekniği ile yapılmıştır. Göz alıcı eserin sağ yüzü altın veya gümüş levha ile kaplanmıştır. Burada korunmuş olarak ele geçen eyer Pazırık kurganlarında bulunmuş olan eyerlere benzemektedir. Eyerler teğelti biçimli olup çoğuna yün ve ot doldurmuştur. Eyerin üzeri toynaklı bir hayvan ile grifonun mücadelesinin sahnelendiği apliklerle süslenmiştir. Çoğunlukla aldon renkli, yaşları 13 ila 20 civarında ve yüksekliği 136 - 144 cm olan atlar tahminen ilkbaharda gömülmüşlerdir. Kurgandan çıkan bu görkemli at donanımı Kazakistan’daki en eski buluntular arasında yer almaktadır.²⁰²

Burada ele geçen yırtıcı hayvanın marala saldırma sahnesi tasvir edilen ahşaptan yapılan at koşum takımı **(Figür-61)** parçası, İskit-Sibir hayvan üslubunun belirgin örneklerinden birisi olup bu at kuşum takımı parçasındaki her unsur önemli bir şifreyi açıklamaktadır. Dramla dolu hayat süren göçebelerin dünya görüşleri ile yaradılışları hakkında önemli bilgiler vermektedir.²⁰³ Ahşaptan yapılan kulaklı, boynuzlu, kanatlı grifon **(Figür-62)** her türlü hayvan belirtilerinin tek bir karede şahane bir şekilde uyum bulması açısından önemlidir.²⁰⁴ Sihirli kutsal koruyuculuk fonksiyonu ve ahşap tabutun kapağını kapama görevini icra eden kartal başlı, kulaklı grifon **(Figür-63)** tunçtan yapılmıştır.²⁰⁵ İki yanına açılan ve yukarı kaldırılan kanatlarıyla ağaçtan oyularak yapılan kartalın **(Figür-64)** başı sola dönük olup ibiği, kanatları ve kuyruğunun tamamı altın folyo ile kaplanmıştır.²⁰⁶ Kulaklarıyla kurdu, yeleleriyle, mitolojik kutsal atları andıran kartal başı²⁰⁷ **(Figür-65)**, üç kartal figürünün üstünde yer alan pars ya da kaplan başı²⁰⁸ **(Figür-66)**, kalay ve altınla kaplanan dağ koyunu başı²⁰⁹ **(Figür- 67)** diğer buluntular arasında sayılabilir. Geyik figürlü ahşap at koşum takımı süsü **(Figür- 68)**, süjenin

²⁰²Samaşev vd. 2004b: 89.

²⁰³Tasmağambetov 2003: 195. daha fazla bilgi için Bkz; Samaşev vd. 2007; Gorbunov vd. 2000; Samashev vd. 2004a; Gorbunov vd 2005.

²⁰⁴Tasmağambetov 2003: 195.

²⁰⁵Tasmağambetov 2003: 195.

²⁰⁶Baypaqov vd. 2006.

²⁰⁷Baypaqov vd. 2006.

²⁰⁸Baypaqov vd. 2006.

²⁰⁹Tasmağambetov 2003: 196.

içeriği tabiat olaylarının dönüşümü, çeşitli değişimlerle ilişki içinde olan derin bir anlama sahiptir. Anlamlı karakter unsurları güzel boynuzu, kulağı, gözü ve görkemli boynu açık bir şekilde betimlenmiştir.²¹⁰ Yine burada ele geçen, MÖ 4 - 3 yy. tarihlendirilen ayağını büküp sağ yanıyla yatan ren geyiğine (**Figür-69**) tam karşıdan bakan birisi iki kartal başlı grifon portresinden oluşan iki boyutlu kompozisyonu görmektedir.²¹¹ Ayrıca MÖ 4 - 3 yy. tarihlendirilen ayağını büküp sol yanıyla iki yana bakan iki ren geyiği portresinden (**Figür-70**) oluşan ahşap süs²¹² dikkat çeken buluntulardandır. Bir diğer geyik suretiyle ve bitki parçalarıyla işlenen kedi başı şeklinde oyulan ahşap süslemede (**Figür-71**), hayvanlar sakin bir görünüşle betimlenmesine rağmen onların duruşunda en içten duyguyla hareketlilik fark edilmektedir.²¹³ Antropomorfizm belirtileri olan ahşap pars başı (**Figür-72**), ile insan başlı, ahşap sfenks (**Figür-73**),²¹⁴ ayaklarını içine çekip göğsüyle tokalaşan iki kaplanın tasvir edildiği çatal süs (**Figür-74**), sadece Altay bölgesine has İskit-Sibir hayvan üslubunun önde gelen örneklerinden birisidir.²¹⁵ Hayvan tasvirlerinin terkihi şeklindeki eşyada (**Figür-75**) üç hayvan betimlenmiştir. Üstüne yırtıcı kedinin başı işlenmiş ve bu yırtıcının çenesinin altına, grifonların arka ayakları eklenmiştir. Diğer ucunda bir birine sırtı dönük iki grifon yer almaktadır. Üç hayvanın başı da altın folyoyla kaplanmıştır.²¹⁶ Kendi kuyruğunu ısırmaaya çalışan kaplan veya grifon suretiyle oyulan (**Figür-76**) ahşap süs,²¹⁷ “S” şeklinde ren geyiği başlı ahşap yanaklık (**Figür-77**),²¹⁸ “S” şeklinde kartal başlı ahşap yanaklık (**Figür-78**),²¹⁹ koçbaşı ahşap

²¹⁰Tasmağambetov 2003: 200.

²¹¹Baypaqov vd. 2006.

²¹²Baypaqov vd. 2006.

²¹³Tasmağambetov 2003: 198.

²¹⁴Tasmağambetov 2003: 198.

²¹⁵Tasmağambetov 2003: 201.

²¹⁶Baypaqov vd. 2006.

²¹⁷Tasmağambetov 2003: 200.

²¹⁸Baypaqov vd. 2006.

²¹⁹Baypaqov vd. 2006.

yanaklık (**Figür-79**) (at gem parçaları),²²⁰ grifon betimli ahşap süslerin²²¹ hepsi, MÖ 4 - 3 yy. tarihlendirilmektedir.²²²

2.3.1.3. Berel-I Mezarlığı 18 Numaralı Kurgan

Kurganlar grubunun kuzeydoğusunda, üç kurgandan oluşan dizinin merkezinde yer alan, çapı 18.3 m, yüksekliği 1.05 m olan 18 Nr.lı kurganda taş yığmanın (**Figür-15**) yapısal özelliği iyi korunmuş olsa da mezar talan edilmiştir. Sadece 3.6 m derinlikte, mezarın kuzeybatı bölümüne uzanan taş merdivenin üzerinde dört at iskeleti açığa çıkarılmıştır. Sadece tek bir atın kemiği insitu olarak korunmuştur. Bu atlar (**Figür-16**) da çekiçle başlarına vurulmak suretiyle öldürülmüşlerdir. Mezar eşyası olarak yuvarlak biçimli demir gem dışında başka bir buluntuya rastlanmamıştır.²²³

Berel'deki 18 Nr.lı kurgan ve yakınındaki kurganların yapısına bakıldığında, göçebe çadırı formunda mezarlar inşa edilmiş olduğu görülmektedir. Berel mezarlığındaki kurganların dışına taştan tümsek yığılması bu dünyadan sonraki ikinci bir dünyayı temsil etmesi, "fanilik-bakilik" evrenini birbirinden ayrı tutan surun nişanesi olarak yorumlanabilir.²²⁴

Çadırın açılıp katlanan duvarlarının zeminle temas sağladığı noktadan yağmur ve kar suyu sızması için yapıldığı gibi kurganın da etrafı çepeçevre kazılmıştır.²²⁵ Birçok kurganın eteğinde çepeçevre kazılmış bir hendek bulunmuş olması ve özellikle kurganın doğu kısmında hendek kazılmayıp özel olarak yol bırakılması çadır kapısının doğuya açılması geleneği ile ilgili olmalıdır. Kazaklarda evin kapısını doğuya açma âdeti günümüze kadar koruna gelmiştir.²²⁶

²²⁰Baypaqov vd. 2006.

²²¹Baypaqov vd. 2006.

²²²Tasmağambetov 2003: 200.

²²³Samaşev vd. 2000: 58.

²²⁴Samaşev vd. 2000: 58.

²²⁵Töleubaev 1991: 163, 164.

²²⁶Samaşev vd. 2000: 59.

2.3.1.4. Berel-I Mezarlığı 10 Numaralı Kurgan

Çapı 32 x 25 m, yüksekliği 2 m olan 10 Nr.lı kurgan (**Figür-17**) çukurunun dibinde, 3.35 m derinlikte, duvarın güneydoğusundaki ahşap tabutun kuzey batısında atlar gömülmüştür. Mezar çukurunun uzunluğu 2 m'ye ulaşan büyük bir kısmı yedi kat kayın kabuğu ve üzeri füme çayı budaklarıyla örtülmüştür (**Figür-18**). Atlar karınları üzerine, ayakları içe doğru çekmiş pozisyonda yatırılmıştır. Hepsi görkemli eyerlerle eyerlenmiş atlar mezara üç sıra halinde yerleştirilmiştir. Birinci sırada eşit olarak yerleştirilmiş dört atın başının yukarıda durması için levha taşlar dikine koyulmuştur. Önce bu atlar gömülmüş olmalıdırlar. Diğer, ikinci ve üçüncü sıradaki atlar ise üçerli olarak yerleştirilmiş ve her birinin başı, öndeki atın kalça kemiğine dayandırılmıştır. Birinci sıradaki ilk atın başı ahşap tabutun bir köşesini sarmaktadır. Bu atın dağ keçisinin boynuzunu andıran ağaçtan yapılmış bir boynuz süslemesi vardır.²²⁷

Bununla birlikte önemle bahsedilmesi gereken diğer bir konu teğeltilerin çok iyi korunmuş (**Figür-80**) olmasıdır. Teğelti üzerindeki efsanevi tasvirler bozulmadan saklı kalmıştır. Bu tür bir buluntuyla Orta Asya'da ilk defa karşılaşılmaktadır. At donanımı, kabartma tekniği genelinde çeşitli yöntemlerin uygulanması ile yapılmıştır. Ele geçen buluntuların yüzey kısmı altın levha ve kalay ile süslenmiştir. Kurganda at donanımı dışında birçok eşyaya tesadüf edilmiştir. Bunlar, dağ keçisi, dağ koyunu, geyik ve grifon tasvirli (**Figür-81**) buluntulardan oluşmaktadır.²²⁸

2.3.1.5. Berel-II Mezarlığı 31 Numaralı Kurgan

31 Nr.lı kurgandaki (**Figür-19**) ahşap tabutta altın levha ile süslenmiş, 25 cm uzunluğunda sivri başlıklı ve elbiseli bir birey kuzeydoğuya doğru döndürülerek sağ yanı üzerine, ayağı karna çekilmiş vaziyette gömülmüştür.

²²⁷Samaşev vd. 2006: 27.

²²⁸Samaşev vd. 2006: 28.

Ölünün sağ dirseği yanında bir koyuna ait kopmamış 12 omurga kemiğinden oluşan “yol azığı” ile deri matara benzeri, uzun boyunlu bir seramik kap ve kemikten yapılan bir sadak düğmesi bırakılmıştır. Sol yanına ise bir demir çekiç, dibi halkalı bir hançer ve üç kanatlı, bezemeli bir kemik ok ucu bırakılmıştır. At, burnu üzerine dikine koyulmuş ve başı sağa doğru çevrilmiştir. Atın çene kemiği altında altın levha ile demir gem bulunmuştur. Burnu üzerine konan ilk at sağ kalça kemiğiyle yatırılmış olup, ikincisi ağızlık ile taşı başıyla yaslanıp ön iki ayağını duvara dayayıp yatmaktadır. “Yedekteki” ikinci at sol yanı üzerine konmuştur. İki at da ayaklarını karnına çekmiş dinlenme pozisyonunda yatmaktadır (**Figür-20**).²²⁹

2.3.1.6. Berel-II Mezarlığı 34 Numaralı Kurgan

2002 yılında kazılan 34 Nr.lı kurgan mezarlığın güneyinde, terasın 50 m güneybatı köşesinde yer almaktadır (**Figür-21**). Kazıdan önce üzeri çim katmanıyla kaplı kurganın orta kısmı hafif çökük durumda tespit edilmiştir. Topraklı yüzey katmanı 20 - 25 cm açıldıktan sonra kurganın taşları tamamen ortaya çıkmıştır. Yuvarlak planlı olan kurganın güney bölümüne daha fazla taş yığılı olduğu anlaşılmıştır. Siyah renkli kayalık taşları arasında nehir taşlarına da rastlanmıştır. Kurganın çapı, kuzey - güney yönünde 14.6 m, batı - doğu yönünde 14.8 metredir. Talan edilen orta bölümünün çapı 1 m, derinliği 0.35 - 0.40 metredir. Kurganın ortasındaki taşlar ilk şekliyle tekdüze halinde korunmuş, sadece güneybatı bölümünün taşları alınmıştır. Kurganın yüzeyinde belirli noktalarda seramik kap parçaları bulunmuştur. Yüzeydeki ufak ve orta boyutlu taşlar tabaka tabaka açıldığında krepis tespit edilememiş olmakla birlikte kurganın eteğine doğru yuvarlak bir çember oluşturan irice taş sırası fark edilmiştir. Kazı kesitine bakıldığında mezar kazısı sırasında çıkarılan topraktan çepeçevre bir platform hazırlanmış olduğu anlaşılmaktadır. Platformun yüksekliği orta bölümü çöktüğü için belirlenememiştir. Kurganın dış mimari yapısı belirlendikten sonra kazı mezar

²²⁹Samaşev vd. 2002: 132.

çukurunda sürdürülmüştür. İnsan kafatasına 0.63 m derinlikte rastlanmıştır, bir sıra taş kaldırıldıktan sonra kötü korunmuş iskelete ulaşılmıştır (**Figür-22**). Ayağı diz kapağı üzerinden yarım bükülerek sağ kalça kemiği üzerine, başı kuzeydoğuya döndürülerek gömülmüş bireyin iskeleti 1.90 - 1.97 m derinlikte tümüyle ortaya çıkarılmıştır. Ölünün başı taş yastığa yaslanmıştır. Kemiklerin çeşitli derinliklerde bulunması ölünün altındaki taşların oturmasıyla ilgilidir.²³⁰

Yukarıda sözü edilen iskeletin yanısıra mezar çukuru dibinde, 2.3 - 2.8 m arası derinlikte iki birey ve iki at iskeletine daha rastlanmıştır. Güneybatıdan kuzeydoğuya doğru yönlendirilen, 2.4 m derinliğindeki mezar çukurunda açığa çıkarılan iki atın alnında çekiç darbesi sonucu açılmış 1.2 cm genişliğinde birer delik tespit edilmiştir. Atın kuyruk kemiği yakınında bulunan kırmızı ve kahverengi lekeler atın kuyruğuna sarılmış kumaş parçasına ait olmalıdır. Tabutun içine 11 koyun omurgası ile bir atın kuyruk sokumu kemiği konmuştur.

Burada son derece ilgi çekici olan durum ölü gömme âdetinin özelliğidir: Derin mezar çukurunda çürümüş halde görülen ahşap kalıntılar bireylerin tek sıra kesme tabuta gömülmüş olduğunu göstermektedir. Başları vücudundan ayrılmış iki iskelet atların ön ayakları yakınında yatmaktadır. Nitekim atlar batı duvarındaki basamağa yerleştirilmiş olmalarına rağmen ayakları iskeletler ile aynı hizada (**Figür-23**) yer almaktadır. Mezar eşyası arasında, Altay göçebelerine özgü, uzun boyunlu bezemeli iki seramik kap, bir demir kama, at koşum takımına ait bir kemik kolan tokası, gözlü akik boncuklar ve altın levha parçaları bulunmaktadır. Kurgan MÖ 4 - 3. yüzyıllara tarihlenmektedir.²³¹

2.3.1.7. Berel-II Mezarlığı 36 Numaralı Kurgan

11 Nr.lı kurganın 80 m kuzeydoğusunda yer alan 36 Nr.lı kurgan, (**Figür-24**) mezarlıktaki diğer kurganlardan, içine dik olarak taş levhalar

²³⁰Samaşev vd. 2004c: 25.

²³¹Samaşev vd. 2004c: 27.

konan kutu mezar hücresinin olması ve üzerinin uzunca veya yuvarlak, 200 ila 500 kg ağırlığındaki iri taş bloklarla örtülmesiyle ayrılmaktadır. Berel'dekilere göre daha çok Kulacurgin kültür çevresi kurganlarına benzeyen bu mezar odasının tabanına küçük taşlar doldurularak içine kesme tabut yerleştirilmiştir. Sandukanın kuzeybatı duvarının içine taşlarla kapatılan bir yer hazırlanmış ve buraya başı kuzeydoğuya çevrili bir at gömülmüştür **(Figür-25)**. At, gem, suluk, kolan vd. kemikten yapılmış yetmiş kadar süslü parça ile süslenmiştir **(Figür-26)**.²³²

Mezar çukuru içinde 1.70 m derinliğe kadar çok katlı bir taş yapı inşa edilmiştir. Bu çok bölmeli yapının en önemli mimari özelliği 120 cm uzunluğunda ve dik yerleştirilmiş taş levhalardır. Daha aşağıda uzunca ve yuvarlakça, 200 ile 500 kg ağırlığında birkaç masif blok yerleştirilmiştir. Bunlar mezar odasını, yani taş sandukayı örtmektedir. Bloklar, geçiştirme yöntemi ile yapılmıştır. İç kısım geniş ve dik yerleştirilen taş levhalar ve bloklar ile kaplanmış ve bunlar aynı zamanda odanın çatısına destek olmuştur. Bu heybetli sandukanın üzerinde boş bir feza varmış intibası uyanmaktadır ve yapının tekniksel yöntemi anlaşılır gibi değildir.²³³

Taş sandukanın içinde üzeri ahşap kırıntıları ve keçeyle örtülmüş bir taca ait üç parça bulunmuştur. Soylu göçebe zümresinden olan adamın mezarının erken dönemde tamamen talan edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Mezarda sadece iskelete ait kemikler, altın levha parçaları ve beyaz fritten yapılmış boru şeklindeki boncuklar ele geçmiştir. Altın kaplamalı organik kalıntı tabutun keçe kilimle örtüldüğünü göstermektedir. Oda duvarının birinin düz tahtalar ile döşeli tabanında 'öbür dünyaya' ölüyle birlikte yollanan bir at iskeleti bulunmuştur. Bu mekânın doğu bölümüne atın başı ile boynunu yerleştirmek için yüksek bir platform yapılmış, atın vücudu ise daha aşağıda, dar boşluğa yerleştirilmiştir.²³⁴

Soylulara ait atın donanımı eski kemik oyma sanatını gösteren 60 süsleme buluntusundan oluşmaktadır **(Figür-82)**. Bunun gibi İskit-Saka

²³²Samaşev vd. 2004d: 223.

²³³Samaşev vd. 2004d: 223.

²³⁴Samaşev vd. 2004d: 225.

hayvan üslubunda yapılmış kemik süslemelere ilk kez Altayların Erken Demir Çağı kurganlarında rastlanmıştır.²³⁵

Bu süs eşyaları üzerinde esasen grifonlar tasvir edilmiştir. Onun sinkretizmi²³⁶ geyik boynuzu şeklindeki anlamlı öğeler ile güçlendirilmiştir. İbik şeklinde sunulup, öne doğru yönlenmiş ve yukarıya doğru sarkan, olağandışı büyütülmüş bir kulak şeklinde biçimlendirilmiştir. Görkemli anlatımın bir bölümünü oluşturan arma kompozisyonu o dönem toplumunun evrensel anlayışının özelliğini göstermektedir. Ölüyle birlikte gömülen at eski göçebe kavimlerinde spesifik bir şekilde hürmet gösterilen bir kutsal varlığa dönüşmüştür.

Bulunan eşyalarda farklı mitolojik anlatımlar ile renk simgeciliği bir arada görülmektedir. Kırmızı, siyah ve altın rengin uyumu tüm eşyalarda dekoratif biçimde boyanmış, bazı yerleri kalay plaka ve altın levha ile kaplanmıştır. Boyanın birbiri ardına sürülmesinde bir kural olduğu anlaşılmıştır. Buna göre ilk önce kırmızı renk sürülmekte, daha sonra altın rengi sürülmektedir. Tüm renkler, yöredekilere at sahibinin, arazi sahibinin gücünü kabul ettirecek kadar etki sağlamasını gerektirmekteydi.²³⁷

2.3.2. Genel Değerlendirme

MÖ 5 - 4. yüzyıllara tarihlenen Berel kültür çevresi kurganları taş yığınınından oluşmaktadır. Toprak içindeki çukura kesme tabut yerleştirilmiştir. Mezar içerisine ölülerin yanına düz dipli, dar ve uzun boyunlu, şişkin gövdeli, gövde ve boyuna çeşitli kakmalı bezemeler çizilmiş testiler konmuştur. Kurgana bilinçli bir şekilde öldürülerek adanmış atlar ölüyle birlikte gömülmektedir.

Genellikle yuvarlak ve oval formlu olan kurgan çukurları derin kazılmaktadır. Berel mezarlığındaki bir diğer önemli özellik, ölüyü mezara kesme tabut içerisinde bırakma ve tabutun kuzeyine, ölen kişinin sosyal

²³⁵Samaşev vd. 2004d: 226.

²³⁶Aynı sanat yapıtı üzerinde farklı anlayış, üslup yada akımların sentezleşmemiş nitelikte bir bütün olarak yer alma durumu.

²³⁷Samaşev vd. 2004d: 226.

statüsüne uygun olarak, atının süslenip eyer takımıyla birlikte gömülmesidir. Kesme tabutun üzerine 6 - 7 sıra halinde uzunlamasına tahtalar konulduktan sonra üzerine ve atın yattığı bölüme keçe ve kayın kabuğu kat kat edilip örtülmüştür.²³⁸ Berel Dönemi'nde mezara seramik kap bırakma âdeti yaygınlaşır. Bazı kaplar siyah-koyu kahverengi boya ile boyanmıştır. Berel Dönemi'nin sonuna doğru tunç aletlerin yerini demir eşyalar almaya başlamıştır.²³⁹

Doğu Kazakistan'ın Erken Demir Çağı'nı M. K. Kadirbaev, Berel Dönemi olarak adlandırıp, MÖ 5 - 4. yüzyıllara tarihlendirmiştir.²⁴⁰ Bu yörenin Altay Dağları'nda yerleşmiş eski aşiretlerinden kalma Berel kurganları, Pazırık Kültürü ölü gömme âdeti ve tasvir sanatıyla aynı özellikler göstermesi nedeniyle Pazırık kültür çevresinin Kazak Altay'ındaki bir örneği olarak kabul edilebilir.

Pazırık kültür çevresi ölü gömme âdetindeki en önemli unsur, ölünün mezara bırakılması ve yatış yönlendirmesinin eski halkların çeşitli inanç ve anlayışlarıyla ilgili olmasıdır. Dağlık Altay'daki Berel Dönemi kurganlarında ölünün yatırılış yönünde güneşin doğuşunun esas alındığı anlaşılmıştır. P. K. Daşkovski'nin araştırmalarında Pazırık mezarlarında iskeletlerin % 71.5'i sol yan omuzu üzerine bükülerek doğu yönüne, % 8'i sol yan omuzu üzerine bükülerek batı yönüne döndürülmüştür. % 15.5'i ve % 4.8' inde ise çeşitli yönlere, boylu boyunca ve sırt üstü olmak üzere ayakları hafif bükülerek yatırıldığı tespit edilmiştir.²⁴¹

Altayların güneybatı bölümünde, etrafını dağ yamaçlarının kuşattığı, Erken Demir Çağı ve Türk dönemine ait 70'ten fazla kurganın toplandığı Berel Vadisi'nde de söz konusu kültür etkili olmuştur. Burada Z. S. Samaşev'in başkanlığında Doğu Kazakistan arkeolojik araştırma ekibi büyük ölçekli kazı ve araştırmalarını 1998 yılından beri aralıksız sürdürmektedir.²⁴² Bu mezarlıktaki Erken Demir Çağı'na ait kurganların çoğunun gömme

²³⁸Omarov vd. 2009b: 88.

²³⁹Omarov vd. 2009b: 88.

²⁴⁰Qazaq SSR Tarikhı 1980: 46.

²⁴¹Daşkovski 1998: 51.

²⁴²Omarov vd. 2009b: 85.

işleminden kısa bir süre sonra defineciler tarafından soyulduğu anlaşılmıştır. Buna karşın, güneydoğu bölümünden girilerek talan edilmelerine rağmen, 11 ve 36 Nr.lı kurganlarda atların konduğu kuzey bölümü yağmacıların elinden kurtulmuştur. Berel Mezarlığı'ndaki Büyük Berel Kurganı, 11 ve 18 Nr.lı kurganlarında boy veya boy ittifaklarının yöneticileri ile onların akrabalarının, bir veya iki atın gömüldüğü diğer kurganlarda ise aile liderleri veya savaşçıların gömülmüş olması muhtemeldir. Berel kurganlarında tespit edilen at gömülerinin tümü kuzey-kuzeydoğu yönünde, ayakları içe doğru bükülerek "istirahat" etme pozisyonunda yatırılmıştır. Öndeki atın kafatası hangi yöntemle olursa olsun (bağlayıp veya düşme açısını kapatıp) dik olarak, burnu üzerine konmuş, ikinci atın kafası ise sürekli öndeki atın sağ veya sol kalça kemiğine yaslanmıştır. Bunun yanı sıra sadece kuzeydoğuya doğru konan ilk at donanımsız olmakla beraber, ikinci at, gem, suluk vd. eşyalar ile birlikte konmuştur.²⁴³

Arkeolojik bilgiler öbür dünyanın varlığına, ölen bireyin yakınları ve hayvanları ile öbür dünyada da buluşacağına inanan eski göçebelerin ölü gömme âdetinde atın sadece ölü armağanı olarak değil, ölen adamı taşımaya hizmet etmesi için de mezara konulmuş olduğunu kanıtlamaktadır.²⁴⁴

İskit-Saka dünyasında toplum, üretim ve iktidarla ilişkisi açısından 5 sosyal ve yapısal kategori altında incelenmektedir: Bunlar, toplumun temelini oluşturan ve maddi değerleri üreten sıradan halk; toplumdaki yüksek makamı sahiplenen boy ve kabile reisi olan soylular, soylularla eşit olan ve onların esas gücü olan askerler, yüksek mesleki seviyede olan zanaatkarlar; çok az da olsa tesadüf edilen kölelerdir.²⁴⁵

Kurganın dizilişteki yeri, ebadı ve mezar eşyasına bakarak ölen kişinin kendi toplumunda ne denli saygınlığı olduğunu anlamanın mümkün olduğunu araştırmacıların çoğu kabul etmektedir. Dağlık Altay kurganlarındaki at gömüleri ölen kişinin o toplumda edindiği yeri ve hâkimiyet hiyerarşisinin görünümünü yansıtmaktadır. Berelliler günlük hayatta ağaçtan ve kilden

²⁴³Omarov vd. 2009b: 85.

²⁴⁴Belenitskii 1978: 31.

²⁴⁵Martinov vd. 1986: 122, 123.

yapılmış kapları kullanıp, deri torbalar taşımışlardır.²⁴⁶ En önemli silahları, demirden yapılan hançerler, yay ile ok uçları, teber balta vd. olmuştur. Korunmak için ahşaptan yapılan kalkanlar kullanmıştır. Pazırık kültür çevresi kurganlarında bulunan ganimetler onların geniş çaplı ticari değişimi yürüterek, farklı halklarla ilişki içinde olduklarını kanıtlamaktadır. Diğer ülkelerden, kilim, pahalı kumaşlar ve süs eşyaları almışlardır. Altaylarda iyi cinsli Orta Asya atları ön sırada tutulup, en yüksek değer biçilerek bu yolla takas yapılmıştır. Pazırık kültürünü temsil edenler pahalı eşyaları İran ve Çin'den getirmişlerdir. Altaylarda bulunan kumaşların renkleri bile ebedi buz örtüsü sayesinde bu güne kadar muhafaza edilmiştir. O dönemki çoban-göçebelerin çadırlarına serilen kilimler çoğunlukla açık kırmızı, mavimsi, sarımsı ve yeşil renklerde olup birçoğunun üzerinde insan ve hayvan tasvirleri işlenmiştir. Pazırıkta bulunan harikulâde gizemli buluntuların birisi, ısının eksilerde olması nedeniyle korunmuş olan liderin vücuduna yapılmış dövme tasvirleridir. S. İ. Rudenko'ya göre bu dövme bireyin geldiği soyun şanını veya erkeğin bahadırlığını, yiğitliğini, tutarlılığını göstermektedir.²⁴⁷ Altay sanatında yabani hayvanların ve grifonların hayvanlara saldıran sahnesine çok rastlanmaktadır. Belki bu onların sürekli savaş halinde olduğuna işaret etmektedir.

2.4. Kulacurgin Kültür Çevresi Kurganları

2.4.1. Konumu

Kulacurgin kültür çevresi kurganları **(Harita-2)** Doğu Kazakistan eyaleti, Samar İlçesi'ne bağlı Kulacorga Nehri kıyısında yer almaktadır. İlk bu nehrin kıyısından keşfedildiği için bu kültür bu nehrin adıyla isimlendirilmiştir. Bu kültür çevresine İrtiş Nehri kıyısındaki Böken Köyü'nden Şülbü Barajı'na

²⁴⁶Samaşev vd. 2007: 58.

²⁴⁷Kaşkinbaev vd. 2005: 88.

kadarki alana yayılan, Kulacurgin, Kızıltu, Yupiter, Malokrasnoyarsk, Batı, Tüskayın ve Slavyanka gibi mezarlıklar girmektedir.²⁴⁸

2.4.1.1. Batı Mezarlığı Kurganları

Batı Mezarlığı kurganları İrtiş Nehri ile Kalba Dağ yamacı arasındaki düzlükte, kuzeyden güneye doğru uzanan iki dizi içerisinde yer almaktadır. Bu kurganların Kulacurgin kurganlarıyla benzerliği açıkça görülmektedir. Her iki gruptaki kurganların yığınları toprak veya taşla yükseltilmiş olup form olarak aynıdır. Taş sandukalar ve ele geçen kaplar benzer özelliklere sahiptir. Bu benzerliklere karşın bazı farklılıklar da mevcuttur. Örneğin, Kulacurgin kurganlarında tunçtan yapılmış eşyaya rastlandığı halde, Batı Mezarlığı kurganlarında tunç eşyaya hiç rastlanmamıştır. Ayrıca, Kulacurgin'de sadece bir kurganda koyunun kuyruk sokumu kemiğine rastlanırken, Batı Mezarlığı kurganlarının hemen hemen tümünde ölümlerin yanına kuyruk sokumu kemiği bırakılmıştır. Bu kurganlarda ölü yön olarak batı-kuzeybatı doğrultusunda yatırılmıştır.²⁴⁹ Buna benzer özellikler ve ele geçen diğer buluntulara dayanarak S. S. Çernikov, Batı Mezarlığı kurganlarını MÖ 2 - 1. yüzyıllara tarihlendirmektedir. Batı Mezarlığı ve Kulacurgin kurganlarının İskit-Saka ve Wu-sunlar ile ilişkili olduğunu, Wu-sun kabileleri birlikteliğinin İrtiş'in yukarı akışına kadar yayıldığını söyleyen S. S. Çernikov, bu kültürün kuzey yayılım sınırının hala belli olmadığını dile getirmektedir.²⁵⁰

2.4.1.2. Kızıltu Mezarlığı Kurganları

S. S. Çernikov başkanlığındaki arkeolojik araştırma ekibi 1950 yılında İrtiş Nehri'nin sağ kıyısında, Samar İlçesi, Kızıltu Köyü yakınındaki Erken Demir Çağı kurganlarında kazılar yapmıştır.²⁵¹ Kazı ve araştırmalar sonucunda bu kurganların, Kulacurgin tipi toprak ve taş karışımı kurganlar ve

²⁴⁸Qozibaev 2010: 186.

²⁴⁹Çernikov 1951a: 65, 66.

²⁵⁰Çernikov 1951a: 65, 66.

²⁵¹Çernikov 1951: 4.

Altay, Pazırık tipi taş yığınlı kurganlar olmak üzere iki farklı tipte oldukları saptanmıştır.

Kızıltu Mezarlığı'ndaki Kulacurgin kültür çevresine özgü 3 Nr.lı kurganda 2.1 x 1.2 m boyutlarındaki taş sanduka içine ölü sırt üstü yatırılmış ve başı kuzeydoğuya yönlendirilmiştir. Ölünün başucuna her zamanki gibi iki koyun kuyruk sokumu kemiği ile seramik kap konmuştur. Pazırık kültürüne özgü 4 Nr.lı kurganda dörtgen mezar çukuruna dört kütüğün içine 2 - 3 yaşlarında bir çocuğa ait iskelet açığa çıkarılmıştır. Çocuk gömüsünün kuzeyinde, ayakları bükük, başı dik olarak konmuş iki at iskeleti bulunmuştur. Mezarın kuzeydoğu köşesine iki seramik kap, altı koyun kuyruk sokumu kemiği ve iki demir bıçak bırakılmıştır. Çocuğun yetişkinler gibi derin bir çukura gömülmesi araştırmacıların büyük ilgisini çekmiştir.²⁵²

S. S. Çernikov, Kulacurgin tipi 3 Nr.lı kurganın 1948 yılında açılmış olan Kulacorga ve Batı Köyü çevresindeki kurganlar gibi milattan önceki son yüzyıllara ait olması gerektiği kanaatine varmıştır. Diğer Altay tipi 4 Nr.lı kurganı ise buluntularına göre "İskit" tipi olarak belirlemiştir.²⁵³

Geçen yüzyılın ortasında yapılan Buktırma Barajı çalışmaları, Doğu Kazakistan arkeolojisine önemli katkılar sunmuştur. Bu çerçevede Kulacurgin ve Ust-Böken Köyü yakınlarında kurgan kazıları sürdürülmüştür. Kulacurgin Mezarlığında 1956 yılında 18 kurgan kazılmıştır.²⁵⁴ Tüm kurganların yığını toprak ve taş karışımı olup mezar çukuru derinliği 3 m'ye kadar inmektedir. Kurganlarda büyük taş levhalardan yapılmış sandukalara sıkça rastlanmaktadır. Bu kurganlar 1948 yılında kazılan Kulacurgin, Batı, Pçela, Tüskayın, Slavyanka ve Kızıltu gibi Kulacurgin kültürü çerçevesinde değerlendirilerek MÖ 3 - 1. yüzyıllara tarihlendirilmiştir.²⁵⁵

²⁵²Çernikov 1952: 90.

²⁵³Çernikov 1956: 56, 57.

²⁵⁴Çernikov 1956: 43.

²⁵⁵Çernikov 1951a: 69.

2.4.1.3. Kuruk-II Mezarlığı Kurganları

Kulacurgin döneminin etraflıca tetkik edildiği diğer eserler arasına Kurık-II Mezarlığı dahil edilebilir. Kurık-II mezarındaki 1 Nr.lı kurgan yığını içten ve dıştan yapılan kuşatmalarla yükseltilmiştir. Mezar çukuru 3 metre derinliğinde olup, çukurun içine ebadı 2.3x1.3 m taş sanduka yapılmıştır. Ne yazık ki, defnedilen adam ölü hediyesiyle birlikte soyulmuştur.

6 Nr.lı kurgan çukurunun güneyinde, 1.8-1.3 m derinlikte sağ kalça kemiği üzerine yatan, başı olmayan tam teçhizatlı bir at vardı. Atın ön ayağı altındaki taş kutunun üzerine başsız bir koyun yatırılmıştır. Kabrin içinde sadece kemikten yapılan üç köşeli ok ucuna rastlanmıştır. Araştırmacıların fikrine göre 1 ve 6 Nr.lı kurganlar ölü gömme âdeti ve yapısı itibarıyla Kulacurgin dönemine uygun düşmesine rağmen MÖ 8. yüzyılın sonu ile MÖ 7. yüzyıla tarihlenen İzmayilovka anıtına da benzemektedir.²⁵⁶

2.4.1.4. Zevakino Mezarlığı Kurganları

İrtiş Nehri boyunda yer alan Zevakino mezarlığında, Kulacurgin dönemine ait 226, 227, 228 ve 229 Nr.lı kurganlar kazılmıştır. Büyüklükleri 4.5-5.5 m, mezar çukurunun derinliği ise 1.6 – 1.8 m civarında idi. Çukurun içi taşla doldurularak, cesetlerin yönü batıdan doğuya çevrilmiştir. Cesedin sağ yan omzuna veya başucuna içine azık konulan seramik kap bırakılmıştır. Bıçak, koyun kemiği vs. gibi sıkça karşılaşılan diğer buluntular genellikle sağ yanına konmuştur. Çocuğun gömülmesinde de Kulacurgin kültür âdeti yerine getirilerek yetişkinlere özgü anane ile tüm ölü hediyesi muhafaza edilerek defnedilmiştir.²⁵⁷ Zevakino mezarındaki 98 Nr.lı kurganda çapı 5.5 - 6 metrelik iki kuşatmanın bulunması ve bunların her birinde mezar çukurunun olması özgün bir özellik sayılmaktadır. Mezar çukurunun kuzeydoğudan, güneybatıya uzandığı ilk kuşatmada, 1.8 m derinlikte, kuzey duvarı boyunca

²⁵⁶Samaşev vd. 1988: 18.

²⁵⁷Arslanova 1967: 15, 16.

uzanan, ayakları bükülü başı dik halde konarak, kuzeydoğuya yönlendirilen at leşi yerleştirilmiştir. 2.2 m derinliğe ise başı kuzeydoğuya yönlendirilmiş, sırt üstü yatırılan bir adam defnedilmiştir. Geleneğe uygun olarak başucuna koyunun kuyruk sokumu ile testi şeklinde kap konmuştur. Bu kurgandaki ikinci kuşatmada aynı derinlik seviyesine başları doğuya çevrilmiş iki adam ile at defnedilmiştir. Cesetlerin yanına koyunun kuyruk sokumu ve yüksek boyunlu (yüksekliği 24.5 cm) testi konmuştur.²⁵⁸

MÖ 3 - 1. yüzyıllara tarihlenen Zevakino mezarındaki kurgan ve kurganımsılar aynı yerde toplu olarak bulunmaktaydılar. Hemen hemen bütün mezar çukurlarında başları doğuya çevrilen ceset ile beraber at iskeletine tesadüf edilmiştir. Ölü hediyesi arasında Kulacurgin dönemi ölü gömme geleneğinin sembolü haline dönüşen seramik kap ile koyunun kuyruk sokumu sıkça bulunmaktadır.²⁵⁹ F. Kh. Arslanova, Zevakino kurganlarındaki ölü gömme âdeti ile ölü hediyesinin Kulacurgin'dekilere benzediğini söyleyerek, onların aynı kültürü meydana getiren, etnik yönden yakın ahali olduğu ihtimali üzerine fikir beyan etmektedir.²⁶⁰

Şokhan Valikhanov Tarih, Arkeoloji ve Etnoloji Enstitüsü arkeoloji bölümünün Şülbü arkeolojik keşif heyeti, İrtiş'te Şülbü barajının suları altında kalacak olan bölgede 1980 - 1983 yılları arasında çeşitli dönemlere ait kurganları tetkik etmiştir.²⁶¹ Z. S. Samaşev'in yönettiği grup netice itibariyle Kulacurgin dönemine dâhil olan Cartas, Ubaredmet köyü dolayları, Karaşat III, Akşi-II mezarlarında kazı çalışmalarını yürütmüştür.

²⁵⁸Arslanova 1966: 38.

²⁵⁹Arslanova 1968: 13.

²⁶⁰Arslanova 1968: 13.

²⁶¹Samaşev 1987: 95.

2.4.1.5. Cartas Mezarlığı Kurganları

2.4.1.5.1. Cartas Mezarlığı 11 Numaralı Kurgan

11 Nr.lı kurgan kazıdan önce 4x4 m ölçüsündeki kare bir alanda taşlarla yığılmış fakat fark edilmeyen bir görünüme sahipti. Kazı çalışması sırasında eski yer seviyesinde tamamen tahrip olan taş yapı tespit edilmiştir. Yapının merkez bölümünde derine inen iri taş kitlesi göze çarpıyordu. Bu taşlar mezarın üst katını oluşturmaktadır. Mezarın duvarları eski yer seviyesinden aşağıya indikçe daralmıştı, 0.5 - 1.4 m derinlikte onlar dik konmuş, çukurun yatay yanlarında iç yapısını inşa ederken levhaların kolayca girebilmesi için 1.4 - 2 m derinlikte kovuk yapılmıştır. 2 m derinlikte ve mezarın tabanına kadar duvarlar (**Figür-27**) tekrar dik olarak yapılmıştır.

1.55x0.65 m ebadındaki taş sanduka 0.2 m derinlikte kazılan karşılıklı dikey hatla bağlanan levhalardan oluşturulmuştur. Buraya 50 - 60 yaşlarında bir erkek defnedilmiştir. İnsan kemikleri kutunun güneydoğu bölümüne çevrilmiştir. Muhafaza edilen kemiklere, kafatasına, bir eline, ayak kemiklerine bakılırsa ceset sağ yanına yatırılmıştı. Ayağı yarım bükülen cesedin kolları vücuduna doğru uzanarak başı güneydoğuya çevrilmiştir.

Mezarda, kurban edilen koyunun omurga kemiğiyle kuyruk sokumuna da tesadüf edilmiştir. Kuyruk sokumu, herhâlde sütlü yemeklerin saklandığı iki seramik kabın yanında durmaktaydı. Bunların biri ikincisinin yarısı kadardı ve boynu ufak parçalara ayrılmasına rağmen diğerine oranla çok iyi korunmuştur.²⁶²

2.4.1.5.2. Cartas Mezarlığı 41 Numaralı Kurgan

41 Nr.lı kurgan, meridyen yönünde dizilerek uzanan yedi kurganın merkez bölümünde yer almaktadır. Kazıdan önceki dış görünüşü; 0.2 m'lik toprak ile taş karışımı alçak yığın şeklindeydi (**Figür-28**). Yığın hududundan

²⁶²Samaşev 1987: 95.

kurganın eteğine geçildiği yeri iri iri taş sırası çembere almıştır. Onların en büyüğünün çapı 6 m'yi bulmaktadır. Temizlendikten sonraki görünümü ise taş-toprak karışımından ibaret 0.4 - 0.5 m'lik alçak monolitik yapı, kare planlıydı. Kurganda iki mezar çukuru tespit edilmiştir.

1. mezar çukuru dörtgen, biçimli (**Figür-29**) olup uzunluğu 2.38 m, genişliği 1.7 m civarındadır. Mezarda düşey ve hafif eğilen levhalardan müteşekkil sanduka bulunmaktaydı. Bu da taş bloklarla ve taşlarla örtülmüştür. En ince kuzeydoğu duvarı dıştan şakuli duran noktaya indirilen hem ufak hem ince levhalarla sağlamlaştırılmıştır. Sandukanın güneybatı (iç) ve kuzeydoğu (dış) köşelerinde birer tane küçük taş levha mevcuttu. Sandukanın minimum ölçüsü 2.15x0.75 m yüksekliği 0.7 m olup üzerindikilerle birlikte 0.95 metreyi bulmaktadır.

Sandukaya 30 - 40 yaşlarında bir kadın defnedilmiştir. Ceset sağ yanına yatırılıp, ayakları yarım bükülerek başı doğuya çevrilmiştir. Sağ el bilek kemiğinin yerinde durduğuna bakılırsa, elleri vücuduna doğru uzanıp, avuç içi uyluğa değmekteydi. Kürek kemiği duvarın kuzeybatısında yer almaktaydı. Ayrıca mezarda koyun kemikleri de ele geçmiştir.

2. mezar çukuru ana mezardan kuzeye doğru 2 m ötede yer almaktadır. Dörtgen planlı olan sanduka duvarlarının ölçüsü 0.9x0.65 m derinliği 0.48 metredir. Asıl levha kapağını düzenlemek maksadıyla onun kuzey ve kuzeydoğu altına ince levhalar yerleştirilmiştir. Kabrin aşağı kısmı yukarı kısmına kıyasla dardır. Sandukaya 1 yaşlarında bir bebek defnedilmiştir. İskeleti çok iyi muhafaza edilip, başı doğuya çevrilmiştir. Elleri vücuduna doğru uzanmış, ayakları dik (sağ ayağının topuk kemiği sandukanın kuzeydoğu köşesinde), kafatası sağ nezdinde yatmaktadır.²⁶³

2.4.1.5.3. Cartas Mezarlığı 49 Numaralı Kurgan

49 Nr.lı kurgan Cartas kurganlarının 3. grubuna aittir. Dairesel planlı kurganın altında 0.2 m derinlikte mezar odasının kontürleri tespit edilmiştir.

²⁶³Samaşev 1987: 96, 97.

Gri balçık ve parçalanmış taşlarla dolu olan ve batı-doğu yönünde uzanan mezar çukurunun ölçüleri 1.66 x 0.97 metredir. Taş sanduka, etrafı ufak taş ve levha kırıklarıyla sağlamlaştırılmış ve zemine dik olarak yerleştirilmiş levhalardan yapılmıştır. Sandukanın iç ölçüsü 0.98 x 0.58 m, yüksekliği 0.46 m, duvar kalınlığı 5 - 13 cm'yi bulmaktadır. Sandukanın tabanı üzerinde sağ yanına yatırılmış, başı doğuya çevrilmiş bir gence ait iskeletin ayakları dizlerinden bükülmüştür. Bir bebekle birlikte gömülmüş olan bireyin ayakları **(Figür-30)** batıya uzatılmıştır.²⁶⁴

2.4.1.5.4. Cartas Mezarlığı 50 Numaralı Kurgan

49 Nr.lı kurganın sağ tarafında yer alan 50 Nr.lı kurgan yayılmış ve halka biçimli olup 0.5 - 1 m çapındadır. Mezar çukurunun ölçüsü 1.7 x 1.3 m olup batı-doğu yönünde yapılmıştır. Mezar çukuru 0.84 m derinlikte ve yanlara doğru genişlemektedir. Mezar çukuru içerisine taş sanduka yerleştirilmiştir. Sanduka, dışı ufak taşlarla sağlamlaştırılmış yan dikilen levha taşlardan yapılmıştır. Kare planlı sandukanın doğu bölümü batısına göre biraz daha geniştir **(Figür-31)**.

Sanduka içerisinde, 0.52 m derinlikte, güney duvarına yakın noktada genç bir bireye ait iskelet açığa çıkarılmıştır. Bacağı hafif bükülerek sağ yanına yatırılmış iskeletin başı doğuya çevrilmiştir. İskeletin yakınında, güney duvarı kenarında bir koyuna ait omurga kemikleri bulunmuştur.²⁶⁵

2.4.1.5.5. Cartas Mezarlığı 51 Numaralı Kurgan

50 Nr.lı kurganın 7 km güneyinde yer almaktadır. Yuvarlak planlı kurgan önceleri muhtemelen halka biçimliydi. Mezar kontürleri yer seviyesinden 0.4 m derinlikte tespit edilmiştir. 2.45 x 1.95 m boyutlarında olan uzunca mezar çukuru, batı-doğu yönlüdür. 1.25 m derinlikteki

²⁶⁴Samaşev 1987: 100, 101.

²⁶⁵Samaşev 1987: 100, 101.

sandukanın levha kapağında bir at iskeleti bulunmuştur. Sol yanına yatırılmış atın başı doğuya çevrilmiştir. Ön bacakları dizlerinden bükülmüş olup arka bacakları kurgan yığınının düşen levhalar nedeniyle sandukanın dibine savrulmuştur (**Figür-32**).

1.65 x 0.75 m boyutlarındaki taş sandukanın dibinde, 0.85 m derinlikte, güney duvarına yakın noktada yaşlı bir adama ait iskelet ele geçmiştir. Sırt üstü yatırılmış olan iskeletin başı doğuya çevrilmiştir (**Figür-33**). Kafatası sandukanın güneydoğu bölümünde bulunan iskeletin kolları dirsekten bükük, sağ eli gövde yanına uzatılmış, sol eli kalça kemiği üzerine bırakılmış ve bacakları hafif bükülmüştür. Sandukanın kuzey duvarı yakınında bir bebek iskeleti yatmaktadır. Buluntular arasında koyuna ait üç kuyruk sokumu kemiği ele geçirilmiştir.²⁶⁶

2.4.1.6. Ubaredmet Mezarlığı Kurganları

Ubaredmet Kurganları, İrtiş Nehri'nin sol kıyısında, Ubaredmet Köyü yakınında yer almaktadır. Söz konusu platonun batı kısmı sarp, doğu kısmı giderek İrtiş Nehri'ne doğru alçalan teraslar üzerinde konumlanmıştır. Çeşitli dönemlere ait kurganlar içinden bugüne dek sadece iki kurganın kazısı yapılmıştır.

2.4.1.6.1. Ubaredmet Mezarlığı 3 Numaralı Kurgan

Halka biçimli kurganın çapı 6.5 metredir. Halka genişliği 0.6 - 1 m arasındadır. Temizleme sırasında halkayı oluşturan dış setin bir sıra iri taşlarla örülmüş olduğu belirlenmiştir. İç yığmanın bir kısım taşı olduğu gibi yerinde tespit edilmiştir. Dış çember ile içteki yığmanın ara boşluğu çakıllı kumla doldurulmuştur. Taş yığmaların altındaki doğu-batı yönlü mezarın uzunluğu 2.35 m, genişliği 0.9 metredir. Alt katmanda uzunluğu 2.3 m, genişliği 1.9 m olan bir yer altı çukuru bulunmuştur. Mezar içerisinde 0.85 m

²⁶⁶Samaşev 1987: 103.

derinlikte bir insan kemiği ve yanmış ahşap kalıntılarına rastlanmıştır. Mezar çukurunun dibinde, 1.32 m derinlikte sırt üstü yatırılarak başı batıya çevrilmiş yetişkin bir erkek iskeleti bulunmuştur (**Figür-34**).²⁶⁷ Kafatası ve gövde altında çürümüş ahşap kalıntıları da tespit edilmiştir.

2.4.1.6.2. Ubaredmet Mezarlığı 4 Numaralı Kurgan

3 Nr.lı kurganın 30 m kuzeyinde yer alan 4 Nr.lı kurganın iri taşlarla yapılmış iki seti bulunmaktadır (**Figür-35**). Söz konusu setin dış çapı 5.4 m, iç çapı ise 3.8 metredir. Setler arasındaki boşluk ufak taş ve çakılla doldurulmuştur. Kurganın güney merkezinde bir başka sete ait taşlar yerinde korunmuştur. Doğu batı yönündeki oval planlı mezar çukuru taşlarla doldurulmuştur. Farklı derinliklerde ağaç kömürüne rastlanmış olmakla beraber dip kısımda tamamen çürümüş ahşap konstrüksüyonların izi fark edilmiştir.²⁶⁸

2.4.1.7. Karaşat-III Mezarlığı Kurganları

Söz konusu kurganlar Karaşat Nehri'nin İrtiş Nehri'ne döküldüğü noktanın sol kıyısında yer almaktadır. Bu alanın bir kısmı kum ve çakıl ocağı olarak kullanıldığından bazı kurganların tahrip edilmiş olabileceği anlaşılmaktadır. Eski göçebelerin kurganlarının ana grubu büyük bir İskit-Saka kurganının etrafında kümelenmiştir. Bunların çapları yaklaşık 50 m, yükseklikleri ise 1.5 m civarındadır. Söz konusu kurganlardan bugüne dek sadece iki kurganda kazı yapılmıştır.²⁶⁹

²⁶⁷Samaşev 1987: 104.

²⁶⁸Samaşev 1987: 106.

²⁶⁹Samaşev 1987: 107.

2.4.1.7.1. Karaşat-III Mezarlığı 2 Numaralı Kurgan

2 Nr.lı kurgan taş ocağının 3 m kuzeyinde yer almaktadır. Halka şeklindeki kurganın çapı batıdan doğuya doğru 6.2 m, güneyden kuzeye doğru 5.8 metreyi bulmaktadır (**Figür-36**). Kurganı çevreleyen halkanın genişliği yaklaşık 1.3 metredir. Halkanın merkezinde, uzunluğu 2.8 m, genişliği 1.3 m olan taş mezar yer almaktadır. Oval formlu mezar çukurunun uzunluğu 2,6 m, genişliği 1.1 m, derinliği 1.44 m olup içerisi taş ve çakılla doldurulmuştur. Çukurun dibinde başı batıya, yüzü güneye çevrilmiş yetişkin bir erkeğe ait iskelet açığa çıkarılmıştır.²⁷⁰

2.4.1.7.2. Karaşat-III Mezarlığı 5 Numaralı Kurgan

5 Nr.lı kurgan taş ocağının 50 m doğusunda yer almaktadır. Halka şeklindeki kurganın çapı 6.6 metredir. Halka genişliği 1.4 metredir. Kurganın merkezinde batı-doğu yönünde kare şeklinde bir çukur kazılmıştır. Çukurun dip kısmı tahribata uğramıştır. Çukurun genişliği 0,82 m, uzunluğu ise 2.23 metredir. Çukurun içinde sırt üstü yatırılarak başı batıya çevrili yetişkin bir erkek iskeleti bulunmuştur.²⁷¹

2.4.1.8. Akşi-II Mezarlığı Kurganları

Akşi-II olarak adlandırılan ve birkaç tarihi döneme ait kurganlardan oluşan mezarlıkta bugüne dek Erken Göçebeler Dönemi'ne ait sadece bir kurgan kazılmıştır.²⁷²

²⁷⁰Samaşev 1987: 108.

²⁷¹Samaşev 1987: 109.

²⁷²Samaşev 1987: 109.

2.4.1.8.1. Akşi-II Mezarlığı 8 Numaralı Kurgan

Halkalı kurgan tipine giren 8 Nr.lı kurganın halkası batı-doğu yönünde 6.5 m, kuzey-güney yönünde 6 m çapında olup maksimum yüksekliği 0,2 m, ortalama genişliği ise 1.2 metredir. Kurgan halkasının içinde oval biçimli bir çukur vardır. Duvarları içe doğru eğik olan mezar dibine doğru daralmaktadır. Çukurun boyutları, üst kısımda 2.9 x 1.6 m, dip kısımda 2.5 x 1.4 m olup derinliği 1.87 metredir. Mezarın içine sırt üstü yatırılarak, başı batıya çevrilmiş 50 - 55 yaşında bir erkek gömülmüştür. İskelet çok iyi korunmuş olup eller gövdeye aşağı uzanmakta, ayaklar gerilmiş ve ayrıktır. Mezarda tespit edilen ahşap kalıntıları gömünün muhtemelen bir tabutla yapılmış olabileceğini göstermektedir.²⁷³

2.4.2. Genel Değerlendirme

Kulacurgin Dönemi, araştırmacılara göre Doğu Kazakistan erken göçebeler kültürünün sonu, yani üçüncü evresi olarak kabul edilmektedir. Bahsi geçen dönem ile nitelendirilen kurganlar ilk olarak S. S. Çernikov tarafından 1948 yılında Doğu Kazakistan Eyaleti, Samar İlçesi'ndeki Kulacorga ve Batı Köyü yanındaki Erken Demir Çağı mezarının araştırılmasıyla ortaya çıkmıştır. Söz konusu mezarların iç mimarisi ile gömme âdetindeki özgün özellikler yörede bu devire ait diğer kurganlarla benzerliğinin olmayışı, araştırmacıların bu kurganları kendi başına bir kültürel dönem olarak görmesine yol açmıştır. 1940 - 1950 yıllarında bu döneme ait birkaç mezarda arkeolojik kazılar yürüten S. S. Çernikov, kurganları yapan halkın kültürü, gömme âdetleri, yaşadıkları dönem vs. ilgili kendi kararını verme yoluna gitmiştir. S. S. Çernikov'un bu dönem üzerinde başlattığı bilimsel çalışmaları 1960 - 1980'li yıllarda F. Kh. Arslanova ile Z. S. Samaşev, 1990'lı yılların başında ise A. A. Tkaçev devam ettirmiştir.

²⁷³Samaşev 1987: 109.

Altay ve Tarbagatay'ın kuzeyinde MÖ 4. - MS 1. yüzyıllarda etnik ve kültürel değişimler olmuştur. Bu durum "Kavimler Göçü" yani Hunların işgali sonucunda yaşanmış gibidir. Üzerinde çalışılmakta olan sahada Kulacurgin kültür çevresi kurganlarının bulunması bunun kanıtı olarak kabul edilebilir. Arkeolojik döneme adını veren Kulacurgin Mezarlığının araştırılması sırasında S. S. Çernikov, kurganlardaki ölülerin bir kısmının sadece taş sandukalara değil, ahşap sandukalı toprak mezarlara konduğunu ve bu gömü şeklinde ölü hediyesine rastlanmadığını tespit etmiştir.²⁷⁴ Ona göre taşlı toprak yığın altındaki taş sanduka içine ölünün sağ yanına yatırılmış ve başı doğuya çevrilmiş olması Kulacurgin kültürünün erken dönem kurganlarının özelliğidir. S. S. Çernikov, Kulacurgin Dönemi kurganlarını İskit-Sakalara dâhil ettiğini söylese de, bazı özelliklerinin Wu-sunlara uyduğunu ileri sürüp, ön raporunda kurganları MÖ 4 - 3. yüzyıllara tarihlendirmektedir.²⁷⁵

Ancak, konuya ilişkin materyallerin eksikliği tamamlandıktan sonra Kulacurgin kurganları hakkındaki makalesinde S. S. Çernikov kurganları MÖ 3 - 2. yüzyıllara tarihlendirmiştir.²⁷⁶

Bu dönemde ölümler Tunç Çağı'na özgü sandukalara konmaktadır. Taş ile toprak karışımı yuvarlak planlı Kulacurgin kültür çevresi kurganlarının boyutları 4.5 - 15 m çapında, 0.3 - 0.5 m yüksekliğindedir. Çapları 30 m'yi bulan kurganlara çok az rastlanmıştır. Ölümler 1.5 - 2.5 m derinlikte doğudan batıya doğru uzanan ovalimsi mezar çukuruna taş levhalarla inşa edilen sandukaya yan yatırılmış olarak konmaktadır. Ayrıca taş sandukanın içine ahşap sanduka koyma, üzerini taş levhalarla örtme âdeti de görülmektedir. Ölümler sırt üstü yatırılarak başları batıya, bazen de doğuya çevrilerek yatırılmıştır. Ölümlerin başucunda çarkta yapılmış çömlekler, demir bıçaklar ve koyun omurga kemikleriyle kuyruk sokumu konmuştur. Bu dönemde savaş aletlerini bilemek için, dörtgen, üst kısmı delikli, uzun bileği taşları, kancalı, uzun sivri aynalar, sekiz şeklinde küpeler vd. eşyalar kullanılmıştır.²⁷⁷

²⁷⁴Çernikov 1948: 4.

²⁷⁵Çernikov 1948: 4.

²⁷⁶Çernikov 1951a: 68.

²⁷⁷Qozibaev 2010: 186

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DOĞU KAZAKİSTAN KURGANLARI'NIN GENEL ÖZELLİKLERİ

3.1. Kurganlar İçin Yer Seçimi

Bozkır toplumları, yaşamları gereği sürekli hareket halinde olduklarından çok fazla kalıcı izler bırakmamışlardır. Onların varlıklarına dair en önemli izler hayatını kaybeden önemli üyeleri için oluşturup düzenledikleri kurgan mezarlardır. Bu nedenle, ebediyete intikal edecek kurganların yapılacağı yer onlar için önemli olmuştur.

Araştırmacılar arasında Erken Demir Çağı'nda hızla gelişen kurgan yapımı için yer seçimiyle ilgili fikir ayrılığı çok fazladır. L. S. Marsadolov, P. İ. Şulga gibi bilim adamları "Kurganlar zinciri kışlaklarda yapılmıştır." derken, diğer bilim adamları "Kurganlar grubu kutsal sayılan cennette yer almaktadır." demektedir.²⁷⁸ Kazakça bir kaynakta, *"İskit-Sakalarda atalar kültü, ailevi evliyalar ile koruyucu güçlere tapma âdeti bulunmaktadır. Bu âdetlerin ortaya çıkması; ölen akrabalarının ebedi yaşayacağına, ölenlerin kendi kabilevi grubunun an'anesi, alışılan âdeti ile kuralları çerçevesinde yaşamaya devam edeceği öbür dünyanın varlığıyla ilgili inanca bağlanmıştır. Dolayısıyla ölen adamlar birlikte onun şanına, toplumdaki yerine layık mülkiyetin de gömülmesi gibi, kabile mezarlarında yerine getirilen her bir kabileye veya kabileler grubuna karakteristik olan çetin ölü gömme adetleri ortaya çıkmıştır. Hayvancılar için ölü gömme alanları ilk olarak kışlak alan olmuştur. Ölenlerin hepsi hangi ayda olursa olsun, uzaktan da olsa buraya getirilmektedir. Bu an'ane muvakkatten gömünün veya ölünün korunması için bazı yöntemlerin uygulanmasını da beraberinde getirmiştir. Dağlık Altay ile Kazakistan bölgesindeki İskit-Saka kurganlarında bulunan mumyalanmış (Figür-12) cesetlerin organlarının çıkartılarak yerlerine parçalanmış ağaç kökleri,*

²⁷⁸Oñğarulu 2008: 110.

*yeşillikler, kokulu otlar doldurulmuş olduğu anlaşılmıştır.”*²⁷⁹ bilgisi yer almaktadır.

G. K. Omarov’a göre, asilzade kurganlarının inşa edileceği yerler önceden dünya görüşüyle ilgili telakkilerine uygun olarak ve bölge durumunu dikkate alarak, göklere uzanan yüce dağlar, yaşam kaynağı nehirler veya geniş yaylalarda kâhinler tarafından seçilmektedir.²⁸⁰

O. Belli de *“Kurganlar genellikle toplum tarafından kutsal sayılan yerlere yapılıyordu; bu yerler dağ tepeleri ve etekleri, yaylalar, ormanlık alanlar, ırmak yatakları ve göl kenarı olabilmektedir. Sözünü ettiğimiz bu alanlar, yerleşim bölgelerine uzak ve oldukça zor ulaşılabilen yerlerde bulunmaktaydı. Büyük bir özenle seçilen kutsal alanlara yapılan kurganlara sonsuz bir saygı duyulmaktaydı”*²⁸¹ diyerek G. K. Omarov’u adeta desteklemektedir.

Herodotos İskit-Sakaların ata mezarlarına duyduğu kutsal saygıyı şu şekilde anlatmaktadır: *“Darius İskit-Sakalarla savaşmak istemektedir ancak onlar bozkır savaş taktiğini uygulayarak geri çekilmektedirler. İskitler sonunda kendileri ile savaşmak isteyen İranlılara şu haberi gönderirler; ‘Bizim atalarımızın mezarı var, onları bulun ve onlara el kaldırın; o zaman mezarlarımız için savaşıp savaşmayacağımızı görürsünüz.”*²⁸²

N. Diyarbekirli *“Kazakistan’da Bulunan Esik Kurganı”*²⁸³ adlı makalesinde kurganların, daima ıssız tepelere ve dağ yamaçlarına inşa edildiğini ifade etmektedir. Aynı bilim adamı bir diğer makalesinde, *“Kurganlar, isminden de anlaşıldığı üzere saklayacağı kutsal varlığı korumak üzere dizayn edilmişlerdir. Bu amaca uygun olarak korunaklı bir yapıya sahip olmadan önce korunabilir bir yerde yapılmaları ihtiyacı duyulmuştur. Bu yüzden de seçilen alanın, önemli yolların kesişmediği bir bölge veya otlaklara*

²⁷⁹Qozibaev 2010: 231, 232.

²⁸⁰Omarov 2008: 58.

²⁸¹Belli 2002, 927.

²⁸²Belli 2002, 927.

²⁸³Diyarbekirli 1973: 292.

yakın olmayan ıssız tepeler ve dağ yamaçları olmasına dikkat ediliyordu” diye belirtmektedir.²⁸⁴

Genel olarak kurganların yerleştiği yeri, yerleşme düzenini, dizilerin inşa edilmesini, gelişimini inceleme işine araştırmacılar son yirmi yıl içinde girişmiştir. Bu araştırmacılar arasında özellikle V. D. Kubarev’i, M. P. Çernopitski’yi ve S. S. Sorokin’i sayabiliriz. Araştırmaların henüz çok yeni olması sebebiyle, kurganlar için yer seçme konusu tam anlamıyla açığa kavuşturulmuş değildir.²⁸⁵

Neticede Demir Çağ göçebe kavimleri ölenler için bir yer belirliyor ve bu yere kurgan inşa ederek defni gerçekleştiriyordu. Bizim incelediğimiz Mayemir kültür çevresi mezarları Batı, Kuzeybatı Altay’da ve Altay dağ etekleri ve düzlüklerinde;

-Şilikti Kurganları **(Figür-1)** deniz seviyesinden 1300 - 1500 m yükseklikte uzanan Mangırak ve Tarbagatay dağlarının arasındaki Şilikti düzlüğünde,

-Berel Kurganları **(Figür-10)** Buktırma nehrinin sağ kıyısında 1100 m yükseklikte selin götüremeyeceği Altay Dağı yamacında,

-Kulacurgin Kültür Çevresi Mezarları ise İrtiş Nehrinin sağ kıyısındaki Kalba dağ yamacı ile Şülbü Nehri etrafında yer almaktadır.

Ancak bir genelleme yapacak olursak vadiler, yaylalar ve dağ dorukları ile eteklerine yapılan kurganların, ırmak yatakları ve göl kenarlarına yapılan kurganlardan çok daha fazla olduğu anlaşılmaktadır.²⁸⁶

3.2. Kurgan Çevresi Yapıları

Kurganların çevresinde yer alan yapılar ölü gömme adetine göre, çeşitli amaçlarla yapılmıştır. Demir Çağı mezar çevresi yapılarına hendek, yığma taş (выкладка - vıkladka), çukur, bazen de dikili taşlar dâhil

²⁸⁴Diyarbakirli 1992: 53.

²⁸⁵Oñgarulu 2008: 110.

²⁸⁶Belli 2002: 928.

olmaktadır.²⁸⁷ Kurganların yakın çevresinde bir kurban ve ibadet alanı veya kurban sunağı bulunmaktadır. Bir kısım kurganlarda ise, doğuya doğru dikili taş sırası (balbal) uzanır. Bu nedenle kurganlar ele alınırken etrafları ile ilişkilerine dikkat edilmelidir.²⁸⁸

Kazakistan'da kral mezarları içinde bu tür yığma taşlara Tügüsken, Şilikti, Berel, Esik ve Bayte'de tesadüf edilmektedir. Yuvarlak yığma taşların anlamıyla ilgili tartışmalı fikirler mevcuttur. Esik kurgan buluntuları, yığma taşların kurganla aynı vakitte inşa edilmesinin zor olduğunu göstermiştir. Yani yığma taşların atalar ruhu korkusuyla veya tapınma nedeniyle kurban kesim yeri olmasının yanı sıra icra ettiği başka bir fonksiyonu da olmuştur. Berel mezarının kuzeydoğusundan güneybatısına doğru ayrı ayrı uzanan küçük çapta levhalar yığını, öncelikle, kurganın etek kısmında bulunmakta ve hiçbir kurban belirtisi fark edilmemektedir. Erken göçebeler döneminde dikili taşlar sunak olmayan gömütlüklerin yanına dikilmiştir. Muazzam Beşşatır (Beşçadır) mezarının doğusundan güneye doğru uzanan 94 megalit yapı sunak alanıdır, zira üç metre çapında toprağın altında kül kalıntısıyla seramik parçası bulunmuştur. Bunun bir benzeri Altay'daki Başadar-I Mezarı'dır. Dikili taşlara Pazırık mezarının çoğunda tesadüf edilmemektedir. Erken göçebeler mezarlarının çevresindeki dikili taşların incelenmesi neticesinde ortaya konan veriler pek iç açıcı değildir. Altay'daki Pazırık-V Kurganı'nın doğusunda kazılarak konan dikili levhalar ve Kutırgantas-III, Başadar mezarlarından batıya yarım ay şeklinde 100 - 150 m uzanan yuvarlak planlı dikili taş levhaların bulunması '*Altay'daki erken dönem göçebelerin mezarlarına dikili taşların konması karakteristik değildir*' diyen araştırmacıları²⁸⁹ yanıltmıştır. Bu dönemden itibaren vuku bulan "geyik taşı"²⁹⁰ Türk döneminde esas klasik şeklini almaktadır.²⁹¹ Mezar alanındaki taş duvarlar (çitler) erken dönem Türklerinin birer seküler mirasıdır.²⁹²

²⁸⁷Oñgarulu 2008: 113.

²⁸⁸Çoruhlu 2002: 57.

²⁸⁹Oñgarulu 2008: 114.

²⁹⁰Üzerinde erkek geyik resmi bulunan taşlardır.

²⁹¹Oñgarulu 2008: 114.

²⁹²Muzio 2002: 126.

3.3. Kurganların Yapısı ve Özellikleri

Kurganlar yapı ve özellik açısından birbirinden çok bağımsız çeşitlilik göstermezler, çünkü ait oldukları Göçebe Kültürü'nün tüm özellikleri mimari yapısı, tipolojisi, inşa teknikleri hemen hemen aynıdır.

Kurgan adı verilen mezar yapısı, toprak altındaki ahşap bir mezar odası ile üstündeki yığma tepeden oluşur. Yukarıda da belirttiğimiz gibi mezar odalarında, Asya'nın Tunç Çağı'na ait konutlarındaki geleneksel sayılabilecek inşaat yöntemlerinin uygulandığı tespit edilebilmektedir. Bu tür mezar yapılarının konstrüksiyonunda, önce toprağın kazılarak içine ağaç kütüklerinden oluşan çift duvarlı bir mezar odası yapıldığı ve üstüne yine kütüklerden oluşan geçme tekniğinde bir ahşap çatı ve büyük taşlar yerleştirildiği, ardından da yığma toprakla doldurularak mezara dıştan bir tepe görünümü verildiği bilinmektedir.²⁹³ Kurgan üzerine yığılan toprağın veya taşın akıp gitmesini önlemek amacıyla çevresi daire biçiminde taşlarla (krepis) çevrelenmektedir. Kurganlar daire biçiminde yapıldığı gibi, kare biçiminde olanları ve bir giriş çıkış yolu bulunanları da mevcuttur. Bazı kurganlar ise, mezar odası üzerine toprak yerine, irili ufaklı taşların yığılmasıyla oluşturulmuştur.²⁹⁴ Kurganlara bakıldığında ilk göze çarpan şey küçük bir tepe meydana getiren toprak-taş yığınıdır.²⁹⁵

Kurganlar boyutları açısından küçük, orta büyüklükte ve büyük olmak üzere üç grupta toplanabilir.²⁹⁶ Küçük tepecikler şeklindeki dış görünüşe sahip bazı mezarlara kurgan demenin doğru olup olmadığı tartışılabilir. Bunlar daha çok sandık mezar tipinde, taş plakalardan ibaret bir mezar çukuruna gömülmüş olabilir. Ya da dörtgen veya oval bir çukur içinde herhangi bir oda olmaksızın cesedin yer aldığı basit bir düzenleme de söz konusudur.²⁹⁷

²⁹³Erişim 01.03. 2011.

²⁹⁴Belli 2002: 927.

²⁹⁵Çoruhlu 2002: 56.

²⁹⁶Çoruhlu 2002: 56.

²⁹⁷Çoruhlu 2002: 57.

Bizim incelediğimiz Mayemir Kültür Çevresi kurganları alçak toprak yığınının oluşmaktadır. Kurganların çevresi daire biçiminde taşlarla çevrelenmektedir.

-Şilikti Kültür Çevresi kurganları **(Figür-1)** ise toprak, toprak-taş karışımıyla büyük bir tepe meydana getirmektedir. Üzeri bölgeye özgü çimle kaplanmaktadır. Bazı kurganların çevresi daire biçiminde taşlarla çevrelenmektedir **(Figür-6)**. Şilikti Kurganları genellikle yuvarlak planlıdır. Kurganların küçük olanları 13 - 15 m veya daha küçük, orta büyüklükte olanlar 36 - 46 m civarında ve daha büyük olanlar ise 50 ila 100 m arasında bir çapa sahiptir.

-Berel Kültür Çevresi kurganları **(Figür-10)** sadece yekpare dağ taşıyla yığılan alçak yapılardır. Kurganlar yuvarlak, dörtgen planlı, yumurta biçimli veya çifte yuvarlaklı bir durum arz eder.

-Kulacurgin Kültür Çevresine ait kurganlar toprak veya taşlarla alçak yükselti şeklinde karşımıza çıkar. Genellikle yuvarlak form arz eder.

3.4. Kurganların İç Mimarî Özellikleri

Tepeciğin altında yer alan asıl mezar odası, bazen tek bir oda veya çukurdan ibarettir. Bazen ise çok katlılık ve daha karmaşık bir sistem söz konusudur. Cesedin bulunduğu odaya veya çukura bazen gizli bir dromos vasıtasıyla ulaşıyor ya da bu gömü odası büyük bir çukurun küçük bir köşesinde yer alarak üzeri taş ve toprakla ayrıca kapatılabiliyordu. Odalar genellikle bölgeye özgü karaçam kütükleri veya dağlardan temin edilen taşlarla yapılmaktaydı. Bu kütükler bugün “Çantı” denilen teknikte olduğu gibi çoğu kere çivisiz olarak bağlantı yerinden birbirine raptediliyordu.²⁹⁸ Alt yapının üst kısmı taşıyabilmesi için dikey destekler ve duvarı sağlamlaştıran dayaklar vb. sistemler de uygulanıyordu. Sonra mezar çukurunun üzeri tomruklarla kapatılıyordu. Yatay olarak yerleştirilen bu tomruklar bazen birkaç tabaka oluyordu. Bu tomrukların üzerine ayrıca ağaç dalları ve kabukları,

²⁹⁸Çoruhlu 2002: 56.

kökler, çalılar yerleştiriliyor ve mezarın kazılışı sırasında çıkan toprak en üste yığılıyordu.²⁹⁹

Bizim incelediğimiz Mayemir Kültür Çevresine ait mezar odası dörtgen olarak kazılıp, duvarları ahşapla ve kalaslarla kaplanmıştır. Gömüt odası bazen çok derin olmaktadır. Nişin (çukurun yanından özel olarak açılan oda) girişi taşla örtülmüş veya taş kutu inşa edilmiştir.

-Şilikti kurganlarının mezar odası sığ çukura veya eski zemin üzerine kalaslarla kulübe şeklinde **(Figür-8)** inşa edilip ölünün bulunduğu odaya doğu tarafına açılan dromos **(Figür-9)** vasıtasıyla ulaşılmıştır. Kalaslarla inşa edilen mezar odasına herhangi bir tabut yerleştirilmemiştir.

-3 veya 4 m derinlikte yer alan Berel kurganlarındaki mezar odası veya bölme, genellikle kalas veya ağaç kütüklerinden zemin döşemesi ve duvarlara sahiptir. Berel mezar odasında genellikle ağaçtan oyulmuş bir lahit yer almaktadır **(Figür-18)**.

-Kulacurgin Kültür Çevresine ait mezar odaları çukur şeklinde kazılarak dibe indikçe zil şeklini almakta veya daralmaktadır. Daha sonra derinliği 1 veya 2 metreyi bulan çukurun içine levha taşlarla sanduka inşa edilmektedir **(Figür-27)**.

3.5. Ölü Gömme Adetleri

Dünyaya gelirken var olmakla olmamak arasındaki keskin çizgi hayatın sonu ve ölüm arasında da vardır. Yaşamak bu dünya, ölüm ise öbür dünya için bir var oluşturmaktır. Her canlı, dolayısıyla her insan ölecektir.³⁰⁰ Ölüm, toplumsal yaşamda her zaman önemli bir olay sayılmıştır. Tarihin her döneminde ölü için çeşitli geleneklere ve törelere uyularak törenler yapılmıştır. Bu törenler, toplumların dinî ve kültürel özelliklerine bağlı olarak büyük bir çeşitlilik gösterir. Muhtelif dinlerde ölümün bir son olmadığı, ruhun ölümden sonra öteki dünyada da varlığını sürdüreceği inancı vardır. Bu, genel olarak reenkarnasyon (ruh göçü) olarak adlandırılır. Bazı kültürlerde

²⁹⁹Çoruhlu 2002: 56, 57.

³⁰⁰Durmuş 2004: 21.

ölülerin yaşayanları etkileme gücüne sahip olduğu inancı da yaygındır. Bu nedenle ölü törenlerinin kusursuz ve geleneğe uygun olmasına özen gösterilir.

Birçok inanç sistemine göre ölümle yeni bir hayat başlayacak, bu yeni hayatı sürdürecektir kişi için törenler yapılacak ve defin gerçekleştirilecektir. Ölülerin gömülmesi ve bu esnada gerçekleştirilen törenler dünya üzerinde yaşayan toplumlarda benzerliklerin yanında farklılıklar da göstermektedir. Özellikle eski bozkır kavimlerinin, bunlar arasında İskit-Sakaların ölü gömme geleneği büyük ölçüde kendi kültür çevresi içerisinde değerlendirilebilir.³⁰¹

İskit-Sakaların günlük yaşayışları ve alışkanlıklarından başka, ölen birisini gömerken tatbik ettikleri birtakım adetleri de vardı. Herodotos İskit-Sakalar ölülerini nasıl gömdükleri hakkında bilgi vermekte, İskit-Saka hükümdarları için nasıl bir cenaze merasimi yapıldığını anlatmaktadır. O, hükümdar mezarlarının Gerrhos topraklarında olduğunu, oranın Borysthenes üzerinde gemilerin gidebildikleri son bölge olduğunu belirtmektedir. İskit-Saka hükümdarları öldüğü zaman, o bölgede kare şeklinde büyük bir mezar kazmakta ve mezar hazır olduğunda ölüyü getirmektedir. Gövdesi mumyalanan ölü bir arabaya konulmaktadır. Merasime katılanlar kulak memelerini kesmekte, saçlarını çepeçevre kazımakta, kollarını çizmekte³⁰² ve burunlarını yırtmaktadır. Hükümdar mezara konulunca onunla beraber karılarından birisi, bir haberci ve atları da boğulup aynı mezara konulmaktadır.³⁰³ Kullandığı bazı eşyalardan da birer tane³⁰⁴ konulmaktadır.³⁰⁵

³⁰¹Durmuş 2004: 21.

³⁰²Kırgız-Kazaklarında yüzün tırnaklarla çizilmesi ve saçların yolunması geleneği bugün hala sürmektedir, (Bkz; Roux 1999: 245), Orhon yazıtlarında Kültegin ve Bilge Kağan'a yapılan matem törenlerinden, Göktürklerin yas tutarken saçlarını, kulaklarını kestikleri, feryat ederek ağladıkları anlaşılmaktadır (Bkz; Ünal 2008: 111).

³⁰³İslam geleneklerinden önce Kazaklar, ölü çadırının eşğine, ala ipe bağlı 9 tane at getirerek dini tören yaparlardı, ölen kişinin günahlarının bunlara geçeceğine inanırlardı. Daha sonra bu atları kabir başına götürerek kurban ederlerdi. Ölen kişinin çok sevdiği atı da kesilip başı kabre konurdu (Bkz; Ünal 2008: 108).

³⁰⁴Kazaklar ayrıca Türk bozkır kavimlerinde olduğu gibi yeniden hayata döneceği inancıyla değerli eşyaları, mızrağı, sadağı, kılıcı, eyer takımı, giyecek ve yiyecekleri, ölü ile birlikte kabre konurdu. (Bkz; Ünal 2008: 108). Anadolu'nun kimi yerlerinde ölünün elbiseleriyle, yatak döşegiyle, özel eşyalarıyla gömüldüğü görülmektedir. Sivas'ın bazı köylerinde ölüyle beraber onun sevdiği eşyalarının da gömüldüğü, mevsim kış ise üşümemesi için buna yatak, yorganın da ilâve edildiği;

İskit-Sakalardan herhangi birisi öldüğü zaman ise, ölü en yakınları tarafından bir arabaya konulmakta ve öbür yakınlarına götürülerek dolaştırılmaktadır. Bu esnada kafilenin yanlarına geldiğini görenler yemek vermektedir. Kırk gün boyunca ölüler böylece birinden öbürüne gezdirildikten sonra gömülmektedir.³⁰⁶

İskit-Sakaların ölü gömme âdetleri arkeolojik buluntularla da ispatlanmıştır. Bunlara en güzel örneği Pazırık buluntuları oluşturmaktadır. Buradan çıkarılan cesetler mumyalanmış ve cesetlerin gövdeleri dövmeyle kaplanmıştır. Ayrıca buradan çıkarılan atların kulaklarına birbirinden farklı enler yapılmıştır. Bu nişanların farklı olmaları, atların değişik kabileler tarafından hediye edilmiş olduğu kanaatini uyandırmıştır.³⁰⁷

Bizim incelediğimiz Mayemir Kültür Çevresine ait kurganlarda cesedi kuzey veya kuzeydoğu bölümüne at, koyun ve gemle birlikte gömme âdetine ve cesedi sırt üstü uzunlamasına yatırıp, başını kuzey veya kuzeybatıya doğrultarak gerçekleştirilen definlere rastlanmaktadır. Kurgan kazılarında kenarı çıkık ve ortasında kancası olan tunç aynalar, tunç gem, ziynet eşyalarından toka, kemer, hayvan tasvir edilen kopçalar bulunmuştur. Mayemir döneminin sonuna doğru sahibiyle birlikte atını da gömme geleneği ortaya çıkmaktadır. Bazı taş yığını altında at gömme âdeti yoktur veya çok nadir görülmektedir. Atla birlikte yapılan definlerin birkaç şekli mevcuttur; mezara atın tüm vücudu değil, özellikle bir parçası, ayak kemikleri ile derisi konmaktadır.

-Atın ölüyle birlikte gömülmediği âdetler de görülmektedir. Örneğin; Şilikti mezarlıklarında olduğu gibi. Bugüne dek araştırılan Şilikti kurganlarında ne at iskeleti ne de seramik kaplar ele geçmiştir. At yerine Şilikti-I Mezarlığındaki Şilikti 11 Nr.lı kurganda köpek iskeleti ve Şilikti-II Mezarlığındaki 1 Nr.lı kurganda da köpek kafatasına tesadüf edilmiştir. Şilikti kurganlarına defnedilen cesetlerin yanına tunç ok uçları, kayrak taşları,

Urfa'da ise yeni gelinlerin ziynet eşyalarıyla beraber defnedildiği tespit edilmiştir. Bergama'nın köylerinde mezara ölünün eşyaları da konulmaktadır. (Bkz; Çıblak 2002: 605, 614).

³⁰⁵Durmuş 2002: 21.

³⁰⁶Durmuş 2002: 21.

³⁰⁷Durmuş 2002: 21.

“hayvan üslubu” sanatının önde gelen örneğine dâhil olan akikle bezendirilen **(Figür-48, 49, 50)** altın süslemeler bırakılmıştır.

-Berel Kültür Çevresinin ölü gömme âdetindeki en önemli unsurun, ölünün mezara defnedilmesi ve başının yönlendirilmesi, eski ahalilerin çeşitli inanç anlayışlarıyla alâkalı olmasıdır. Dağlık Altay’daki Berel dönemi kurganlarının araştırılması esnasında, cesetlerin yönlendirilmesi yapılırken aslında güneşin doğuşunun esas alındığı fark edilmiştir. Ayrıca Berel kurganlarına defnedilen cesetlerin mumyalanmış **(Figür-12)** olduğu da belirlenmiştir. Cesetler ile birlikte ahşap süslemeler **(Figür-13, 14, 20)**; dibi düz, dar, şişkin gövdeli, gövdesiyle boynuna çeşitli kakmalı bezemeler çizilen uzun boyunlu testiler konup, bilinçli bir şekilde öldürülen atlar **(Figür-61, 62)** da gömülmüştür.

-Kulacurgin Kültür Çevresine ait kurganlardaki cesetlerin bir kısmı sadece taş sandukalara değil, insan iskeletini saran ahşap sandukalı toprak mezarlara konmuştur. Bazen sanduka kapağının üzerine at kadavrası bırakılmıştır **(Figür-32)**. Cesedi, taşlı toprak yığın altındaki taş sanduka içine sağ yanına yatırıp, başını doğuya çevirme özelliği Kulacurgin kültürünün erken dönem kurganlarına hastır. Çoğunlukla başı doğuya çevrilen cesetler ikişerli defnedilmiş ve yanlarına da koyun kemikleri, koyunun kuyruk sokumu ile seramik kap bırakılmıştır. Bazı durumlarda ise adamı tek başına, sırt üstü yatırılıp, başını batıya çevrilip defnetmiştir. Yanına bakır veya tunç telle yapılan küpeler ile çengelli iğnelerin yanı sıra demir bıçak da bırakılmıştır.

3.6. Mezar Hediyeeri

Yukarıda da değindiğimiz üzere her kültür çevresinin kendine has inancı ve özelliği bulunmaktadır. Özellikle ele almaya çalışacağımız Şilikti ve Berel kurganlarında ölü gömme âdeti ve kurganların mimari özelliğinin yanında ölüye sunulan hediyeler de farklılık gösterir. Atın ölüye eşlik etmediği Şilikti kurganlarında at koşum takımları, seramik kaplar ve ahşap süslemeler de tesadüf etmemektedir. Şilikti kurganlarında merhum saf altından dikilen elbiseye sarılıp yanına yayı, sadağı ve tunçtan yapılan ok uçları bırakılmıştır.

Arkeolojik buluntu bakımından Şilikti-I Mezarlığı 5, 7 Nr.lı Kurganlar ve Şilikti-III Mezarlığı 1 Nr.lı Baygetöbe Kurganı oldukça zengindir. Aslında bu kurganlar bir İskit-Saka kralına ait olmasının yanı sıra buluntuları bakımından İskit-Saka toplumunun sanat anlayışını, günlük ve törensel kullanımlar için yaptıkları her çeşit üretimlerine etkisini ve gelişimini anlamamız açısından da çok değerlidir. Kurganlardan çıkartılan altından domuz, kartal, grifon, balık, dağkeçisi (**Figür-38, 39, 40, 41, 42**) çok büyük bir sanat anlayışının gelişmiş türlerine örnek teşkil edecek boyuttadır. Şilikti buluntuları ağırlıklı olarak altınla yapılan süslemelerden oluşmaktadır.

Altın insanoğlunun ilk işlediği metallere birisidir. Muhteşem plâstik özelliği, tabiatın tahrip edici olaylarına dayanıklılığı ve çekici sarı rengi onun kuyumculuk sanatının ana malzemesi olmasına imkân yaratmıştır. Goethe, altını “Billur sarı renk, görünüşüyle ışığın nişanesini andırmaktadır ve şahane zarıflığıyla gözleri kamaştırmaktadır.” diye tarif etmektedir. Altın sıcak metaldir. Onun rengi ile parlayan varlığı gizlice iç dünyanıza nüfuz eder.

Doğu halkları arasında “Step altını nedir?” diye sorulan bir bilmece vardır. Cevabı ise ‘güneşin şafağı’dır. İnsanoğlunun altınla tanışmasından bugüne binlerce yıl geçti. Nice taifeler, halklar dünyaya gelip gitti; sanat dünyasında çeşitli gelişmeler yaşanıp, yok olup gitti; fakat insanoğlu daima altın eşyaların parlayan şulesinde güneşin nurunu sezdi, güneşin doğup battığı andaki ışığı gördü. Altının rengi ateşle de kıyaslandı. Altın daima iyiliğin nişanesi olarak kavrandı, örneğin insanoğlu birini sevdiğinde “altınım” demektedir; parlayan, güzelliğiyle göz kamaştıran bir şeyi “altın gibi parlamakta” diyerek mukayese etmektedir.³⁰⁸

Bu metalin en önemli özelliği hiçbir zaman çürümemesidir. Önceki devirlerde yapılan görkemli eşyalar ilk halini bu güne kadar korumuşlardır. Doğu Kazakistan’da bulunan altından yapılan eşyaların çokluğu bu civarda erken dönem itibarıyla kıymetli metallerin işlendiğine işaret etmektedir.³⁰⁹ Tarih boyunca altın, zenginlik ve saygınlığın bir sembolü olmuştur. Altın,

³⁰⁸ Akişev 1983: 5.

³⁰⁹ Akişev 1983: 5.

kralların ve imparatorların elbiselerini, padişahların kaftanlarını, dinî ve askerî kıyafetleri dekore etmek için kullanılmıştır.³¹⁰

Berel Kurganlarından çıkan buluntular malzeme farklılığı bakımından hemen göze çarpmaktadır. Kurgan buluntuları arasında sayısal çoğunluk açısından, yaşadığı dünyada ve inandığı diğer dünyada her zaman yanında bulunan at ve onunla ilgili koşum takımları önemli bir yer tutar. Berel buluntularında atla ilgili eserlerin yoğun olması, at gömülerinin sayısal çoğunluğunun yanı sıra atların, koşum takımlarıyla ve süslenmiş olarak gömülmesinden kaynaklanmaktadır. Atla ilgili malzemenin sayısal çoğunluğuna bağlı olarak, buluntular arasında asıl malzemesi ahşap (**Figür-64, 65, 66, 67, 68**), kemik (**Figür-82**) ve deri olan maddelerin yoğunluğu da söz konusudur. Hammaddesi ahşap, kemik ve deri olan bu tür eserlerin dış yüzeyleri üzerinde altın ve gümüş gibi çeşitli maddelerle yapılan aplikler ve kaplamalar mevcuttur.

Bozkır sanatının zenginliğine katkıda bulunan önemli bir dal da, İskit-Sakaların ince estetik ruhunu en iyi biçimde sergileyen ahşap işçiliğidir. İnsanoğlunun kovuğunda barındığı, kendisini vahşî hayvanlardan ve tehlikeli dış etkenlerden korumak için ilk barınma mekânı olarak kullandığı ağacı, zamanla günlük hayatta da kullanmaya başlamasıyla mimarlık ve el sanatlarında ahşap işçiliğinin doğması kaçınılmaz olmuştur.³¹¹

Her ne kadar iki kültür çevresi buluntuları arasında malzeme farklılığı olsa da sanatsal öğeleri tasvir etmede “hayvan üslubu” denen ortak yol izlenmiştir. Hayvan üslubu, bozkır kültürünün hiç de basit bir göçer kültürü olmadığını göstermektedir. Genelde günlük eşyalar üzerinde kullandıkları bu sanatsal figürlerin kaynağını doğadaki akıcılık ve canlılık oluşturur. Şilikti ve Berel buluntularının birçoğu üzerinde yapılan incelemeler neticesinde birçok gerçek ve fantastik hayvan birbiriyle etkileşim içerisinde figürsel bir dille işlenmiştir. Fantastik hayvanlar bu kültüre sahip insanların mitolojik dünya görüşünün temsilcileridir. Berel sanatı daha çok süslü kompozisyonları ve hayvan figürleri arasındaki etkileşimleri resmeden kompozisyonları içerir.

³¹⁰Erişim 14.11.2011.

³¹¹Aktemur 2002: 99.

Buluntular üzerindeki kompozisyonlarda ağırlıklı olarak, bozkır insanının doğada iç içe olduğu gerçek hayvanlar kullanılmakla birlikte, dinî öğelerin de etkisiyle hayalî ve karmaşık hayvan figürleri de yer almaktadır. Çeşitli tekniklerin kullanılmasıyla, ahşap eserlerden hemen hemen diğer bütün eserler üzerine aktarılan tasvirler, doğadaki gerçek çizgiler ışığında gerçekleştirilmiştir. Canlı hareket kuralına bağlı kalınarak yapılan tasvirlerde sanatçının ait olduğu kültürün ince çizgilerini görmek mümkündür.

Hayvan üslubunda gerçek hayvanlara yüklenen canlılığın yanı sıra sanatçı düşsel hayvanlara da düşündüğü ölçüde canlılık ve gerçeklik yüklemiştir. Figürlerde kullanılan en önem düşsel hayvan grifondur. Genellikle kaplan vücudu ve kartal kafası birleşimli olarak; ağzında bir geyikle ve geyikle av münasebetinde tasvir edilen grifon sadece belli bir malzeme ve eser üzerinde sınırlandırılmamıştır. Sanatçının bu tür çalışmalarında, soyut olan güç ve iktidarı grifon figüründe tek vücut haline getirerek somutlaştırdığını söyleyebiliriz. Grifon figürler oluşturulurken kullanılan yatay oyma teknikleri ve motiflerin seçimi Altay Bozkır Kültürü'nün tipik yansımasıdır. Altaylar'da ve Berel Kültür Çevresinde bozkır sanatçısının yoğun olarak kullandığı hayvan harici diğer figür ise lotus çiçeği motifidir. Kil kapların üzerinde ve kesme deri apliklerde yoğun görülen bu figürün güneşi sembolize ettiğini söylemek mümkündür. Hintlilerin kutsal çiçeği Altay Kültürü'nde iyi tanınmaktadır. Ağaç, deri ve keçe işlerinde önemli bir süs niteliği taşımaktadır.³¹²

³¹²Ekim 2006: 61, 63.

SONUÇ

Sonuç olarak, tezin birinci bölümünde Doğu Kazakistan'ın Coğrafyası ve Tarihsel Çerçevesini ele almıştık. İncelemeler neticesinde şu sonuçlara ulaştık; Doğu Kazakistan, Avrasya kıtasının merkezinde, göç güzergâhı üzerindeki coğrafi konumu itibarıyla insan hayatı için oldukça elverişli bir bölge olmuştur. Bundan dolayı, bu bölgede tarih öncesi dönemlerden itibaren avcı-toplayıcı toplulukların kültürü gelişmiş ve sonradan Neolitik Çağ'da endüstriyel üretimden kültürel üretime³¹³ geçmiştir. Bu bölgede Tunç Çağı'nda bakır ile kalay birlikte eritilerek çok sert bir karışım olan tunç elde edilmiştir. Böylece insanlar tunçtan silah ve hayat için gerekli malzemeler yapmışlardır. Bu malzemelerin yapılmasıyla, sosyal hayat gelişmiştir.³¹⁴

Tezde, Demir Çağı Kurganlarına yönelik Doğu Kazakistan'da yürütülen çalışmaları kapsamlı bir şekilde ele almıştık. İncelemeler neticesinde sömürgeci Rus Çarı I. Petro döneminde bölgede yürütülen tüm çalışmaların bilinçsiz ve adaletsiz olduğu sonucuna vardık. Önceleri Rus Çarı I. Petro'dan habersiz 17. yüzyılın son çeyreğinde Sibiry'a'daki kurganlarda gizli kazılar yapan bazı defineciler İskit-Sakalara ait çok kıymetli altın eserler ele geçirmiştir. Durum I. Petro'ya ihbar edilerek eserlere el konmuş ve söz konusu eserler St. Petersburg'a götürülmüştür.³¹⁵ Bu tarihten itibaren kendi menfaat duygusuyla hareket eden I. Petro, Doğu Kazakistan bozkırlarında kendi halinde duran İskit-Sakalara ait kurganları altın bulma hevesiyle talan etmiş ve Kazak Türklerinin elindeki değerli parçaları da ele geçirerek Sibiry koleksiyonunu toplamaya başlamıştır.³¹⁶ Belki de bu dönemde koleksiyon için toplananlar dışında, Türk halklarının paha biçilmez sayısız kültürel mirası kimseye gösterilmeden eritilmişti. Sonuç olarak, bu dönemde sürdürülen

³¹³ Samaşev vd. 2007: 184.

³¹⁴ Zeyneş 2002: 12.

³¹⁵ Durmuş 2008: XV.

³¹⁶ Oñgarulu 2005: 11.

arkeolojik faaliyetlerin tümü yarım yamalak tasvir edilen, sistemsiz, rastgele yapılan kazılar olmuştur.³¹⁷

Rusya'da 1917 yılına kadar süren Çarlık Rejimi V. İ. Lenin önderliğinde gerçekleşen Ekim Devrimi'yle birlikte yıkılmıştır. Bunun sonrasında Bolşeviklerin iktidara gelmesiyle birlikte Sovyetler Dönemi olarak bilinen yeni siyasi dönem başlamıştır.³¹⁸ 20. yüzyılın soğuk iç savaşı bittikten sonra, Sovyet sistemi geçmiş tarihin tek tanıdığı olan abideleri korumaya, arayıp bulmaya, tescillemeye zaman ayırmıştır. Özellikle insanoğlunun geçmiş tarihini araştıran Sovyet arkeologları sadece kurgan kazmakla yetinmeyip, eski mahalleri ve antika eserleri de incelemeye büyük önem vermiştir. Sonuç olarak baktığımızda Doğu Kazakistan'daki arkeolojik tetkikler Ekim devriminden sonra az çok başarıya ulaşmıştır.

1991 yılı Kazakistan tarihi için yeni bir dönüm noktası olmuştur. Çünkü bu tarihte Sovyet İmparatorluğu çökmüş, Kazakistan bağımsızlığını kazanmıştı.³¹⁹ Ülkenin 1991 yılında bağımsızlığını kazanmasının ardından, zor günler geride kalmış ve Sovyet döneminin ideolojik baskılarından uzak, özgür bir biçimde zengin manevi ve kültürel mirasımızı yeni bakış açısıyla tekrar incelemenin zamanı gelmiştir. Bağımsızlığa kavuştuktan sonraki yıllarda Doğu Kazakistan bölgesinde son zamanlarda yapılan çalışmaların en önemlileri A. Töleubaev ve Z. S. Samaşev tarafından gerçekleştirilmiştir. S. Z. Samaşev, 1998-1999 yıllar arasında Berel-I Mezarlığı 11 Numaralı kurgandan³²⁰ Türk halkları tarihine ışık tutabilecek niteliğe sahip değerli buluntuları gün yüzüne çıkarmıştır. A. Töleubaev ise 2003 yılında Şilikti-III Mezarlığı 1 Numaralı Baygetöbe kurganından İskit-Saka dönemine ait üçüncü bir "Altın Adam"ı bulmuştur. Bu kurgan MÖ 8. yüzyıla ait olup eşine bugüne dek rastlanılmamış, emsalsiz hazineler içermektedir.³²¹ Tüm bu

³¹⁷Oñğarulu 2005: 113.

³¹⁸Qazaq SSR Tarikhı 1982: 484.

³¹⁹Zeyneş 2002: 114.

³²⁰Samaşev vd. 1999: 61.

³²¹Urkova 2007: 21.

hazineler, Doğu Kazakistan topraklarında asırlar önce yaşamış göçebelerin kültürleri, sanatları ve dinleri konusunda zengin birer malzeme niteliğindedir. Sonuç olarak, bağımsızlığımıza kavuştuğumuz yıllardan itibaren bilimsel araştırmalar sistematik bir şekilde yürütölmeye başlandığı için tarihimizin birçok karanlık sayfası aydınlatılmıştır. Bu konuda arkeolojik araştırmaları hızlandıran arkeologlar görevlerini tam olarak yerine getirmektedir.

Tezde, Doğu Kazakistan'ın Mayemir, Berel, Şilikti, Kulacurgin Kültür Çevrelerine ait kurganlarını incelemiştik. Adı geçen kültür çevrelerinin kendine özgü özelliğı bulunmaktadır. İlk iki dönem kurganlarında sahibiyile birlikte atını defnetme geleneğı oldukça yaygındır. Bu gelenek Tarbagatay civarındaki kurganlara has bir özellik değildir.

Mayemir ve Berel Kültür Çevrelerinin incelenmesi sayesinde Altay'da yaşayan Erken Demir Çağı halklarının kendi liderlerini olabildiğince gösterişli bir şekilde, ihtişamlı pahalı elbiselerle, silahlarla, çeşitli kaplarla, onlarca eyerlenmiş atlarla, ahşaptan yapılan süslemelerle birlikte³²² gömdüğünü öğrendik. Bu Kültür Çevrelerine ait kurganlar aslında taş ile taş-toprak yığınınından oluşmaktadır. Kurganların kuzey duvarına gem vurulmuş atlar defnedilmektedir. Ölüyü defnetmek için ahşap "kesme" tabut³²³ kullanılmaktadır.

Söz konusu kültür çevrelerinin temelinde, öncelikle tabiata hâkim olma anlayışı yattığı anlaşılmaktadır. Değişken ve sert iklimde uzun mesafelere ulaşılması, hızlı hareket edilmesini gerektirmiştir. Yani Doğu Kazakistan'da tabiat-insan ilişkisi; insanın daha da hareketli, gayretli, dayanıklı, teşkilatçı ve azimli olmasını gerektirmiştir. Yaşantılar içinde at, bu yüzden en önemli vasıta olmuştur.³²⁴ Daha önce birbirinden habersiz yaşayan toplumları yaklaştırmış ve tanıma olanağı sağlamıştır. Kültür alış-verişleri yaygınlaşmış

³²²Omarov vd.2008a: 142.

³²³Omarov vd. 20 08a: 142.

³²⁴Zeyneş 2002: 13.

ve medeniyetlerin gelişmesine etki etmiştir. Bu durumu Çin'den ve Ön Asya'dan getirildiği düşünülen arkeolojik buluntular ve kendi kültür çevresine ait at ölüleri kanıtlamaktadır.

İncelediğimiz bölgenin güneyinde yer alan, Zaysan havzasında ve Tarbagatay yamacındaki Şilikti Kültür Çevresine ait kurganlar topraktan yığılmaktadır. Mezar odaları tomruklarla kulübe şeklinde inşa edilmekte ve mezar odasından doğuya doğru dromos³²⁵ açılmaktadır. Kurganlardaki ölülerin yanına atlar ve seramik kaplar konmamaktadır. Bunun yerine ölü, elbisesi altınla süslenerek, çok değerli ve pahalı eşyalarla birlikte³²⁶ gömülmektedir. Ayrıca Tarbagatay'daki kurganlar Altay'dakilere oranla çok yüksek bir şekilde inşa edilmektedir.

Son olarak MÖ 3-1. yüzyıllara tarihlenen Kulacurgin Kültür Çevresine ait kurganlarda hâlâ tam çözümlenemeyen değişimler yaşanmaya başlamıştır. Bu dönemde altın dolusu “Kral Kurganları” tamamen yok olmuş, eskisi gibi debdebeli ölü gömme âdetinin yerini sanduka tipi mezarın içine basit eşya bırakma geleneği almış ve kurganların çapı küçülmeye başlamıştır. Silah yapımıyla edevat hazırlama konusunda demir, tuncu tamamen kullanım dışı bırakmıştır. Bu süsleme sanatına da tesir etmiş olmalıdır, çünkü “hayvan üslubu” da ortadan kalkmıştır.³²⁷

Altay'daki kurganları inşa eden kavimlerin sanatında, Tarbagatay göçebelerinin kültüründe görülmeyen özellikler fark edilmektedir. Örneğin süsleme sanatında ahşabın üzerine grifon tasvir etmenin sadece Altay göçebelerine has bir özellik olduğunu söyleyebiliriz. Onlar grifonu çeşitli mitolojik konular ile sunmaya çalışmışlardır.³²⁸ Buna Berel Mezarlığındaki 10, 11 Nr.lı kurgan buluntuları çok güzel örnek teşkil etmektedir. Yukarıda bahsedilenlere baktığımızda Altay ile Tarbagatay'ın erken demir çağ

³²⁵Omarov vd. 2008a: 143.

³²⁶Omarov vd. 2008a: 143.

³²⁷Omarov vd. 2008a: 144.

³²⁸Bazarbaev 2000: 53.

kültüründe benzerliklerden ziyade farklılıkların olduğunu görmekteyiz. Bu, Doğu Kazakistan bölgesinde yaşam biçimi aynı, fakat örf-âdeti farklı halkların yaşadığını göstermektedir. Fakat tüm buluntular ışığında söz konusu kültür çevrelerini temsil eden halklar hakkında av tutkusu, hayvanları için daha iyi topraklara yönelmeleri bunun için her zaman savaşa hazır olmaları ve doğayı, doğadaki hareketleri çok iyi tanımak istemeleri³²⁹ gibi ortak yönlerinin olduğunu da söylemek mümkündür.

Sonuç olarak; Altay ile Tarbagatay Dağları arasındaki sahada Erken Demir Çağı'nda çeşitli kültürlerin bir potada kaynaştıkları anlaşılmaktadır. Bu potayı oluşturan Doğu Kazakistan Bölgesi'nin konumu itibariyle Avrasya topraklarında yaşayan halkların etno-kültürel evrimi ve tarihi gelişimi açısından özel bir kültür merkezi konumunda olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır.

Bozkır halklarının dünya uygarlığı kültüründeki rolü ve yerini tanımlayan Rus arkeologu A. P. Okladnikov; “Eski Türk Altay’ı Batı ile sıkı temaslarda bulunmuştur. Kültürü engin ve bildiklerimizden daha zengindir. Bu temaslardan değerlendirildiklerinde, burada zengin kültür merkezleri bulunmuştur. Onlar olmadan Türk Kültür Tarihini tam olarak anlamak güçtür.”³³⁰ diye bu bölgenin Türk Kültür Tarihindeki önemini açıkça belirtmiştir.

³²⁹Ekim 2006: 83.

³³⁰Artus Basım t.y: 310, 311.

KAYNAKÇA

Adriyanov, A. V.,

- 1916 "K Arkheologii Zapadnago Altaya (İz Poezdki v Semipalatinskuyu Oblast v 1911 g)". **İzvestiya İmperatorskoy Arkheologičeskoy Komissii** (İmparatorluk Komisyonunun Arkeoloji Bülteni), Vıp. 62, Petrograt: s.1-94.

Akişev, K.,

- 1983 **Qazaqstannıñ Köne Altını**. Almatı.

Arslanova, F. Kh.,

- 1966 "Otçet o Rabote na Arkheologičeskoy Praktike Studentov Ust-Kamenogorskogo Pedinstituta v 1966 g". **KCAEA**, Op. 2, D. 1052, Almatı.
- 1967 "Otçet (predvaritelnyy) ob İtogakh Arkheologičeskikh Rabot, Provodimikh Studentami Ust-Kamenogorskogo Gosudarstvennogo Pedagogičeskogo İnstituta v 1967 g". **KCAEA**, F. 11, İnv. № 98, Almatı.
- 1968 "Otçet (predvaritelnyy) ob Arkheologičeskoy Praktike Studentov 1 - go Kursa İstoričeskogo Fakulteta UKPİ v 1968-1969 g". **KCAEA**, Op. 2, D. 1125, Almatı.

Adji, M.,

- 2002 **Kıpçaklar Türklerin ve Büyük Bozkırın Kadim Tarihi.**
(Çev. Z. Bağlan Özer), Ankara.

Aktemur, A. M.,

- 2002 “Türk Ahşap İşçiliği”. **Türkler**, VI. Cilt, Eds. Salim Koca vd, Ankara: s.99-105.

Ayağan, B.,

- 2003 **Qazaqstan Ulttıq Entsiklopediası.** V. Cilt, Almatı.
- 2007 **Qazaqstan Ulttıq Entsiklopediası.** IX. Cilt, Almatı.

Amancolov, K. R.,

- 2004 **Qazaqstan Tarikhınıñ Darster Kursı.** Almatı.

Artıqbaev, S. O., Pirmanov, A. B.,

- 2009 **Qazaqstan Tarikhı** (entsiklopediyalıq basılım). Almatı.

Artus Basım

- t. y. “Kazakistan, Bir Yaşam Deneyimi”. Kazakistan’ın Ankaradaki Büyük Elçiliği Tarafından Hazırlanan Tanıtım Kitapçığı.

Baypaqov, K. M.,

2001 **Ezhelgi Qazaqstan Tarikı.** Almatı.

Baypaqov, K. M., Samaşev, Z., İbragimov, U. Ş., Kuznetsova, O. V.,

2006 “Berelskii Kurgan”. **Multimediiniy Disk**, RGB-Studio, Almatı.

Barkova, L. L.,

1983 “İzobrazheniya Svernuvşikhsiya Khişnikov na Zolotikh Platinakh iz Mayemira”. **Arkheologičeskii Sbornik Gosudarstvennogo Ermitaja** (Ermitaj Devlet Müzesinin Arkeoloji Mecmuası), Vıp. 24, Leningrat: s.20-21.

Belenitskii, A. M.,

1978 “Kon v Kultakh i İdeologičeskikh Predstavleniyakh Narodov Sredney Azii i Evraziiskikh Stepey v Drevnosti i Rannem Srednevekove”. **Kratkie Soobşeniya İnstituta Arkheologii** (Arkeoloji Enstitüsünün Kısa Raporlar Dergisi), Vıp. 154, Moskva: s.31-39.

Bazarbaev, G.,

2000 “K izuçeniyu Kulturi Drevnikh Koçevnikov Altaya”. **İzvesitiya Minsterstvo Obrazovaniya i Nauki RK** (Kazakistan Milli Eğitim Bakanlığı Haberleri Sosyal Bilimler Serisi), №1, Almatı: s.53-57.

Belli, O.,

- 2002 “Eski Çağ ve Orta Çağ’da Türklerde Kurgan Yapma Geleneği”. Eds. S. Koca vd, **Türkler**, III. Cilt, Ankara: s.927-931.

Baykuzu, T. D.,

- 2006 “Çin Topraklarındaki Bazı Türk Soylularının Kurganları (VII-VIII yüzyıl)”. **Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi**, XXI. Cilt, Temmuz S.1, İzmir: s.1-18.

Çernikov, S. S.,

- 1948 “Predvaritelnyy Otçet o Rabote Vostočno-Kazakhstanskoy Ekspeditsii v 1948 g”. **KCAEA**, F. 11, Op. 2, D. 120, Almatı.
- 1951a “Otçet o Rabotakh Vostočno-Kazakhstanskoy Ekspeditsii 1948 g”. **İzvestiya AN Kazakhskoy SSR, Seriya Arkheologiya** (Kazak SSC İlimler Akademisi Bülteni, Arkeoloji Serisi), Vıp. 3, №108, Alma – Ata: s.64-81.
- 1951 “Raboti Vostočno-Kazakhstanskoy Ekspeditsii”. **Kratkie Soobşeniya İnstituta Arkheologii** (Arkeoloji Enstitüsünün Kısa Raporları Dergisi), Vıp. 37, Moskva – Leningrat: s.4-21.
- 1952 “Vostočno Kazakhstanskaya Ekspeditsiya 1950 g”. **Kratkie Soobşeniya İnstituta Arkheologii** (Arkeoloji Enstitüsünün Kısa Raporları Dergisi), Vıp. XLVIII (48), Moskva: s.78-90.

- 1956 “O Rabotakh Vostočno-Kazakhstanskoy Ekspeditsii”. **Kratkie Soobşeniya İnstituta Arkheologii** (Arkeoloji Enstitüsünün Kısa Raporları Dergisi), Vıp. 64, Moskva: s.43-60.
- 1959 “Predvaritelni Otçet o Rabotakh Vostočno-Kazakhstanskoy Ekspeditsii LOİA AN SSSR 1959 g”. **KCAEA**, (elyazısı).
- 1960 **Vostoçnyy Kazakhstan v Epokhu Bronzi**. Moskva – Leningrat.
- 1965 **Zagadka Zolotogo Kurgana (Gde i Kogda Zarodilos Skifskoe İskusstvo)**. Moskva.

Çıblak, N.,

- 2002 “Anadolu’da Ölüm Sonrası Mezarlıklar Çevresinde Oluşan İnanç ve Pratikler”. **Türk Kültürü**, V. XL, S. 474, Ankara: s.605-614.

Çlenova, N. L.,

- 1997 **Sentralnaya Aziya i Skifi I. Data Kurgana Arzhan i Ego Mesto v Sisteme Kultur Skifskogo Mira**. Moskva.

Çoruhlu, Y.,

- 2002 “Hun Sanatı”. **Türkler**, IV. Cilt, Eds. S. Koca vd, Ankara: s.54-76.

Daşkovskii, P. K.,

- 1998 “K Voprosu o Semantike Nekotorikh Elementov Pogrebalnogo Obriyada Pazırıksev”. **Arkheologiya i Etnografiya Sibiri i Dalnego Vostoka**, Ulan-Ude: s.51-52.

Demir, T.,

- 2008 “Anadolu’da Kimmer-İskit İz ve Etkileri”. **(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Ankara.

Diyarbakirli, N.,

- 1973 “Kazakistan’da Bulunan Esik Kurganı”. **Cumhuriyetin 50.Yılına Armağan**, İstanbul: s.290-304.
- 1992 “Türkler’de Mezar Yapısı ve Defin Merasimleri”. **Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi**, XXVIII/1-2, Ankara: s.53-61

Dönmez, Ş.,

- 2002 “Ön Asya’da İskitler”. **Türkler**, IV. Cilt, Eds. S. Koca vd, Ankara: s.33-43.

Durmuş, İ.,

- 2002 “İskit Kültürü”. **Türkler**, IV. Cilt, Eds. S. Koca vd, Ankara: s.15-25.

2004 “İskitler’de Ölü Gömme Geleneği”. **Milli Folklor**, Bahar. VIII. Cilt, Yıl-16, S.61, Ankara: s.21-29.

2008 **İskitler (Sakalar)**. Ankara.

2009 **Bilge Kağan Köl Tigin ve Bilge Tonyukuk**. Ankara.

Edwards, M.,

2003 “Sibiryada İskitleri: ALTIN USTALARI”. **National Geographic**, Haziran, s. 44-59.

Ekim, Y.,

2006 “Pazırık Kurganları, Buluntuları ve Arkeolojik Açıdan Değerlendirilmesi”. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.

Erişim 15.05.2012

<http://www.turkcebilgi.com/harita/kazakistan.>

Erişim 14.11.2011

<http://www.tuvayayincilik.com/altin-nakisi--u.>

Erişim 01.03.2011

<http://turkiyekulturportali.gov.tr/Sayfalar/SanatTarihi/AnadoluOncesiTurkKultureveSanati/IslamiyetinKabulundenOnceTurkSanati/BozkirinMimarisiKurgan.aspx.>

Erişim 31.12.2011

[http://www.madenimura.kz.](http://www.madenimura.kz)

Ermolaeva, A. S.,

2008 “İzmailovskii Pogrebalno-Pominalni Kompleks Naçala Epokhi Rannikh Koçevnikov iz Vostoçnogo Kazakhstana”. **İzvestiya NAN RK Seriya Obşestvennikh Nauk** (KC Ulusal Bilimler Akademisi Bülteni Sosyal Bilimler Serisi), №1, Almatı: s.84-92.

1983 “Pamyatniki Perekhodnogo Perioda ot Epokhi Bronzi k Rannemu Celezu”. **Arkheologičeskie Pamyatniki v Zone Zatopleniya Şulbinskoy GES**, Eds. K. A. Akişev, Alma-Ata: s.64-94.

Gryaznov, M. P.,

1980 **Arzhan: Tsarskii Kurgan Ranneskifskogo Vremeni.** Leningrat.

Grajnov, M. P.,

1984 **Der Grobkurgan von Aržan in Tuva, Südsibirien.** München.

Galanina, L. K.,

1997 **Kelermesskie – Kurgan.** Moskva.

Gorbunov, A. P., Samaşev, Z. S., Severskii, E. V.,

2000 **Veçnaya Merzlota-Khranitelnitsa Drevnostey.** Almatı.

Gorbunov, A. P., Samashev, Z. S., Severskiy., E. V.,

2005 **The Treasures Of Frozen Burial Mounds Of The
Kazakh Altai (materials of the berel burial site).**
Almaty.

İsin, A.,

2004 **Şıñğıstav, Berel, Şilikti, Abıralı (1999 – 2009 zhılgı
arkheologiyalıq zertteuler).** Semey.

Koç, K., Bayniyazov, A., Başkapan, V.,

2003 **Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü.** Ankara.

Kara, A.,

2007 **Eski Devirlerden Günümüze, Kazakistan ve Kazaklar.**
İstanbul.

Kaşkinbaev, K., Samaşev, Z.S.,

2005 **Loşadi Drevnikh Koçevnikov Kazakhskogo Altaya.**
Almatı.

Kelimbetov, N.,

- 2010 **Türk Halkların Ortak Edebi Eserleri.** (Çev. Abdulvahab Kara), İstanbul.

Küçük, S.,

- 2010 “Eski Türk Kültüründe Renk Kavramı”. **Bilig Dergisi**, Yaz S. 54, Ankara: s.186-208.

Levaşova, V.P.,

- 1958 “K Voprosu o Mestnikh Osobennostyakh v Pogrebenyakh Tagarskoy Kulturi”. **Sovetskaya Arkheologiya** (Sovet Arkeolojisi Dergisi), №1, Moskva-Leningrat: s.171-174.

Marsadolov, L. S.,

- 1985 “Khronologiya Kurganov Altaya (VIII - IV vv. do n. e.)”. **Avtoreferat Kand. İst. Nauk**, 07.00.06, Leningrat.
- 1999 **Pazırıkskii Fenomen i Popıtki ego Obyasneniya, İtogi İzuçeniya Skifskoy Epokhi Altaya i Sopredelnikh Territorii.** Barnaul.

Martınov, A. İ., Alekseev, V. P.,

- 1986 **İstoriya i Paleoantropologiya Skifo-Sibirskogo Mira.** Kemerova.

Muzio, C. L.,

- 2002 “Erken Dönem Türklerinde Defin İşlemleri”. **Türkler**, III. Cilt, Eds.S. Koca vd, Ankara: s.123-128.

Oñgarulu, A.,

- 2005 “Qazaqstan Arkheologiyasındaǵı Erte Temir Dauiri Zherleu Ğurpınıñ Zerttelinui (Şıǵıs Qazaqstandaǵı Zerttelingen Obalar Boyunşa). **Otan Tarikhı** (Vatan Tarihi Dergisi), №2, Almatı: s.111-120.
- 2008 “Qazaq Dalasındaǵı Erte Köşpelilerdiñ Elitalıq Obaların Toptau men Zhikteu Maselelerine”. **İzvestiya NAN RK Seriya Obşestvennikh Nauk** (KC Ulusal Bilimler Akademisi Bülteni Sosyal Bilimler Serisi), №1, Almatı: s.110-117.

Omarov, G. K.,

- 2009 “Şilikti zhane Saǵanoba Qorǵandarınıñ Zertteluinen (Çernikovtıñ Zhariyalanbaǵan 1959 zhılǵı Arkhiv Materiyaldarı Negizinde)”. **Qazaqstandaǵı Etnostardıñ Dastürli Madeniyetine Qatıstı Muzey Zhinaqtarı; Zertteu Maseleleri men Saqtau Perspektivaları** (Kazakistan’daki Halkların Geleneksel Kültürlerine İlişkin Müze Derlemeri, Araştırma Problemleri ve Koruma Perspektifleri) adlı Cumhuriyet’in İlmi-Seminer Materyalleri (28 - 29 Kasım 2008), Almatı: s.82-84.

- 2008 “Şilikti Dalasındağı Altın Qorğan”. **“Alaş” Tarikh-Etnologiyalıq Ğılımi Zhurnal** (“Alaş” Tarih ve Etnoloji Dergisi), №5 (20), Almatı: s.58-68.
- 2009a “Altay – Tarbagatay Saq Taypaları Eskertkişteriniñ Kezeñdeluvi men Merzimdeluvi Khaqında”. **İzvestiya NAN RK Seriya Obşestvennikh Nauk** (KC Ulusal Bilimler Akademisi Bülteni Sosyal Bilimler Serisi), 1 (268), Ocak – Şubat, Almatı: s.34-38.
- 2010 “Altay – Tarbagatay Aralığındağı Erte Temir Dauriniñ Arkheologiyalıq Eskertkişteri (kezeñdelui, merzimdelui zhane madeni atributsiyası)”. **(Yayınlanmamış Doktora Tezi)**, Almatı.

Omarov, G. K., Cumataev R. S.,

- 2008a “Altay men Tarbagatay Köşpeliler Madeniyetindegi Keybir Ortaqtastıqtar men Ereşelikter”. **KazMU Khabarşısı Tarikh Seriyası** (Kazak Devlet Üniversitesi Bülteni Tarih Serisi), №4 (51), Almatı: s.142-145

Omarov, G.K., Besetaev, B.B.,

- 2009b “Berel Qorımınıñ Zerttelu Tarikhinan”. **Qazaqstandağı Etnostardıñ Dastürli Madeniyetine Qatıstı Muzey Zhinaqtarı; Zerttelu Maseleleri men Saqtau Perspektivaları** (Kazakistan’daki Halkların Geleneksel Kültürlerine İlişkin Müze Derlemeri, Araştırma Problemleri ve Koruma Perspektifleri) adlı Cumhuriyet’in İlmi-Seminer Materyalleri, “Kazak Devlet Üniversitesi”, Almatı: s.84-89.

Orazbaev, A. M., Omarov, G. K.,

- 1998 “Nekotorie Itogi Arkheologicheskogo Issledovaniya Vostochnogo Kazakhstana”. **Problemi izucheniya i Sokhraneniya Istoričeskogo Naslediya**, Almatı: s.9-71

Ögel, B.,

- 1971 **Türk Kültürünün Gelişme Çağları**. İstanbul.
- 2003 **İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi (Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre)**. Ankara.

Petkeviç, M. V.,

- 1971 **Stroenie Poverkhnosti, Gorni Altay**. Tomsk.

Pruger, E. B.,

- 1971 “K İstorii Gornogo Dela v Sredney Azii (Arkheologo – metodicheskoe issledovanie po biloy razrabotke poloznikh iskopaemikh na primere biryuzi)”. **Avtoreferat Kand. İst. Nauk**, 07. 00. 06. Taşkent: s.23.

Qarataev, M. Q.,

- 1972a **Qazaq Sovet Entsiklopediası**. I. Cilt, Almatı.
- 1972 **Qazaq Sovet Entsiklopediası**. X. Cilt, Almatı.

Qozibaev, M. Q.,

2010 **Qazaqstan Tarikhı (Köne Zamannan Bugünge Deyin).**
I. Cilt, Almatı.

Qazaq SSR Tarikhı.,

1980 Köne Zamannan Bugünge Deyin. I. Cilt, Almatı.

Qazaq SSR Tarikhı

1982 Köne Zamannan Bugünge Deyin. III. Cilt, Almatı.

Qazaqstan Aймаğındağı Ezhelgi Köşpeliler Madeniyeti.,

2008 **QR MOM Arkheolohiyalıq Kollektsiyası Katalog** (KC
MDM Arkeoloji Koleksiyonu). Almatı.

Radlof, V. V.,

1989 **İz Sibiri, (stranisi dnevnika).** Moskva.

Rudenko, S. İ.

1949 **İskusstvo Skifov Altaya.** Moskva.

Roux, J.P.,

1999 **Altay Türklerinde Ölüm** (Çev. A. Kazancıgil). İstanbul.

Samaşev, Z. S.,

- 1987 “Pamyatniki Kulacurginskogo Tipa”. **Arkheologičeskie Pamyatniki v Zone Zatopleniya Şulbinskoy GES**, Eds. K. A. Akişev, Alma-Ata: s.95-115.

Samaşev, Z. S., Vasyutin, A. S., Ermolaeva, A. S. vd.,

- 1988 “Otčet ob Arkheologičeskikh İssledovaniyakh na territorii Vostočno-Kazakhstanskoy Oblasti za 1988 g”. **KCAEA**, F. 11, D. 2177. Almatı.

Samaşev, Z. S., Frankfort, A. T., Ermolaeva, A. S. vd.,

- 1998a “İssledovanie Kulturi Drevnikh Koçevnikov Kazakhstanskogo Altaya”. **Problemi İzuçeniya i Sokhraneniya İstoričeskogo Naslediya**, Almatı: s.174-202.

Samaşev, Z. S., Olkhovski, V.S., Omarov, G. K.,

- 1998 “K İzuçeniyu Torevtiki Koçevnikov Evrazi I. tış. do. n.e. (Olenya blyaşka iz Semireçya)”. **Evraziiskoe Soobşestvo (Avrasya Topluluğu Dergisi)**, №3 (19), Almatı: s.98-107.

Samaşev, Z., Sungatay C., Cumabekova G., Bazarbaeva G.,

- 1999 “Qazaq Altayınıñ Skif-Saq Daurindegi Madeniyeti (Berel Qorımındagı Tıñ Zertteuler)”. **Otan Tarikhı (Vatan Tarihi Dergisi)**, №4, Almatı: s.60-70.

Samaşev, Z., Zhumabekova, G., Sungatay, S.,

2000 **Berel**. Almatı.

Samaşev, Z. S., Töleubaev, A. T., Omarov, G. K. vd.,

2002 “Prodolzhenie issledovaniy na Mogilnike Berel”.
Qazaqstan Arkheologiyasınıñ Zertteuleri “Marğulan Oquları-14” (Kazakistan Arkeolojisinin Araştırmaları “Margulan Kitapları-14”) adlı Cumhuriyet’in İlimi-Pratik Konferans Materyalleri, Şımkent-Almatı: s.132-139.

Samashev, Z., Mylnikov, V.,

2004a **Woodworking Of Ancient Cattle-Breeders Of Kazakh Altai**. Almatı.

Samaşev, Z., Töleubaev, A., Dzhumabekova, G.,

2004b **Dala Kösemderininñ Qazınası (Esik, Berel, Şilikti, Araltöbe)**. Almatı.

Samaşev, Z. S., Töleubaev, A. T., Omarov, G. K. vd.,

2004c **Prodolzhenie issledovaniy na Mogilnike Berel, Şıñğıstav, Berel, Şilikti, Abıralı (Arkheologičeskie İssledovaniya 1999 – 2003)**. Semey.

Samaşev, Z. S., Zhumabekova, G. S., Kuş, G. A. vd.,

- 2004d “Arkheologičeskie İzıskaniya v Kazakhskom Altae”. **İzvestiya NAN RK Seriya Obşestvennikh Nauk** (KC Ulusal Bilimler Akademisi Bülteni Sosyal Bilimler Serisi), №1 (242), Almatı: s.223-235.

Samaşev, Z., Dzhumabekova, G., Bazarbaeva, G. vd.,

- 2006 “Nekotorie İtogi İssledovaniı Nekropolya Berel v Kazakhskom Altae”. **Sbornik Nauçnikh Trudov Katon-Karagaiskogo Gosudarstvennogo Nasionalnogo Periodnogo Parka** (Katon-Karagay Ulusal Devlet Doğa Parkının İlmi Mecmuası), I. Cilt, Ust-Kamenogorsk: s.25-37.

Samaşev, Z., Ermolaeva, A., Kuş, G.,

- 2007 **Qazaq Altayınıñ Köne Qazınaları**. Almatı.

Şarafat, Zh.,

- 2008 “Zhalaulıdan Tabılğan Altın Tazh ben Gauhar Qayda?”. **Qazaqstan Zaman Gazetesi**, 13 Kasım, s.14.

Sorokin, S. S.,

- 1969 “Bolşoy Berelskii Kurgan (polnoe izdanie raskopok 1865 i 1969)”. **Trudi Gosudarstvennogo Ermitaja, Kultura i İskusstvo Narodov Vostoka** (Hermitag Müzesi Bildirileri, Doğu Halklarının Kültürü ve Sanatı), X. Cilt, Leningrat: s.208 -239.

Tasmağambetov, İ.,

- 2003 **At Zhalındağı Örkeniyet (ezhelgi köşpelilerdiñ körkem madeniyeti).** Almatı.
- 2005 **Qazaq Khalqınıñ Salt Dastürleri men Adet Ğuruptarı.**
I. Cilt, Almatı.

Tişkin, A. A.,

- 2007 **Sozdanie Periodizatsionnikh i Kulturno-Khronologicheskikh Skhem; İstoričeskii Opit i Sovremennaya Konsepsiya İzučeniya Drevnikh i Srednevekovikh Narodov Altaya.** Barnaul.

Tişkin, A. A., Daşkovski, P. K.,

- 2003 **Sosialnaya Struktura i Sistema Mirovozzrenii Naseleniya Altaya Skifskoy Epokhi.** Barnaul.

Töleubaev, A. T.,

- 1991 **Relikti Domusulmanskikh Verovaniı v Semeynoy Obriadnosti Kazakhov (XIX - naçalo XX).** Alma - Ata.
- 2004 “Kharakteristika Zolotikh İzdelii iz 2-Çiliktinskogo Mogilnika”. **İstoričeskaya rol Aleksandra Guboldta i Ego Ekspeditsii v Razvitii Mirovoy, Regionalnoy i Nasionalnoy Nauki,** Almatı: s.161-164.

- 2005 “Şiliktinskoe Zoloto Rannesakskogo Vremeni”. **Kulturnoe Nasledie Kazakhstana**, Almatı: s.507-512.
- 2005a “Nadmogilnoe Soorucenie Saksogo “zolotogo” Kurgana iz Arkheologičeskogo Kompleksa Çilikti”. **Materiali Mezhdunarodnoy Nauçno-Praktičeskoy Konferentsii Kazakhstan i Vneşnii Mir; İstoriya i Sovremennost** (Kazakistan ve Dış Dünya; Dünü ve Bugünü Adlı Uluslararası İlmi Pratik Konferans Materyalleri), Almatı: s.1-25.
- 2007 “Arkhitectura Nazemnoy Konstruktsii Kurgana №1 Gruppi Şilikti-3”. **Ezhelgi Taraz Eskertkişteri**, Materyali Mezhdunarodnoy Nauçno-Praktičeskoy Konferentsii (Eski Taraz Eserleri) adlı Uluslararası İlmi Pratik Konferans Materyalleri, Taraz: s.108-109.
- 2009 “Altın Adam – Şilikti Patşasının Bükil Saltanatı Qalpına Keltirildi”. **Ayqın Gazetesi**, 159 (1340) 28 Ağustos, s.3.

Töleubaev, A. T., Şayken C., Ümitqaliyev U. vd.,

- 2005b “Şilikti Qorımının Zerttelui”. **Memlekettik “Madeni Mura – 2004” bağdarlaması boyunca atqarılğan arkheologiyalıq zertteuler zhaylı esep** (“Kültür Mirası - 2004” Programı Kapsamında Yapılan Arkeoloji Kazı Raporları), Almatı: s.27-29.

Töleubaev, A. T., Omarov, G. K., Ümitqaliyev U. U. vd.,

- 2007a “Şilikti Arkheologiyalıq Ekspeditsiyasınıñ 2006 zhılıǵı Esebi”. **Memlekettik “Madeni Mura – 2006” baǵdarlaması boyunşa atqarılǵan arkheologiyalıq zertteuler zhaylı esep** (“Kültür Mirası - 2006” Programı Kapsamında Yapılan Arkeoloji Kazı Raporları), Almatı: s.90-93.

Urkova, L.,

- 2007 “Kazakistan’da Bulunan Üç Altın Adam”. **Türk Dünyası Kültür ve Sanat Dergisi**, Nisan S. 23, Ankara: s.18-21.

Ünal, F.,

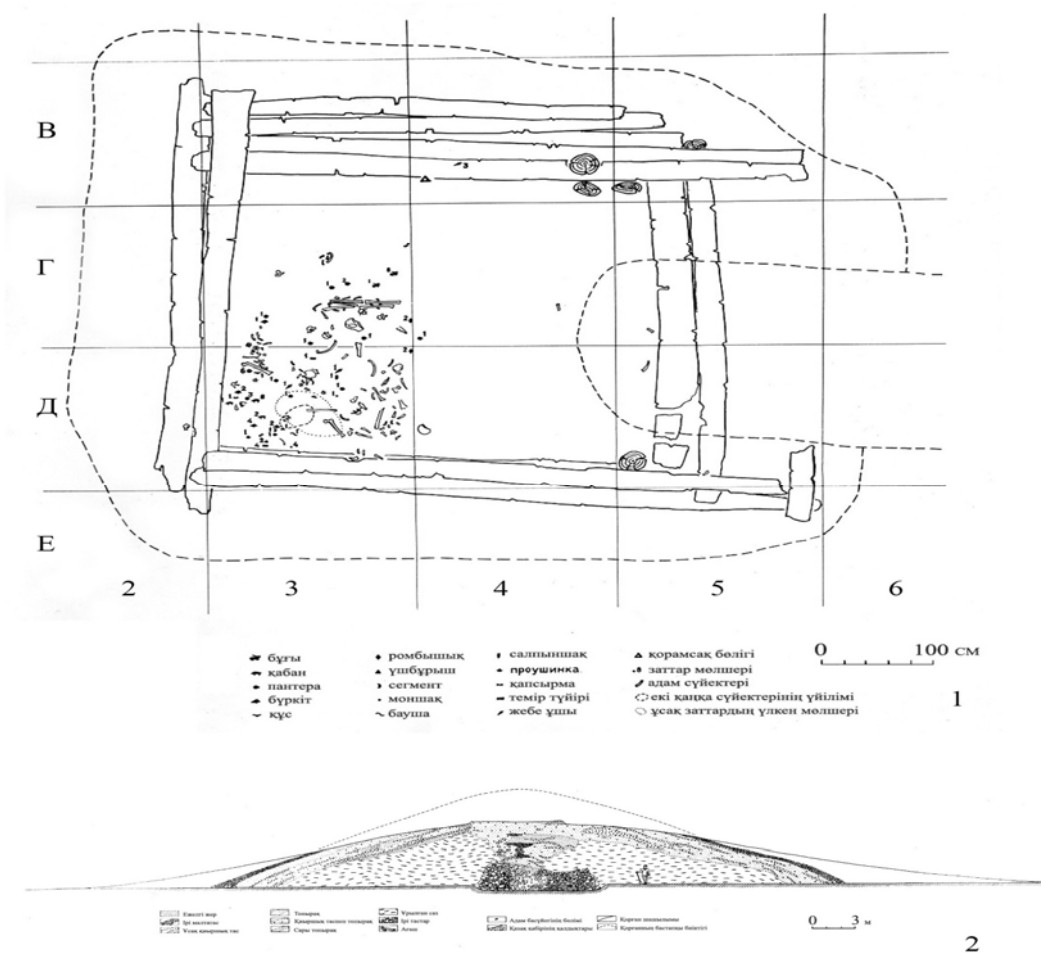
- 2008 “Kazak Türklerinde Defin Merasimi ve Aş Verme Geleneǵi”. **Bilig Dergisi**, Bahar S. 45, Ankara: s.104-128.

Zeyneş, İ.

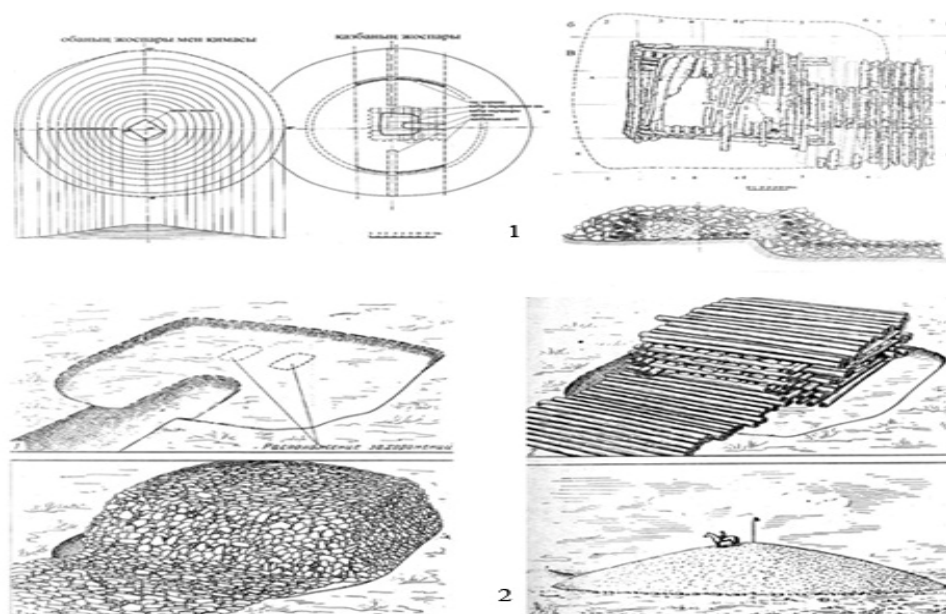
- 2002 **Kazak Türkleri**. Ankara.



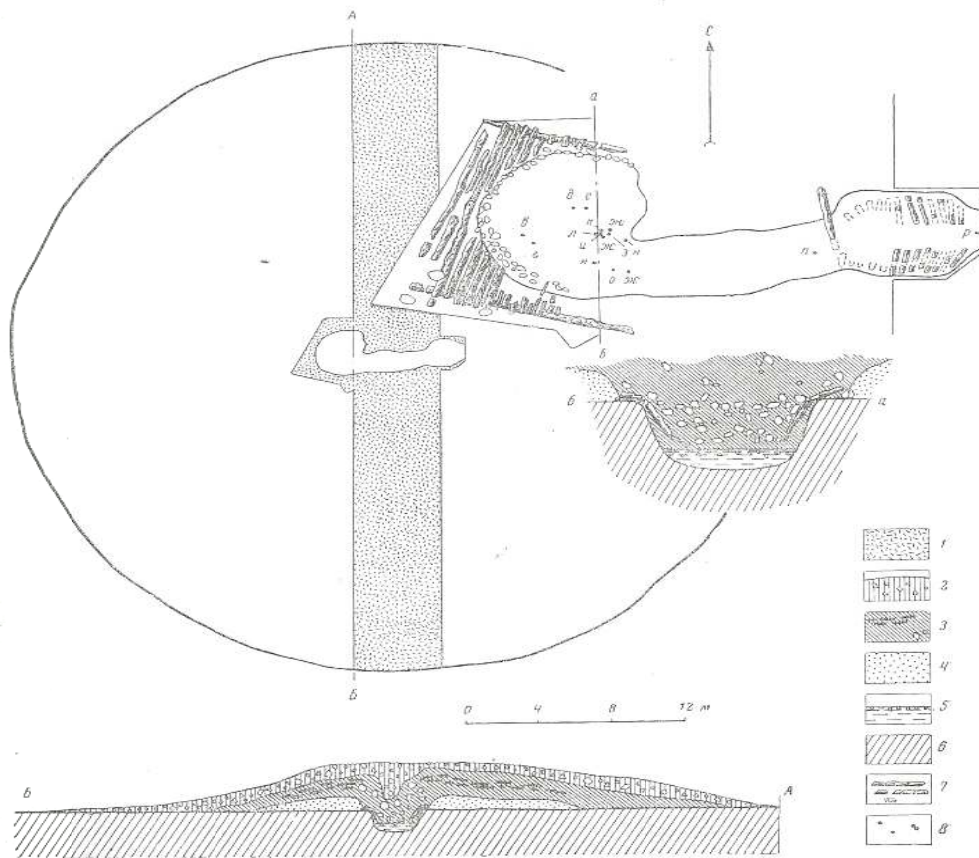
Figür 1



Figür 2



Figür 3



Figür 4



Figür 5



Figür 6



Figür 7



Figür 8



Figür 9



Figür 10



Figür 11



Figür 12



Figür 13



Figür 14



Figür 15



Figür 16



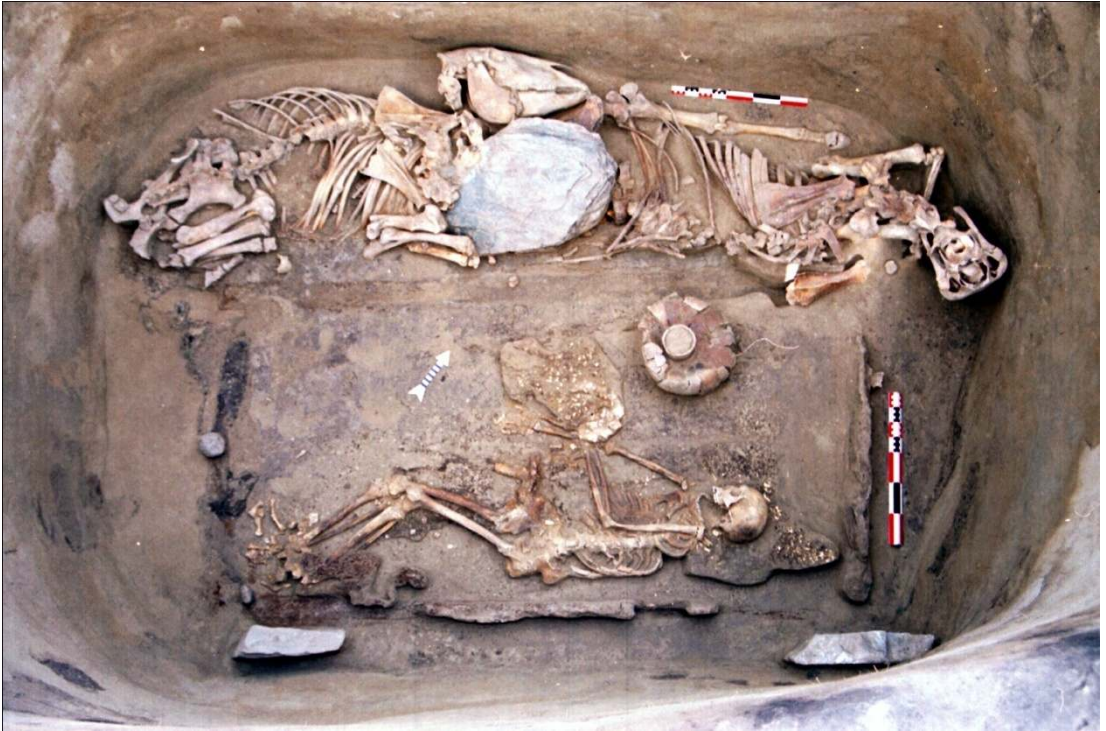
Figür 17



Figür 18



Figür 19



Figür 20



Figür 21



Figür 22



Figür 23



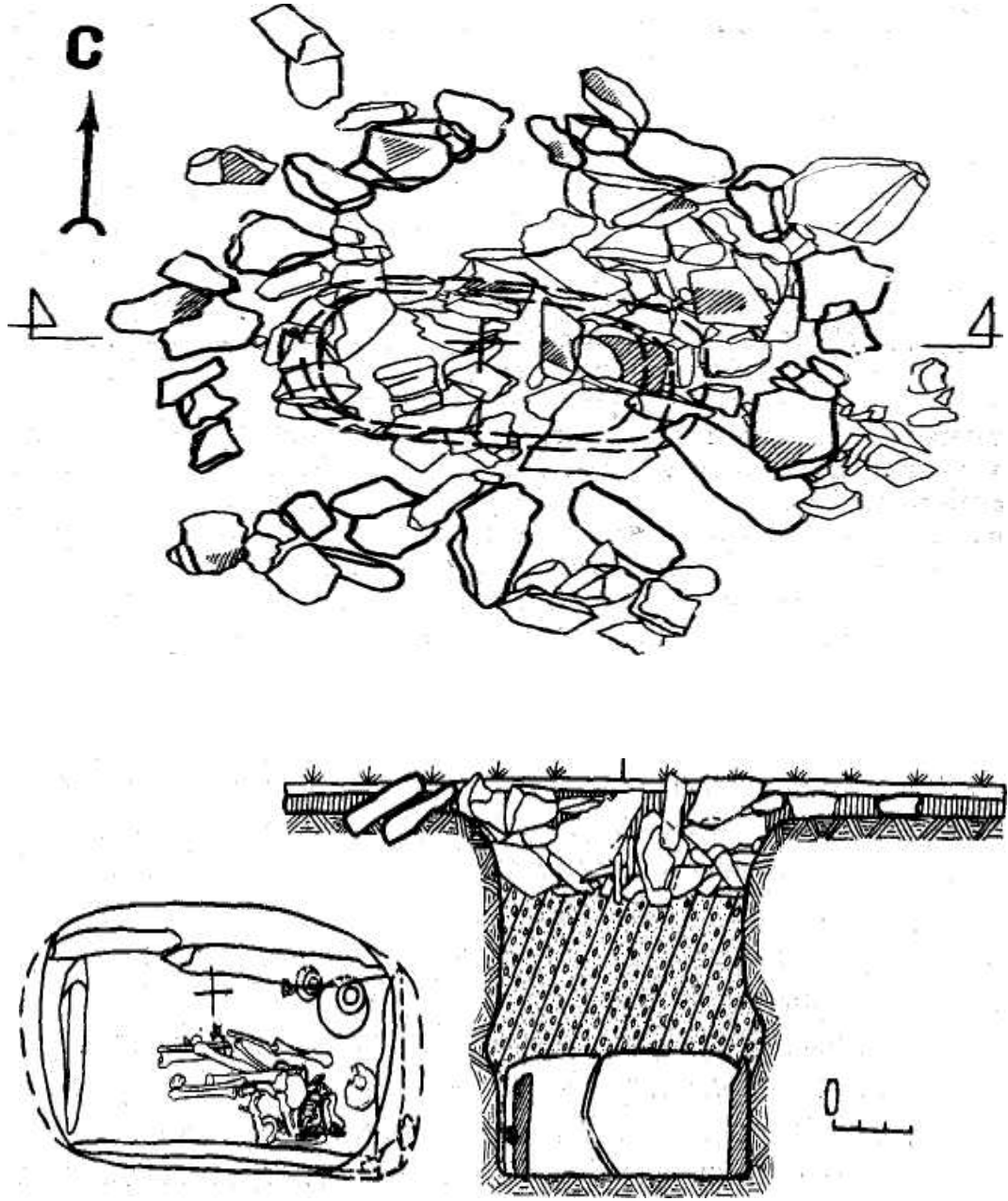
Figür 24



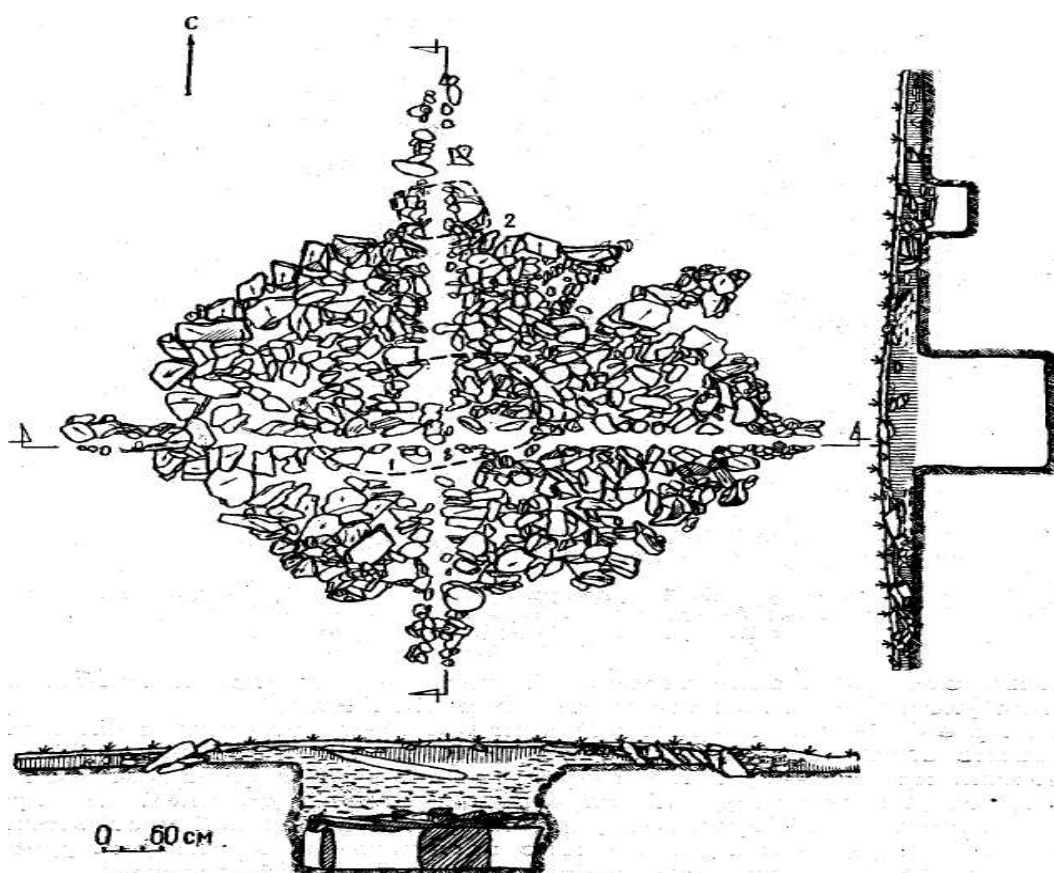
Figür 25



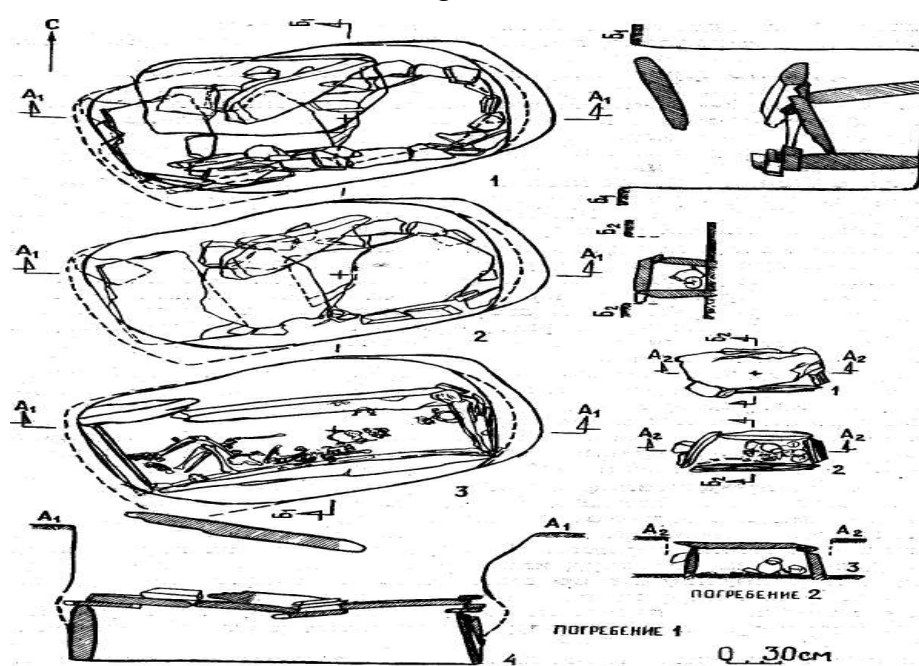
Figür 26



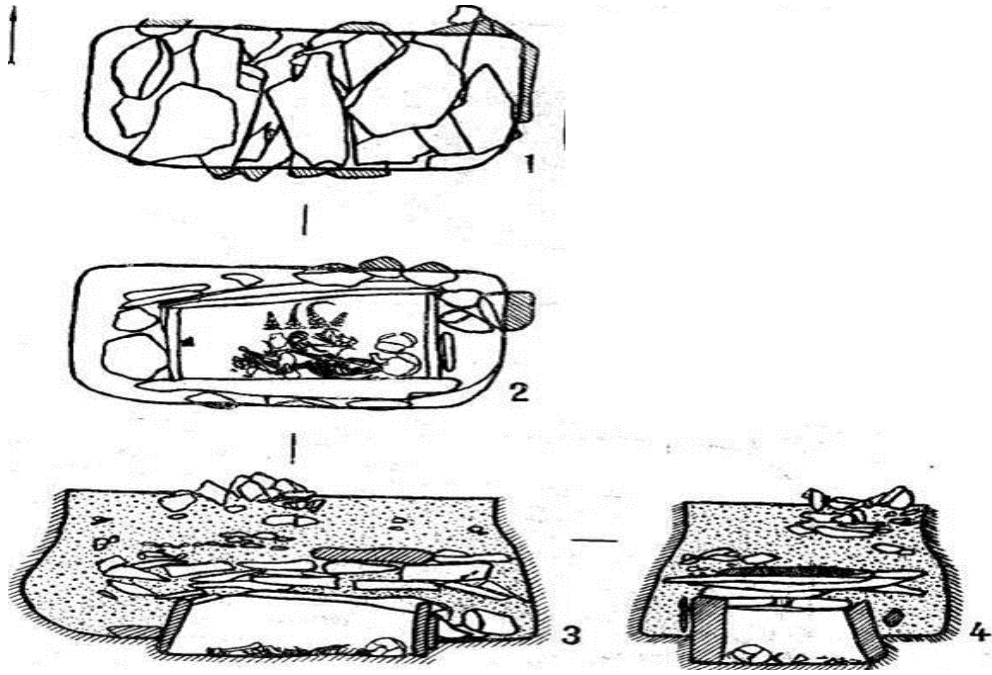
Figür 27



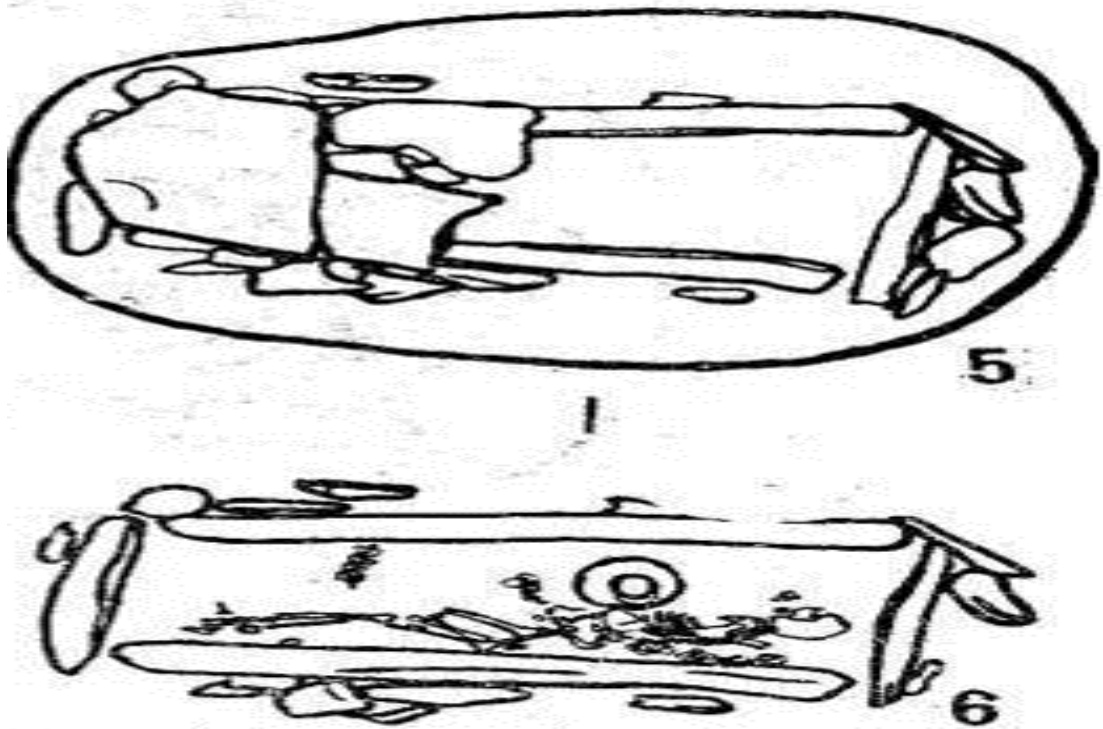
Figür 28



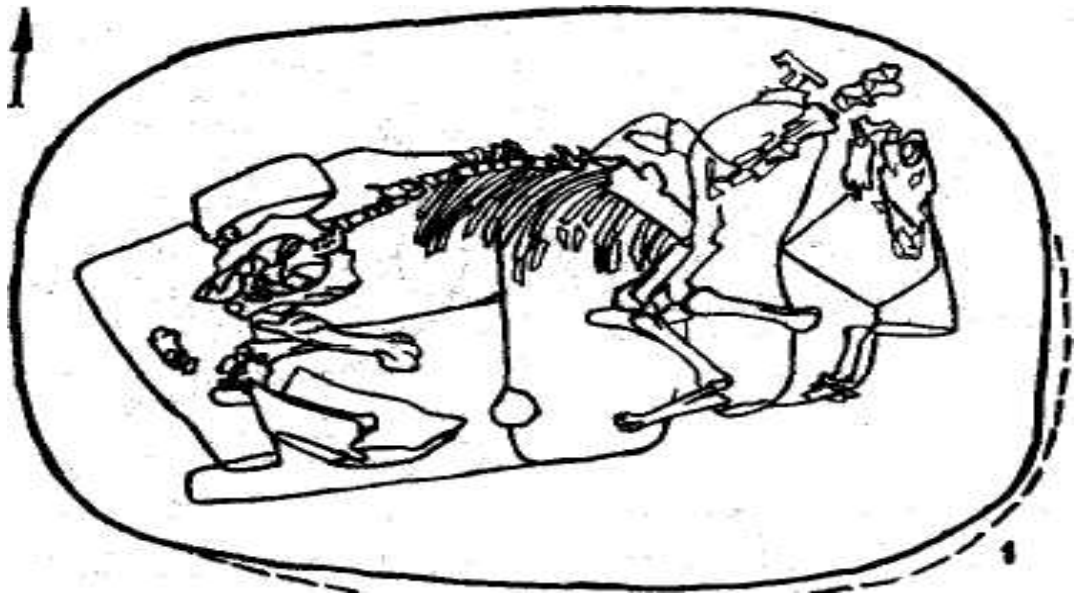
Figür 29



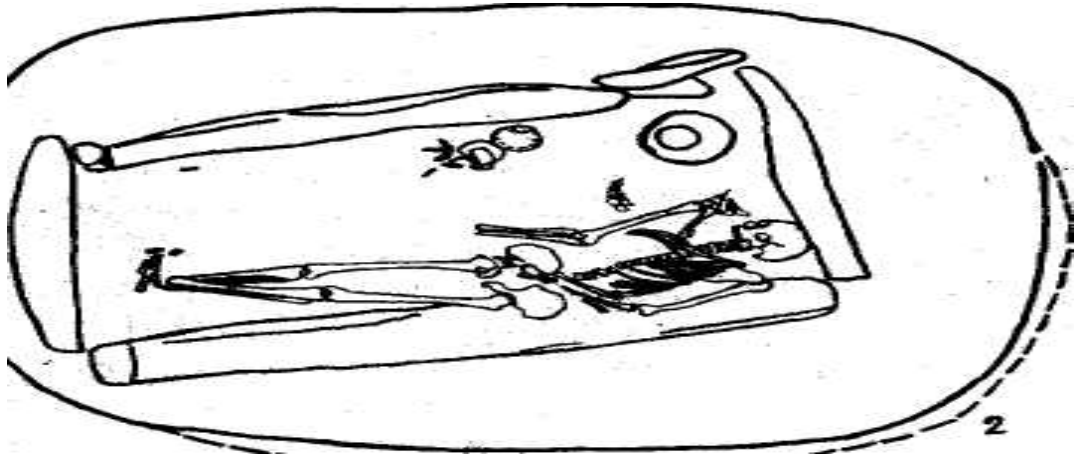
Figür 30



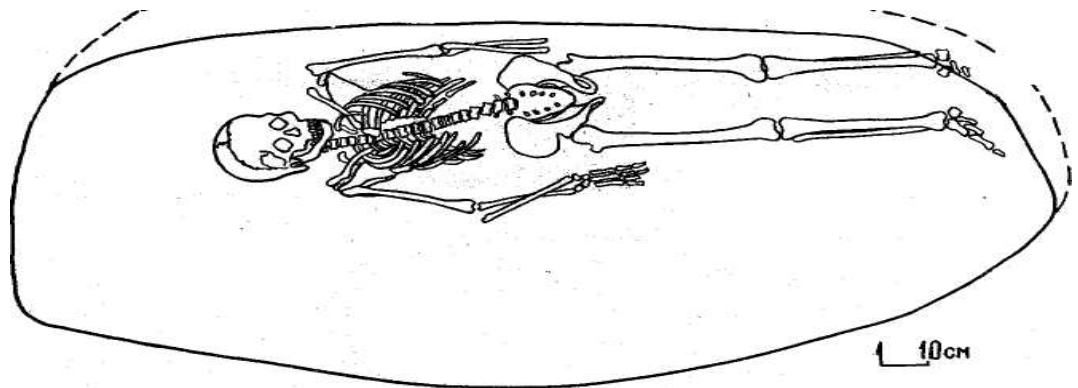
Figür 31



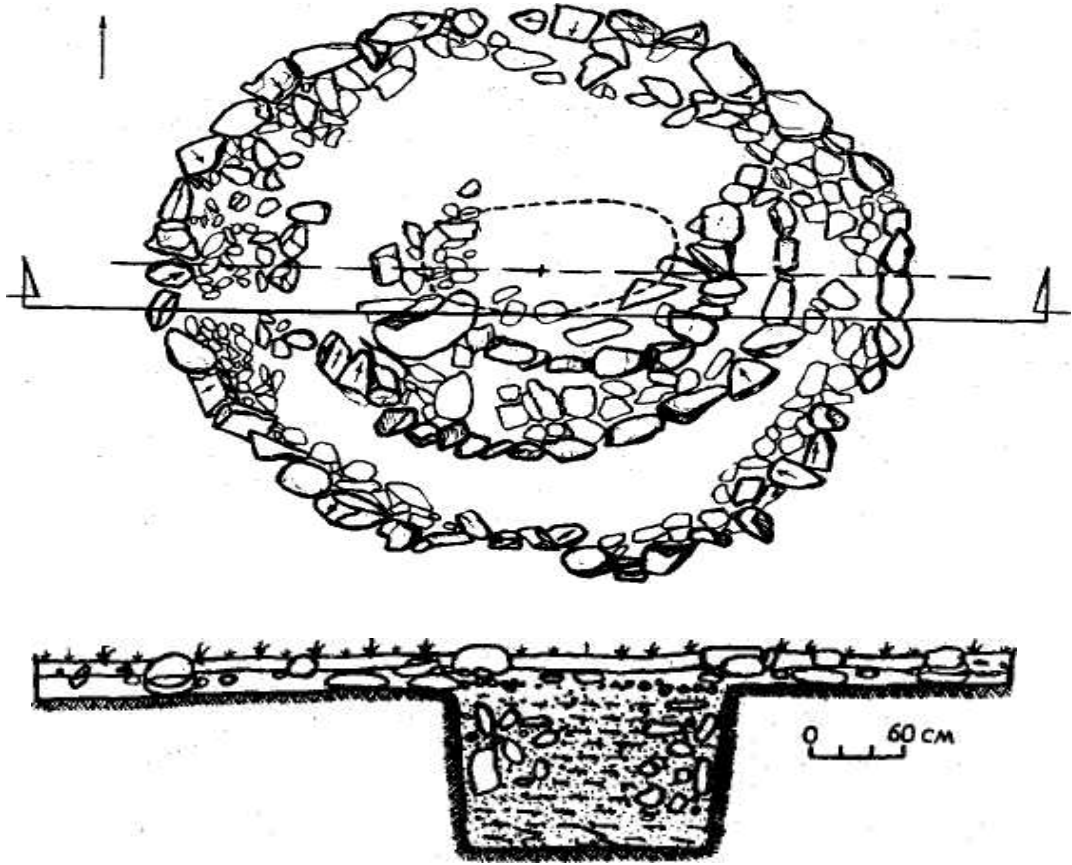
Figür 32



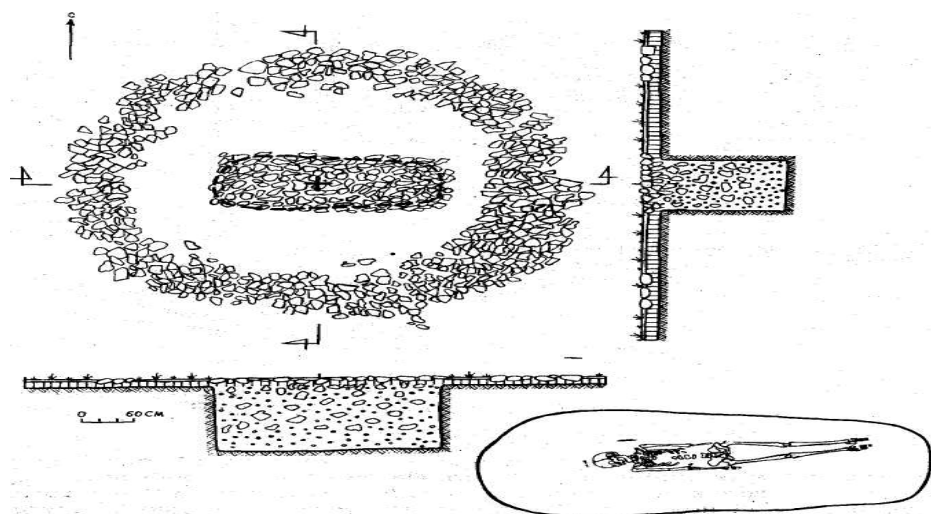
Figür 33



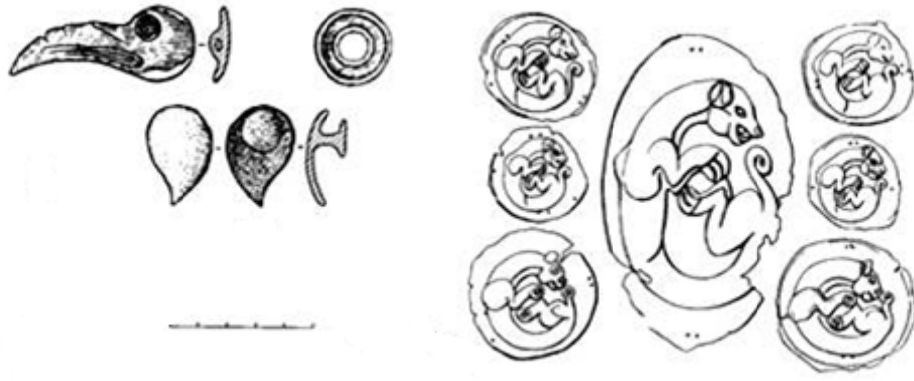
Figür 34



Figür 35



Figür 36



Figür 37



Figür 38



Figür 39



Figür 40



Figür 41



Figür 42



Figür 43



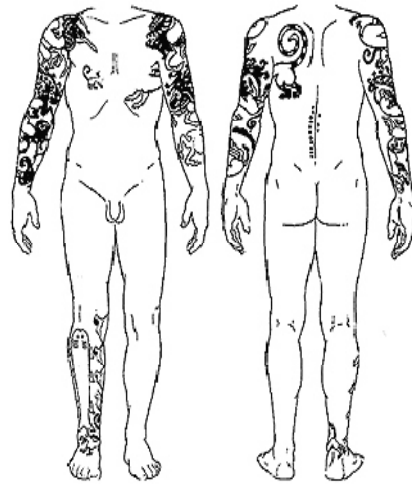
Figür 44



Figür 45



Figür 46



Figür 47



Figür 48



Figür 49



Figür 50



Figür 51



Figür 52



Figür 53



Figür 54



Figür 55

**Figür 56****Figür 57****Figür 58****Figür 59**



Figür 60



Figür 61



Figür 62



Figür 63



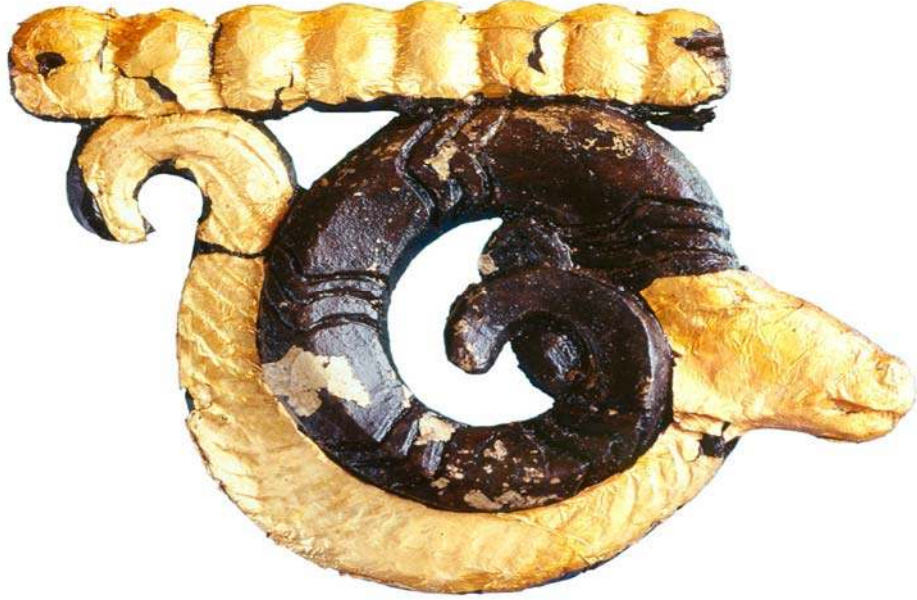
Figür 64



Figür 65



Figür 66



Figür 67



Figür 68



Figür 69



Figür 70



Figür 71



Figür 72



Figür 73



Figür 74



Figür 75



Figür 76



Figür 77



Figür 78



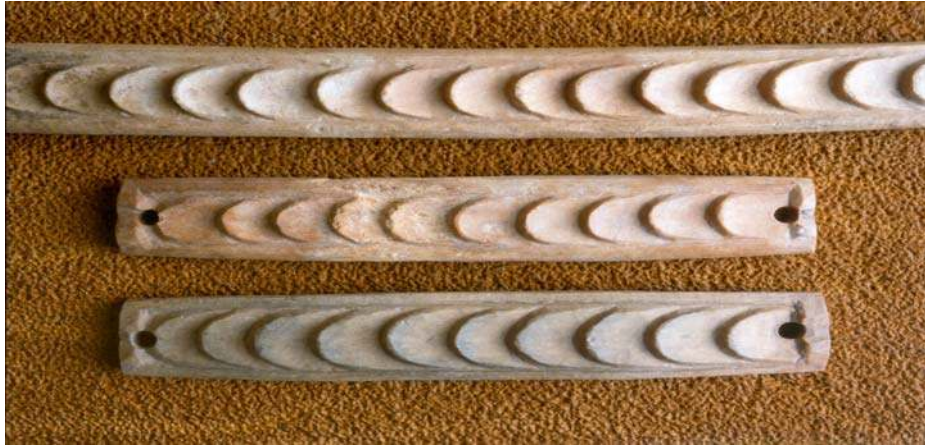
Figür 79



Figür 80



Figür 81



Figür 82

ÖZET

GÜRSOY, Muzaffer. Doğu Kazakistan Demir Çağı Kurganları, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2012.

Kazakistan topraklarında geçmişten günümüze kalan abidelerin en yaygın olanı kurganlardır. Bu sanatsal yapılar günümüzde hâlâ bozkırın ve dağ eteklerinin manzarasını süslemektedir. Özellikle Doğu Kazakistan'da yer alan İskit-Saka Kurganları, hem yapıları hem de içlerinde barındırdıkları eşyalar dolayısıyla büyük önem taşımaktadır.

Doğu Kazakistan'da Demir Çağı üzerine araştırma yapan ilim adamları bu bölgede İskit-Saka kültürünün üç döneminin yaşandığını tespit etmiştir. İlim adamları MÖ 8 - 6. yüzyılları Tunç Çağı'nın sonu ve Erken Demir Çağı'nın başlangıcı olarak kabul etmektedir. Doğu Kazakistan'da bahsi geçen yüzyıllara tarihlenen kurgan mezarların ilk olarak Mayemir Ovası'nda bulunmasından dolayı İskit-Saka kültürünün ilkinin Mayemir dönemi olarak adlandırmışlardır. Bu gelişmeyi MÖ 5 - 4. yüzyıllara tarihlenen Berel Dönemi ve son olarak MÖ 3 - 1. yüzyıllara tarihlenen Kulacurgin Dönemi izlemektedir. İskit-Saka kabilelerinin tarihi, onların maddi ve manevi kültürü ile ilgili çok önemli bilgileri içeren bu üç kültür çevresine mensup kurgan mezarlara İrtiş Nehri ve kolları üzerinde, Kalba, Narın yamaçlarının kuzey ve güney eteklerinde, Altay ile Tarbagatay yamaçlarında ve Şilikti Vadisi'nde sıkça tesadüf edilmektedir. Bu çalışmada, Altay ve Tarbagatay dağları arasında İskit-Sakaların kültürel manada şimdiki zamanlara kalan yegâne anıtları niteliğinde olan kurganların mimari özelliklerinin yanı sıra buluntuları da arkeolojik açıdan değerlendirilmiştir.

Anahtar Sözcükler

- 1. Doğu Kazakistan**
- 2. Demir Çağı**
- 3. İrtiş Nehri**
- 4. Kurgan**
- 5. İskit-Saka**

ABSTRACT

GÜRSOY, Muzaffer. The Iron Age Kurgans in Eastern Kazakhstan, M. A thesis, Ankara, 2012.

The most common ancient monuments on Kazakh land are kurgans. Even today these artistic structures personify the landscape of steppes and foothills. Due to their structures and the furniture (goods) they contain, the İskit-Saka kurgans found in Eastern Kazakhstan have great importance.

Scientists, who researched the Iron Age in the region of Eastern Kazakhstan, proved that the İskit-Saka culture is separated into three periods. Scientists accept the 6th - 8th centuries B.C as the end of the Bronze Age and as the beginning of the (Early) Iron Age. Because in the past centuries it was the first kurgans to be found in the Mayemir nest, the first period of İskit-Sakat culture was named the Mayemir period. Then follow the "Berel" period which starts from the 5th - 4th century B.C and then lastly the "Kulacurgin" period which dates back to the 3rd - 1st century B.C. Containing important information belonging to three cultures, İskit-Sakan tribe history, earthy and spiritual culture, belonging to the surroundings of these cultures, the kurgans found along the Irtysh riverside, Kalba, and at the Narın slopes, as well as in the Altay Tarbagatay slopes, and finally the "Şilikti" valley is no coincidence. In this study, in addition to being monuments in our time characterizing the İskit-Sakan culture between the Altay and Tarbagatay mountains, and their architectural features, the kurgans have also been assessed with small finds from their contexts in archaeological point of view.

Key Words

- 1. Eastern Kazakhstan**
- 2. Iron Age**
- 3. Irtysh River**
- 4. Kurgan**
- 5. İskit-Saka**